

OTDK-dolgozat

2025

Szalai Zsombor András
Pécsi Tudományegyetem – Közgazdaságtudományi Kar

**PÉCS GAZDASÁGI VÁLTOZÁSAI A RENDSZERVÁLTÁS IDEJÉN
(1982-2004)**

**CHANGES IN THE ECONOMIC STRUCTURE OF PÉCS DURING THE
FALL OF COMMUNISM (1982-2004)**

Témavezető: Prof. Dr. Kaposi Zoltán

Kézirat lezárásának dátuma: 2024. 04. 21.

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés: motiváció, témaleírás, célok, kutatási kérdések	1
2.	A szocializmus válsága (1982-1989)	4
2.1.	Világ gazdasági változások az 1980-as években	4
2.2.	A szocialista gazdaság- és gazdaságpolitika változásai	4
2.3.	Regionális eltérések a gazdasági fejlettségben Magyarországon	15
3.	Pécs gazdasági rendszere a rendszerváltás előtt	18
3.1.	A város gazdasági helyzete 1989-ben	18
3.2.	A pécsi gazdaság szerkezete a rendszerváltás kezdetén	19
4.	Rendszerváltás Közép-Európában és Magyarországon	24
4.1.	A közép-kelet-európai országok átalakulása	24
4.2.	Új gazdasági körülmények Magyarországon	28
5.	A pécsi gazdaság átalakulása a rendszerváltást követő időszakban	33
5.1.	A mecseki bányászat megszűnése	33
5.2.	A pécsi ipar zsugorodása és átalakulása	37
5.3.	A szolgáltató szektor bővülése	51
6.	Az átalakulás mérlege	56
7.	Összegzés	59
8.	Irodalomjegyzék	62

Ábrajegyzék

1. ábra: Külkereskedelmi forgalom országcsoportok szerint csoportosítva (Mrd forint)	5
2. ábra: Az államháztartás pénzügyi eszközeinek és kötelezettségeinek állománya	6
3. ábra: A nemzetgazdaság és fő szektorai éves nettó finanszírozási képessége (1970-1989)...	7
4. ábra: Nem rubel alapú külkereskedelmi egyenleg (Mrd forint).....	8
5. ábra: A lakossági fogyasztás volumenindexei, az előző évhez viszonyítva	10
6. ábra: Az aktív keresők aránya népgazdasági ágak szerint (1988).....	12
7. ábra: Üzemben levő állóeszközök bruttó értékének folyó áron	13
8. ábra: A kelet-európai gazdaságok ágazati szerkezete GDP arányában, 1985-ben.....	15
9. ábra: Iparban foglalkoztatottak a lakosság arányában, 1989-ben	16
10. ábra: Aktív keresők legmagasabb végzettsége a lakosság arányában, megyei bontásban .	17
11. ábra: Aktív keresők aránya Baranya megyében és Pécssett.....	19
12. ábra: Pécs ipari ágazatának foglalkoztatási jellemzői 1989-ben	20
13. ábra: Baranya megye ágazatainak jellemzői beruházások, termelés és értékesítés alapján	22
14. ábra: Munkanélküliségi ráták (a munkaerő százalékában), magyar adatok számokkal	26
15. ábra: Jövedelemelosztás – Gini-koefficiens alapján.....	27
16. ábra: Dezindusztrializáció Európában	28
17. ábra: A reáleszközökben megtestesülő nemzeti vagyon könyv szerinti értéke 1990-ben..	31
18. ábra: A mecseki bányászat fontosabb adatai 1990-től, 2004-ig	34
19. ábra: A Baranya megyében kitermelt feketekőszén mennyisége tonnában (1980-2000)...	35
20. ábra: Az uránbányászat állami támogatása (1982-1990).....	36
21. ábra: Baranya megye ipari termelésének alakulása 1981 és 2004 között	39
22. ábra: Az Elcoteq dolgozói létszáma Pécssett (1998-2005).....	42
23. ábra: A Hunor Kesztyűgyár mérleg szerinti eredménye (1975-1997).....	47
24. ábra: A Hunor Rt. tulajdonosi köre 1993-ban	48
25. ábra: A Pécssett 2004-ig megnyíló hipermarketek és bevásárlóközpontok	52
26. ábra: Foglalkoztatottak végzettség szerinti aránya kistérségek alapján (2000)	53
27. ábra: A magyar bankszektor fontosabb adatai.....	54
28. ábra: Telefonhálózat Baranya megyében 1990 és 2004 között.....	55
29. ábra: Egy főre jutó GDP megyei bontásban 2002-ben	57
30. ábra: Pécs foglalkoztatási szerkezete gazdasági ágazatok szerinti bontásban	58

1. Bevezetés: motiváció, témaleírás, célok, kutatási kérdések

Pécs város a rendszerváltást követő évtizedben jelentős gazdasági és társadalmi változásokon ment keresztül. Az ipari fejlesztéseknek köszönhetően a szocialista korszakban a Dél-Dunántúl legnagyobb városa és ipari központja maradt. A hetvenes és nyolcvanas években a város ismert volt jelentős mecseki kőszén és uránbányászatáról, nehéziparáról és könnyűiparáról, amelyet olyan világhírű gazdasági szereplők alkottak, mint a Zsolnay gyár, korábbi Angster gyár, Sopiana gépgyár vagy a kesztyűgyár. A rendszerváltás során a korábbi tulajdoni viszonyok átalakultak, a KGST piacok megszűntek, a gazdaság szerkezete megváltozott, és ennek következtében Pécs városa is. Manapság gyáripár helyett a szolgáltató szektor dominálja a város gazdasági életét.

Személyes motivációm a városhoz való kötődésemből és a korszak iránti érdeklődésemből fakad. Pécsi származásuként mindig is foglalkoztatott a város történetének megismerése, mert úgy gondolom, hogy a környezetünk nagy hatást gyakorol egyéniségünkre és mi magunk is közvetlen környezetünkben tudjuk a legnagyobb hatást kifejteni. Ez befolyásolja kötődésünket is, emiatt minden pécsi számára hasznosnak tartom a korszak megértését. Ezen belül is az egyik leghasznosabb és legtanulságosabb korszaknak gondolom a rendszerváltás időszakát. Ez nem csak az ország számára jelentett érzékelhető pályamódosítást, de Pécs városának is. Az ebben a korszakban végbement változások alapvetően átformálták a város, és ez az itt élők mindennapi lehetőségeit is. A korszak iránti érdeklődésem azért készítet a téma feltárása, mert így korunk történéseihez is jobban hozzá tudok szólni, ami gazdaság és társadalom iránt érdeklődőként fontos számomra. Emellett gazdálkodási szak hallgatójaként úgy vélem, hogy hasznos lesz a jövőbeni karrierem számára, ha megismerem múltbeli vállalatok működését és esetleges hibáit.

A kutatás célja felmérni a változások irányát, volumenét, lehetséges okait és következményeit. Célom felmérni a város termeléssel, tulajdonviszonyokkal és nagyobb üzemének piaci helyzetével kapcsolatos sajátosságait, a gazdaságpolitikai változások ismeretében, amelyek így segítenek megérteni a társadalmi és gazdasági környezetünket. A téma megismeréséhez feltétlenül szükséges elemezni a privatizáció szakaszait, az egyes vállalatok átalakulását, makrogazdasági és gazdaságpolitikai tényezőket.

Ehhez kutatási módszerként, a releváns szakirodalmat fogom alapul venni, amely segít a korszak megismerésében. Az időszak általános áttekintéséhez elsősorban olyan forrásokat fogok felhasználni, mint Csaba László (2018): Válság, gazdaság, Világ Adalék Közép-Európa

három évtizedes gazdaságtörténetéhez, Mihályi Péter (2010): A magyar privatizáció enciklopédiája., illetve Romsics Ignác (2016): Rendszerváltás Magyarországon. Ezek segítségével kívánom feltárni a várost érintő legfontosabb hatásokat, a változások kontextusát. A Pécshez specifikusan kapcsolódó részekhez felhasznált legfontosabb művek, Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000, illetve Baranya megye 100 éve a műszaki- és természettudományos folyamatok tükrében, 1896-1996. Továbbá a sajtóban, elsősorban a Dunántúli Naplóban megjelent információk, illetve a megyei statisztikai évkönyvek és más KSH-kiadványok elemzésével szeretném alátámasztani az álláspontomat.

Ezzel nem csak a helyiek számára, hanem általánosságban válaszolhatjuk meg egy vitatott korszakkal kapcsolatos kérdéseinket. Elképzelésem szerint a kutatás hasznos lesz mindazok számára, akik szeretnék megérteni az átalakulás folyamatát és levonni a számukra releváns következtetéseket. A téma fontossága abban rejlik, hogy ezáltal megismerhetjük környezetünket és az ebből levont tanulságok segítenek jobb döntések meghozatalában elsősorban vállalati vagy kormányzati környezetben.

Kutatásom három fő kérdés megválaszolására törekszik, melyek a következők.

1. Hogyan változott meg Pécs gazdasági szerkezete a foglalkoztatás és termelés szempontjából?
2. Milyen sajátosságokat mutat Pécs a privatizáció?
3. Hogyan befolyásolták Pécs gazdasági változásait a külső körülmények, a makrogazdasági folyamatok?

Ezekre a kérdésekre egy több évtizedre kiterjedő időszak áttekintésével kívánok választ adni. Dolgozatom kiindulópontjául az 1982. évet jelöltem meg, hiszen az ekkor bekövetkező gazdaságpolitikai változások (IMF-be belépés, vállalati decentralizáció stb.) jelentősen átalakította a helyi gazdaság lehetőségeit is. Záró évszámként szinte magától kínálkozott a 2004. év, hiszen az Európa Unióhoz való csatlakozás szintén egy új korszak lehetőségét hozta el. Úgy gondolom, hogy 22 év elég hosszú idő ahhoz, hogy a gazdaság fontosabb módosulásai láthatóak legyenek.

Előzetes ismereteim és feltevéseim szerint megfigyelhetjük majd a város dezindusztrializációját, amely a különböző bányászati és nehézipari létesítmények privatizálásában, leépítésében és bezárásában nyilvánult meg. Okkal feltételezhetjük, hogy a korábbi rendszerben kialakult hiánygazdaság és puha költségvetési korlát miatt fenntarthatatlanná vált állapot segítette ezt elő. Mindamellet várhatóan megfigyelhető kereslet

oldali sokk is, a KGST piacról való leválás és a technológiai tényezők következtében. Későbbiekben az újonnan kialakult piacgazdaságba való integráció részeként megfigyelhetjük majd új vállalatok, külföldi tulajdonosok, majd ennek következtében modernebb technológiák megjelenését. Ezek feltételezik, hogy új iparágak válnak dominánssá. Előzetes meglátásaim alapján úgy gondolom, hogy Pécs gazdaságilag relatív vesztesként került ki a rendszerváltásból, amely abból következik, hogy a régi ipar elsorvadása után nem sikerült jelentős szolgáltatási szektort kiépíteni.

2. A szocializmus válsága (1982-1989)

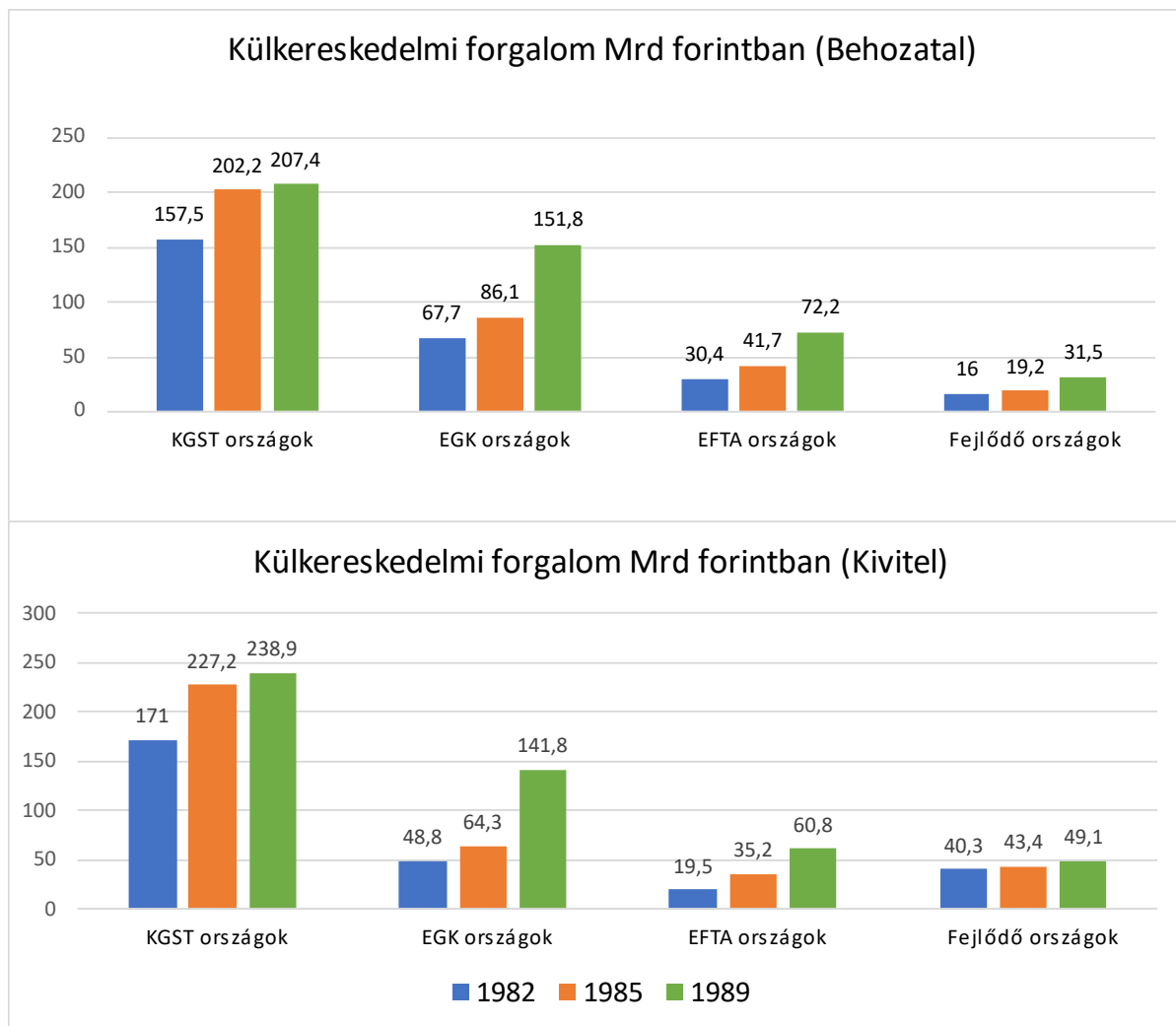
2.1. Világgazdasági változások az 1980-as években

A kutatásunk elején érdemes kitekintést tenni Magyarország helyzetére a szocialista rendszer végén. A 20. században kialakult világrend kétpólusú modell volt, amelyben Magyarország a szovjet világhoz tartozott. Az 1980-as években még érződött a megelőző évtized stagnálásának hatása, ugyanakkor a fejlett, kapitalista országok és a szovjet érdekszféra különböző reakciót adott rá. Az angolszász országokban egyre elterjedtebbé váltak a monetarista újklasszikus közgazdaságtan gondolatai, amit neoliberális politikai fordulat kísért. Európában a déli országok felvételével folytatódott az integrációs kísérlet, ami 1992-től a már nevében is megváltozott Európai Unió létrehozását eredményezte. Világgazdasági szinten a legfontosabb tendenciák egyike a szovjet erőter meggyengülése volt, ami jól látszik a GDP növekedés lassulásából is. Az 1981-1985 között évente átlagosan 0,6%, 1986-87-ben 2%-os növekedésről beszélhetünk, míg az Egyesült Államokban, 3,5% fölötti növekedést láthatunk. (Csaba, 2018) (<https://data.worldbank.org>, letöltve: 2024.01.18) A fejlődést hátráltatta a Reagan-adminisztráció éles, szovjetellenes politikája, és a COCOM lista fenntartása és a felgyorsult fegyverkezési verseny. A szovjet térség technológiai hátránya is egyre nőtt, különösen a számítástechnika területén. (Romsics, 2016) Ez a magyar ipari fejlettséget is negatívan érintette, mivel az ország nehezebben jutott modern ipari technológiához. A térség szempontjából fontos fejlemény volt Mihail Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülése. Az ő elnöksége alatt fontos reformtörekvések fogalmazódtak meg, többek között a katonai kiadások csökkentése is, ami hozzájárult a csapatkivonások megkezdéséhez. (Romsics, 2016) Ezzel a kelet-közép-európai térségben elindult a szovjet befolyás csökkenése.

2.2. A szocialista gazdaság- és gazdaságpolitika változásai

A rendszerváltás előtti évtizedben a pécsi gazdasági élet, a többi magyar városhoz hasonlóan, nagyban függött az országos gazdaságpolitikától. Az ország gazdasági irányítása a második világháborút követően szocialista alapokra épült. Az ezt követő négy évtizedet a tervgazdálkodás időszakának nevezzük, mivel ezt a korszakot a gazdaság központi irányítása, a magántőke és piaci koordináció elvetése jellemezte, míg a külpolitika és a kereskedelem a szocialista blokk felé orientálódott. Ez a rendszer fennállása során jelentős problémákkal küzdött és több irányzata elkülöníthető. A korábbi tervekhez képest az 1980-ban induló VI.

ötéves terv több ponton is eltért. A rendszerváltás megértéséhez fontos felidézni az utolsó évtizedben végbemenő változásokat.

1. ábra: Külkereskedelmi forgalom országcsoportok szerint csoportosítva (Mrd forint)

Forrás: Saját szerkesztés: Statisztikai évkönyv 1989 (1990): Budapest: KSH 18.1. táblázata alapján

Magyarország gazdasági fejlődése nagymértékben függött ettől a rendszertől, mivel a legnagyobb export és importpiacot egyaránt a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) jelentette. A nyolcvanas évek végére, még a KGST piac dominálta a külkereskedelmet, de egyre jellemzőbb volt a fejlettebb nyugat-európai piacok felé való nyitás. A szocialista országok összességében hasonló folyamatokon mentek keresztül az 1980-as évek során amennyiben a gazdasági visszaesést szemléljük. A fejlettségi szintjük, gazdasági struktúrájuk messze nem volt azonos. Magyarország relatív fejlettsége GDP/fő tekintetében az USA-hoz viszonyítva 30%-os, a Közös Piac országaihoz képest pedig 55%-os volt. (Ehrlich és Révész, 1994) Ezzel a

szocialista blokkon belül fejlettebbnek számított, mint Lengyelország és Románia, de fejletlenebbnek, mint az NDK és Jugoszlávia.

A korábbi szakaszokhoz képest a növekedési elvárások alacsonyabbak voltak, mind a nemzeti jövedelem, mind a lakossági fogyasztás és a felhalmozás tekintetében. A növekedés minden áron való hajszolása fenntarthatatlanná vált. Ennek egyik tényezője az államháztartás és nemzetgazdaság eladósodása volt. Jól látható, hogy a korábbi értékekhez képest jelentősebb GDP-arányos kötelezettségállomány növekedés figyelhető meg. 1979-ben 75%-os, 1989-re pedig 78%-os eladósodottságról beszélhetünk. (MNB, 2018) Az adatokból megfigyelhető, hogy a nemzetgazdaság egyre jelentősebb hitelekre szorult. 1979-re GDP-arányosan 26%-ról 64%-ra, 1989-re 85%-ra nőtt a nemzetgazdaság GDP arányos hitelállománya melynek túlnyomó többségét a központi bank nyújtotta.

Az államháztartás pénzügyi eszközei és tartozásai	1969		1979		1989	
	Mrd Ft	GDP%	Mrd Ft	GDP%	Mrd Ft	GDP%
Pénzügyi eszközök	685	219	1 755	257	2 973	173
Készpénz	0	0	1	0	2	0
Betétek	18	6	57	8	75	4
Értékpapírok	0	0	0	0	18	1
Hitelek	19	6	129	19	256	15
Tulajdonosi részesedések	635	203	1 496	219	2 534	147
Egyéb követelések	12	4	71	10	89	5
Kötelezettségek	80	26	513	75	1 347	78
Értékpapírok	0	0	0	0	54	3
Hitelek	70	23	489	72	1 241	72
Egyéb kötelezettségek	10	3	24	3	53	3
Nettó pénzügyi vagyon	605	194	1 242	182	1 625	94

2. ábra: Az államháztartás pénzügyi eszközeinek és kötelezettségeinek állománya

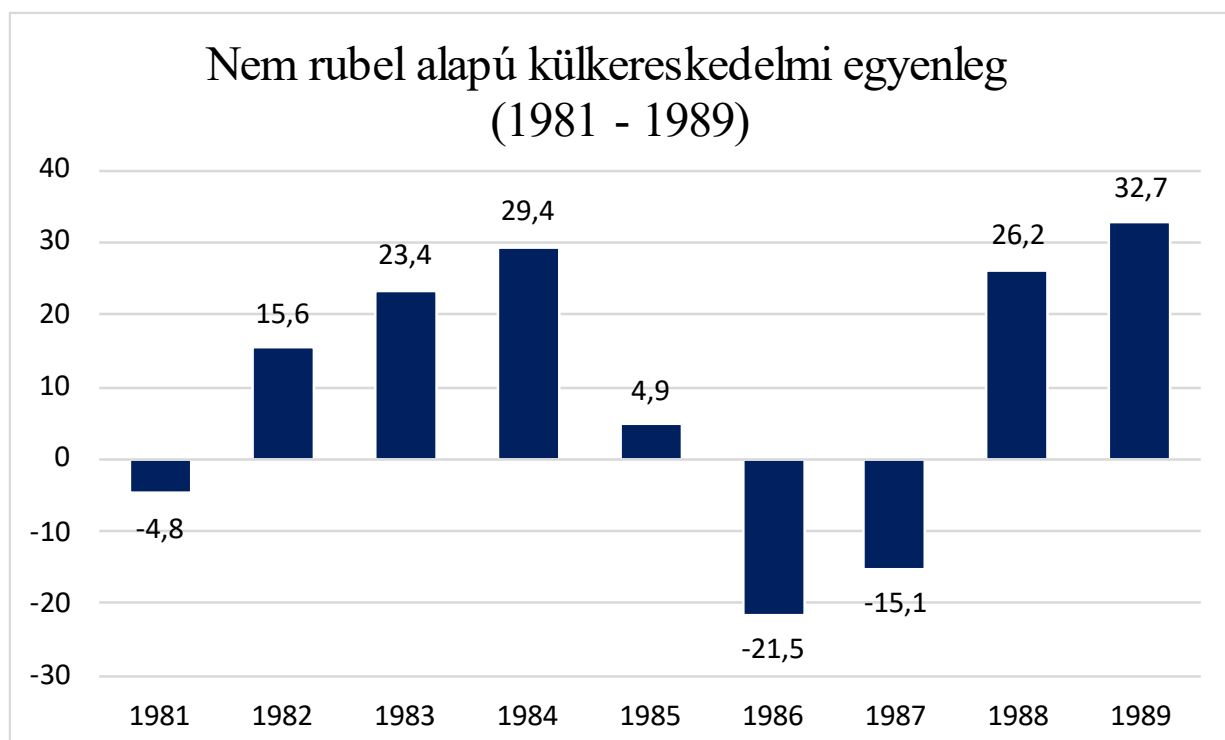
Forrás: MNB (2018): Magyarország pénzügyi számlái 1970–1989. Budapest

Éves egyenleg, Mrd Ft	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Nemzetgazdaság	-9,3	-18,2	4,4	18,8	-16,6	-29,9	-28,6	-35,0	-69,0	-43,0
Nem pü-i vállalatok	-12,7	-20,1	-1,7	10,4	-13,3	-21,1	-17,0	-22,1	-41,7	-20,1
Pénzügyi vállalatok	-0,5	-0,3	0,0	-0,1	0,3	0,1	0,2	-1,5	-0,2	-0,1
Államháztartás	-2,9	-2,7	0,7	0,9	-10,8	-18,9	-18,6	-23,0	-38,1	-31,5
Háztartások	7,0	4,7	5,1	7,3	6,8	9,5	6,4	11,5	10,9	8,6
Nonprofit intézmény	-0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4	0,4	0,1	0,2	0,0
(Folytatás)	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Nemzetgazdaság	-24,8	-18,1	-13,4	-6,6	-0,2	-18,8	-60,2	-45,7	-52,2	-40,0
Nem pü-i vállalatok	-5,9	-3,6	-8,2	-14,6	-23,1	-20,3	-51,2	-39,1	-75,8	-52,2
Pénzügyi vállalatok	-0,2	1,1	0,3	0,8	0,5	-0,4	-0,4	6,9	8,3	10,0
Államháztartás	-27,5	-24,6	-15,5	-4,0	8,4	-11,9	-29,2	-28,1	-1,0	-39,7
Háztartások	8,7	9,1	9,8	10,9	14,3	14,0	21,0	14,7	15,5	40,6
Nonprofit intézmény	0,1	0,0	0,2	0,3	-0,4	-0,2	-0,4	-0,1	0,8	1,4

3. ábra: A nemzetgazdaság és fő szektorai éves nettó finanszírozási képessége (1970-1989)

Forrás: MNB (2018): Magyarország pénzügyi számlái 1970–1989. Budapest

A Magyar Nemzeti Bank adatai alapján a nemzetgazdaság GDP arányos nettó fizetőképessége 1978-ban és 79-ben volt mélyponton. (MNB, 2018). 1980 és 1985 között mérsékeltebb csökkenés figyelhető meg. Láthatjuk, hogy az említett időszakban a nemzetgazdaság több szektorában megfigyelhetők egyre negatívabb értékek, ami azt jelentette, hogy külső finanszírozásra volt szükség. *„1974 és 1978 között a nemzeti jövedelem minden 1%-os növekedése a külföldi adósságállomány 10%-os emelkedésével járt együtt”* (Ungvárszki, 1989) Vagyis a növekedést csak túlfelhasználás és eladósodás árán lehetett növelni. Itt megemlítendő a nem rubel elszámolású külkereskedelem alakulása. A külkereskedelmi mérleg és az államháztartási deficit együtt mozgott. Ennek a helyreállításához ugyanakkor exportnövekedésre is szükség volt, ami feltételezi a nemzeti jövedelem egyre nagyobb exportrészesedését. A növekedés visszafogása hamar érzékeltette hatását. A nem rubel alapú külkereskedelmi egyenleg érdemben javult az 1980-as évek elején. (Ungvárszki, 1989) Erről megállapíthatjuk, hogy hosszú távon ugyan nem volt elégséges a teljes gazdasági egyensúly megteremtéséhez, mégis hozzájárult az ország fizetőképességének helyreállításához. A külkereskedelem és a fizetőképesség problémája ezek után sem oldódott meg teljes mértékben, amit az 1986-os adatokon is látunk. Ugyan a helyzet pozitív irányba változott, de a háttérben meghúzódó strukturális problémák továbbra is jelen voltak. Akárcsak a technológiai lemaradás.

4. ábra: Nem rubel alapú külkereskedelmi egyenleg (Mrd forint)

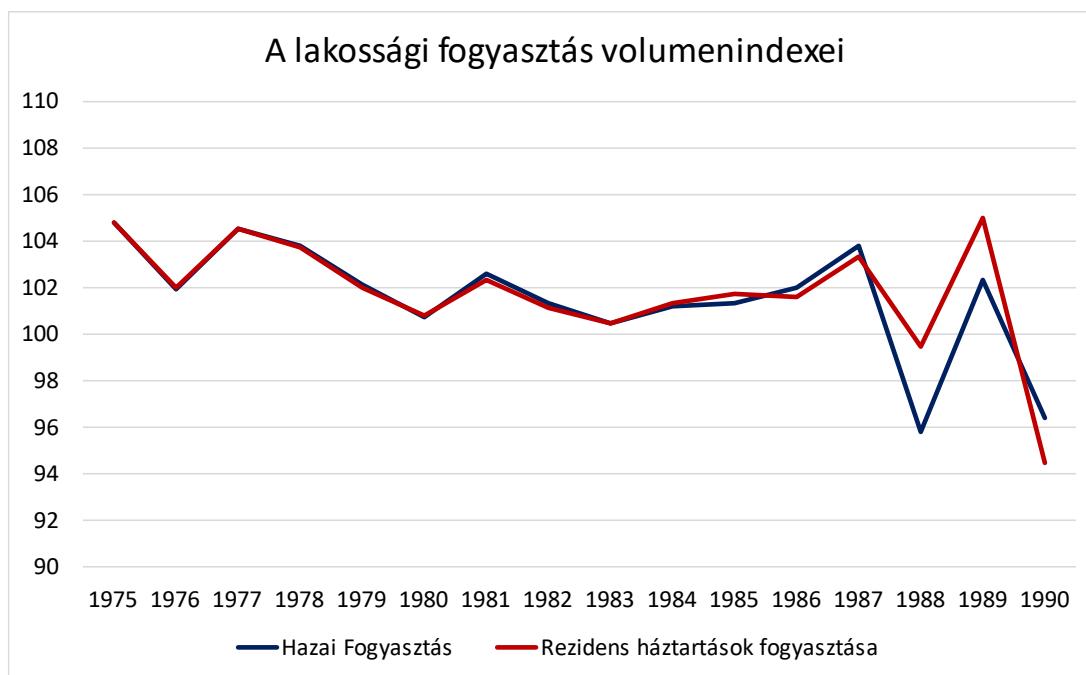
Forrás: Saját szerkesztés: Statisztikai évkönyv 1989 (1990): Budapest: KSH adatai alapján

Ahhoz, hogy ez az egyensúlytalanság helyre jöjjön, szükségessé vált a növekedési elvárások csökkentése, amely így alá lett rendelve az egyensúly helyreállításának. Emellett nyilvánvalóvá vált, hogy a további növekedést csak a termelékenység javulásával lehet elérni. (Ungvárszki, 1989) Ennek szellemében a VI. ötéves terv növekedési elvárásai alacsonyabbak voltak a korábbiaknál. Az elfogadott terv 14-17%-ban határozta meg az előirányzott növekedési ütemet úgy, hogy a tervidőszak első felében a belső felhasználásnak visszafogását irányozta elő. (1980. évi III. törvény a népgazdaság hatodik ötéves tervéről) A terv több ponton is az egyensúly helyreállítását tűzte ki prioritásnak, emellett kiemelt hangsúlyt fektetett a hatékonyság növelésére. Ez utóbbi azt jelentette, hogy további gazdasági növekedést már nem lehetett elérni extenzív módon, különösen nem újabb munkaerő bevonásával. Ezek az erőforrások eddigre elapadtak. A rendszer egészét figyelembe véve ez azért is fontos, mert a szocialista gazdaságra jellemző volt a költségvetési korlát puhítása, ami nagyban hozzájárult veszteséges üzemek fenntartásához. A pénzügyi korlátok nem határolták be a cselekvést, az állam engedte a vállalatokat deficitesen működni.” *Bizonyos határon felül pedig már szinte 100 százalékos valószínűséggel bízhat a vezető abban, hogy vállalatának túlélése garantált, kibír minden veszteséget és beruházási pénzügyi kudarcot.*” (Kornai, 2014) Szintén a rendszer

hiányosságait mutatja, hogy fennállása során általános hiánygazdaság alakult ki, ami jellemzően a tőkés országokban tapasztalhatóhoz képest, hosszabb várakozási időben, kisebb termékkínálatban, túlkeresletben nyilvánult meg.

A tervidőszakban szerény 1,6% éves növekedés, 1988-ra pedig visszaesés következett be. (Berend, 1999) Ez nem csak azt jelentette, hogy a rendszer válságos helyzetben volt, hanem azt is, hogy tőkés rendszerekkel szemben végleg alulmaradt, miután javíthatatlannak bizonyult. Ez a feltevés, miszerint a rendszer javíthatatlan, már a nyolcvanas évek elejére általános szakmai vélekedéssé vált, melynek főbb belső okai a magántulajdon és tőkepiac hiánya. (Csaba, 2018, 57.) Megállapítható, hogy ezek a tényezők politikai okok miatt, önmagában veszélyeztették a rendszer fennállását, hiánya viszont válságba sodorta azt.

Fogyasztással kapcsolatban egyfelől láthattuk, hogy a gazdaságpolitika immár az egyensúly és a fizetőképesség helyreállításának lett alárendelve, míg az életszínvonal növelése ugyan továbbra is cél maradt, de háttérbe szorult. A VI. és VII. ötéves terv a lakossági fogyasztás növekedésének mérséklését is előírta, előbbi 1,6%, utóbbit 1,7%-ban. A lakossági jövedelmek csökkentése egyben a külgazdasági egyensúly helyreállításának is egy eszköze lett, ahogy az is megfigyelhető, hogy az életszínvonal növekedése immár a belső felhalmozás kárára történt, vagyis a nemzetgazdaság tartalékait emésztette fel. (Ungvárszki, 1989) A lakossági fogyasztás emelkedése elmaradt a tervezettől. Az évtized során az előző évhez viszonyítva ez alig érte el a két százalékos növekedést. Csupán 1987-ben és 1989-ben látunk nagyobb növekedést, de ezeket rendszerint visszaesés követte. Ez egyfelől problémát jelenthetett a lakosság jóléte szempontjából, másrészt ez is rávilágít a korszak stagnálására. 1986-ban, a VII. ötéves terv első évében nagyobb emelkedést lehetett megfigyelni, azonban ezt követően négy százalékkal visszaesett a fogyasztás, amit újabb növekedés, majd visszaesés követett.

5. ábra: A lakossági fogyasztás volumenindexei, az előző évhez viszonyítva

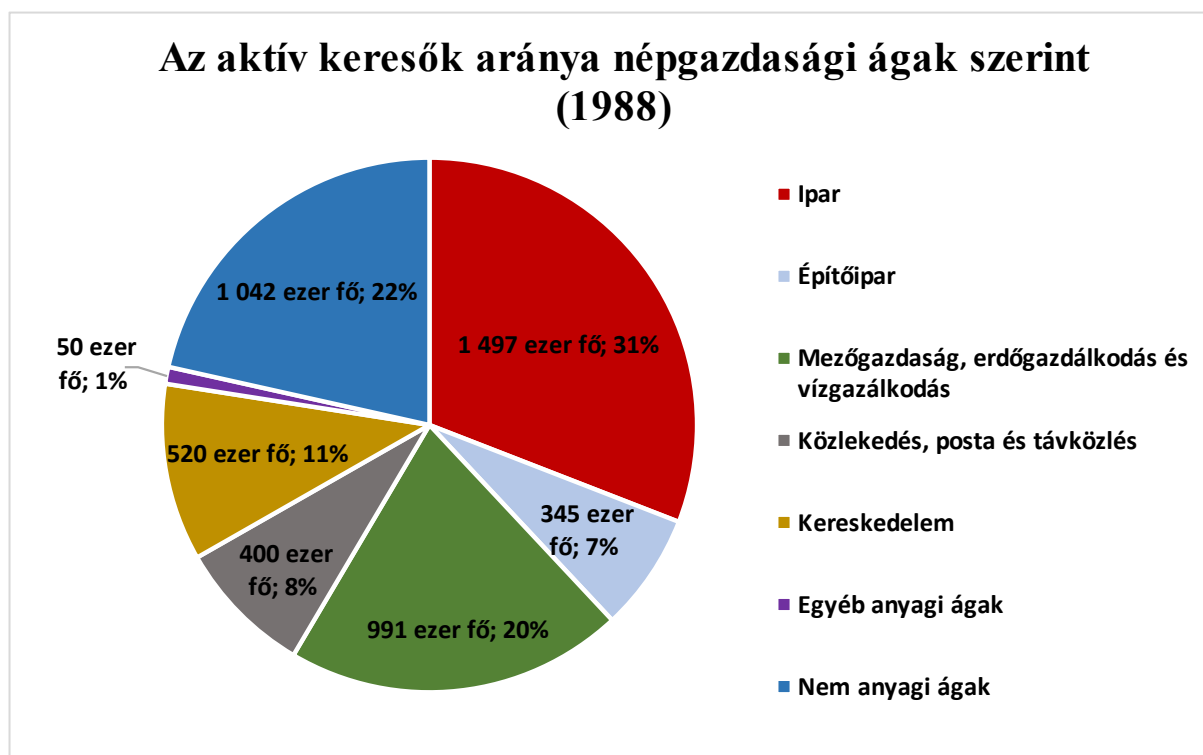
Forrás: Saját szerkesztés, (Gács, 1998) * Magyarország nemzeti számlái, 1991–1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 237 old.; Magyarország nemzeti számlái, 1994–1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 154 old. alapján

Az említett időszakban több reformintézkedés született. A rendszer fennállása alatt a gazdasági szervezetek kontrollja állami kézben volt és a vállalatvezetőket is az állam nevezte ki. 1981-ben és 82-ben változtattak a vállalatvezetők kinevezésén úgy, hogy onnantól kezdve nyílt tendereken kellett meghirdetni az adott pozíciókat, illetve adott időre szólt a kinevezés. Emellett bizonyos szektorok kivételével feljogosította a vállalatokat arra, hogy saját maguk nevezzék ki a vállalatvezetőiket, amelyet az állam továbbra is elutasíthatott. (Somogyi, Boote; 1991) Ez lazítást jelentett a vállalatirányi rendszerben és nagyobb kontrollt adott a munkavállalóknak is. Ennek ellenére elmondható, hogy továbbra is fennmaradt az állami irányítás.

A vállalatirányítási rendszer mellett megemlítenő, hogy a gazdaságpolitika megújító szakaszaiban jellemzően liberalizálták a magángazdálkodás feltételeit és nagyobb trösztöket bontottak fel. Az ország iparának nagy része 1980-ban még nagyvállalatokhoz kötődött. Ezt jól mutatja, hogy az az ipar foglalkoztatásának 0,1%-a kapcsolódott 50 főnél kevesebb főt foglalkoztató vállalatokhoz. (Somogyi és Boote, 1991, 15.) Ez a nagyvállalati túlsúly jellemzően rosszabb alkalmazkodóképességet jelentett, és gyakran nem működtek gazdaságosan ezek a vállalatok. 1982-től liberalizálták a második gazdaságot és új gazdasági formák jöttek létre, mint a gazdasági munkaközösségek és a vállalaton belüli gazdasági munkaközösségek.

Romsics Ignác adatai szerint 1985-ben már az előbbiből tíz, utóbbiból húszezer ilyen létezett Magyarországon. Megemlítendő még a többszintű bankrendszer bevezetése és az agráripari tőkebevonás liberalizálása 1987-ben és 1988-ban. Ezek a reformok már nagy mértékben feszegették a szocialista ideológia határait, mivel ez egyre közelebb hozta a tőkés gazdálkodást és távolodott a leninista alapoktól. Az is elmondható, hogy ezek jobb feltételeket teremtettek a marxista gazdaságon belül, viszont nem sikerült megoldaniuk a rendszer alapvető problémáit és emellett még a rendszer hitelességét is kikezdte. *„Szó szerint az utolsó cseppig kiitták a szocialista reformok poharát, ezután csak valami alapvetően új, alapvetően más jöhetett szóba”* (Csaba, 2018, 57.)

Az átalakulás folyamatához hozzátartozik az is, hogy a szocialista gazdaság szerkezete nagymértékben függött a gazdaságpolitikai tervezéstől és sokkal kisebb mértékben a keresleti és kínálati viszonyoktól. Ennek következtében megfigyelhetjük, hogy míg a tőkés gazdaságokban egyre jelentősebbé vált a szolgáltatási szektor, addig a szocialista blokk gazdaságain belül az ipari szektornak volt nagyobb súlya. Érdeemes megemlíteni azt is, hogy a kor statisztikai rendre alulértékelték a szolgáltatási szektor fontosságát az iparral szemben, amely így némileg torzképet mutat a kor gazdasági teljesítményéről. (Csaba, 2018) A továbbiakban megkísérlem bemutatni a rendszerváltás előtti gazdaság ágazati megoszlását, viszonyait és a különböző ágazatok sajátosságait.

6. ábra: Az aktív keresők aránya népgazdasági ágak szerint (1988)

Forrás: Saját szerkesztés, Statisztikai évkönyv 1988 (1989): Budapest: KSH alapján

A szocialista gazdaság fennállása alatt a legnagyobb szerep az iparnak jutott. A nyolcvanas évek végén még döntően ez a szektor volt a legnagyobb foglalkoztató, a foglalkoztatottak arányát figyelembe véve. 1988-ban az aktív keresők 31%-a e szektorhoz kapcsolódott. Ezen belül a legnagyobb foglalkoztatás a gépiparban és a könnyűiparban volt, de ide tartozik az élelmiszeripar, a bányászat és kohászat, amelyek ekkorra csökkenő kibocsátást mutattak, a villamosenergiaipar és vegyipar, amelyek jelentős fejlődésen mentek keresztül és a leggyorsabban növekvő iparágak voltak 1950-hez viszonyítva. (Statisztikai évkönyv, 1988) Az adatok alapján az ipari szektorban keletkező bruttó hazai termék 36,5%-a keletkezett 1988-ban. Ekkora azonban az iparban megfigyelhető egy visszahúzódás az évtized elején tapasztaltakhoz képest, különösen a bányászat területén. Ezt mutatja, hogy 1982-höz képest több, mint 100 ezer fővel csökkent az iparban foglalkoztatottak száma, csak a bányászatban 20%-kal. (Saját számítás; Statisztikai Évkönyv, 1982 és 1988 alapján)

Jelentős technológiai elmaradottságok mutatkoztak az ipar területén, amelyek egyre nagyobb lemaradást okoztak a tőkés országokkal szemben. Miközben az ipari fejlődés megkövetelte volna többek között a precíziós technológiák, új menedzsment módszerek és munkamegosztás

bevezetését miközben szocialista blokk országai megőrizték elavult technológiájukat. „*mintha a 19. század ipari forradalmához vasutak nélkül kívánt volna egy országcsoporthoz felzárkózni.*” (Berend T., 1999) Ez hozzájárult a tőkés gazdaságok behozhatatlan versenyelőnyéhez és hozzájárult az ipar összehúzódásához. A precíziós technológiák különösen szükségesek lettek volna a gépiparban, ahol egyre nagyobb hangsúlyt kapott a megbízhatóság és precizitás, illetve a vegyiparban, ahol az anyagok tisztaságát lehet kiemelni. Erre utal, hogy a KGST piacok összeomlása után következett be a legnagyobb termelésesökkenés ezen a két területen. (Barta, 1991) Ez is jól mutatja, hogy az elavult technológiával gyártott termékek gyakran nem voltak versenyképesek a nyugati piacokon.

A mezőgazdaság aránya az aktív keresők tekintetében 20%-ot tett ki, az erdőgazdálkodással és vízgazdálkodással együttvéve. A mezőgazdasági viszonyokra a kollektivizálás következtében létrejött állami és szövetkezeti termelés volt a jellemző, azonban az 1968-as reformokat követően elterjedtek a háztáji gazdálkodások és a kisüzemi termelés. Az ábrán jól látható, hogy a szövetkezeti termelés volt a legfajszúlyosabb az említett termelési formák közül, azonban a kistermelők is fontos szerepet játszanak. A bruttó eszközállományuk ugyan nem haladta meg a 15%-ot, mégis a termelés értékének több, mint 36%-át adták a kistermelők (Statisztikai évkönyv, 1989) Ez a tény magasabb termelékenységre vall, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a mezőgazdaságban továbbra is elengedhetetlen a méretgazdaságosság a hatékony gazdálkodás szempontjából. Ezek jellemzően szövetkezeti termelésben folytak.

Szervezet	1970	1982	1985	1988
Vállalatok	23%	24%	23%	23%
Szövetkezetek	48%	61%	63%	63%
Kistermelők	29%	15%	14%	14%
Összesen	100%	100%	100%	100%

7. ábra: Üzemben levő állóeszközök bruttó értékének aránya folyó áron¹

Forrás: Saját szerkesztés, Statisztikai évkönyv 1989 (1990): Budapest: KSH alapján

A mezőgazdasági termelés a korabeli magyar gazdaság egy sikeresebb ágazatának tekinthető az Egyesült Államokból importált modern eszközöknek és hatékony munkamegosztásnak köszönhetően. (Romsics, 2016) Ennek ellenére itt is jelentkeztek a visszaesés hatásai. 1970-től 1983-ig ugyan évi átlagos 3,2%-kal növekedett a termelés, de ezt követően stagnálásnak indult.

¹ Mindenkorai szervezet és módszer szerint, 1980-ig az 5 000 Ft-ot, 1982-ben a 20 000 Ft-ot, 1985-től az 50 000 Ft-ot meghaladó állóeszközök értéke.

(Somogyi Boote, 1991, 29.) Ez felveti a további reformoknak a gondolatát is, ami különösen igaz, ha figyelembe vesszük, hogy a fejlődésben nagy szerepet játszottak a nyugatról importált termelési eszközök, tehát még többre lehet szükség. 1988-ban több olyan törvényt is hoztak, ami megalapozta a mezőgazdaság átalakulását. Az 1988. VI. Társasági törvény lehetővé tette a kapitalista gazdálkodásra jellemző társaságok, részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok alapítását, míg a 1988. XXIV. törvény kockázatmentessé tette a külföldi befektetéseket. (Antal, 1999) Ebből már sejteni lehet, hogy a rendszer összeomlását követően jelentős külföldi tőkebeáramlásra volt szükség, amit privatizáció útján lehetett elérni. Ez különösen igaz, ha figyelembe vesszük az ágazat termelékenységét.

Érdeemes megfigyelni, hogy 1988-ban a nem anyagi ágak aránya 22%-ot tett ki a teljes foglalkoztatásból, amihez, ha hozzávesszük a kereskedelmi szektort, akkor 30% feletti arányról beszélhetünk. A szolgáltatási szektor egyre jelentősebb szerepet játszott a modern gazdaságok fejlődésében, miközben a szocialista országokban ehhez képest jelentősen alulmaradt. Az Egyesült Államokban és az EGK területén a szolgáltatási szektor gazdasági súlya ekkora meghaladta a kétharmados arányt. Ennek okait főleg a gazdaságpolitikában kell keresni. Amíg a tőkés országokban keresleti és kínálati viszonyok határozták meg a gazdaság szerkezetét, addig a tervgazdálkodásban jellemzően az anyagi iparágakat részesítették előnyben. Így nem alakulhatott ki a nyugaton ekkor egyre jellemzőbb fogyasztói társadalom sem. A marxista közgazdaságtani iskola úgy vélte, hogy az anyagi termelésben keletkezik hozzáadott érték, míg a szolgáltatások (néhány kivétellel) területén csak átalakul. (Maciejewicz és Monkiewicz, 1989) Ez a gondolkodás azt eredményezte, hogy a nem anyagi szolgáltatások jelentősen fejletlenebbek voltak, mint a tőkés országokban. Az ábrán megfigyelhető, hogy a szolgáltatási szektor bruttó nemzeti termékhez való hozzájárulása csak a Szovjetunióban, Lengyelországban, Magyarországon és Csehszlovákiában haladta, vagy közelítette meg az 50%-ot 1985-ben. A nem anyagi ágazat jellemzően 20% körül mozgott.

Ezen belül is hátrányos helyzetben volt a pénzügyi szektor. Ezen a területen a nyolcvanas évek második felében történtek reformok. A kétszintű bankrendszer csak 1987-ben jött létre, melynek során új pénzintézetek jelentek meg, amelyek fontos hitelezési funkciókat vettek át a Nemzeti Banktól. 1989-ben már 20 bank működött Magyarországon, köztük részben külföldi tulajdonban lévők is. (Maciejewicz és Monkiewicz, 1989) Erre nagy szükség volt, mivel a korábbi pénzügyi rendszer képtelen volt ellátni a modernizációhoz kapcsolódó követelményeket. A hitelezési rendszer gördülékenysége például messze elmaradt a nyugattól. Jellemző volt, hogy az alacsonyan kamatozó betétek, olcsó lakáshitelként lettek kitéve.

(Somogyi Boote, 1991, 25.o) Ez azt jelentette, hogy hiányoztak fontos, piacképes vállalkozásokat támogató hitelek, amelyekre lehetett volna hatékonyan beruházásokat építeni. Emellett tőzsde hiányában nem volt megfelelő tőkepiac sem.

Ország	Mezőgazdaság	Ipar	Anyagi szolgáltatások			Nem anyagi szolgáltatások	Szolgáltatások összesen
			Építőipar	Közlekedés és kommunikáció	Kereskedelem		
Bulgária	11,9	50,3	7,9	6,9	7,1	17,7	37,8
Magyarország	14,3	37,6	9	7,3	11,3	19,3	48,9
NDK	9,6	50,6	5,8	4,5	7	20,3	39,8
Lengyelország	13,3	39,6	10,1	11,5	18,6	18,6	47,1
Románia	14,2	55,3	7,1	5,4	-	12,6	30,5
Csehszlovákia	5,6	48,1	9	3	12,9	21,1	45,3
Szovjetunió	14,8	34,8	8,1	4,6	-	23,9	50,4
Fentiek nem súlyozott átlaga	12,0	45,2	8,1	6,2	11,4	19,1	42,8

8. ábra: A kelet-európai gazdaságok ágazati szerkezete GDP arányában, 1985-ben²

Forrás: Saját szerkesztés, Jan Maciejewicz, and Jan Monkiewicz. (1989): Changing role of services in the socialist countries of Eastern Europe. The Service Industries Journal, 9. évf. 6. sz. 384-390.o. alapján

A gazdaság szerkezetében leginkább a múlt korszak iparfejlesztési törekvéseit láthatjuk. Míg a fejlett, nyugati piacgazdaságokban elindult a terciér szektor fejlődése, addig ebben a régióban, így Magyarországon is az ipar és a mezőgazdaság maradt a legnagyobb ágazat. Ugyanakkor ezek az ágazatok nehezen tudták felvenni a versenyt a nemzetközi piacokon, aminek legfőbb okait a strukturális és technológiai tényezőkben kell keresni. Ez nem organikusan alakult ki, és hosszú távon átalakulást feltételezett.

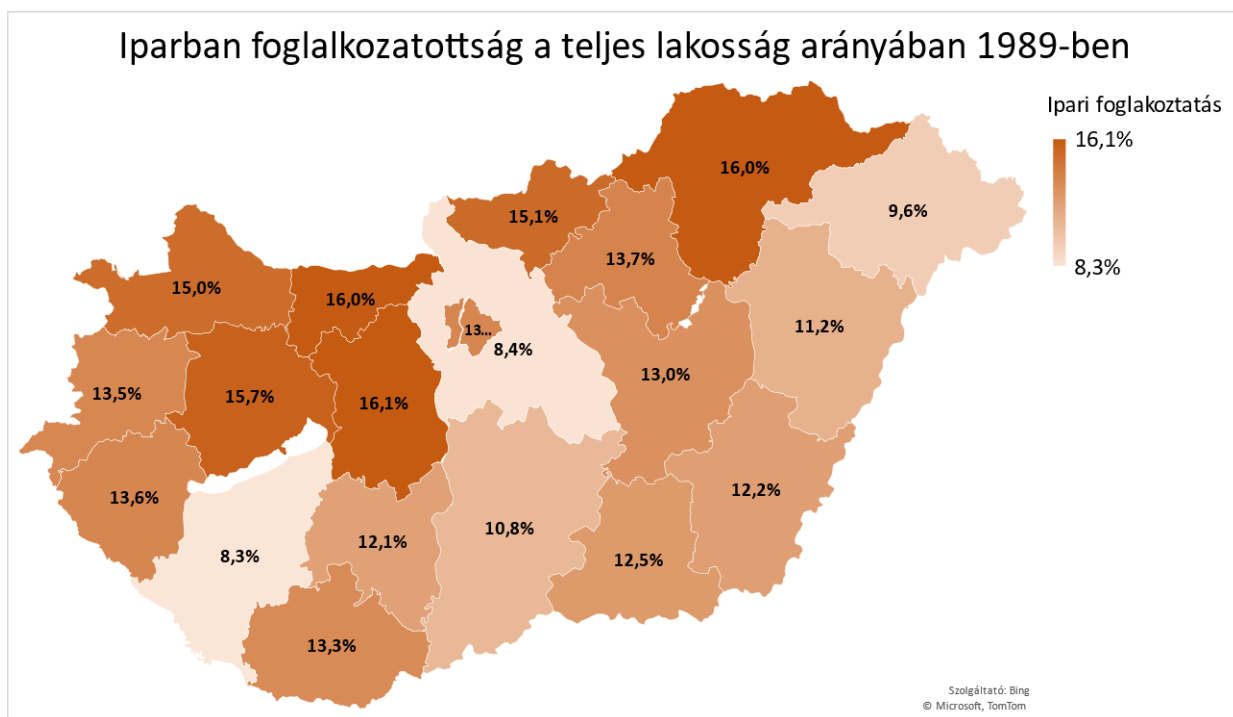
2.3. Regionális eltérések a gazdasági fejlettségben Magyarországon

Kutatásunk szempontjából kiemelt fontosságú kérdés, hogy a fenti folyamatok hogyan jelentek meg az ország különböző területein. Az egyes régiók helyzetét nagymértékben meghatározták az ipari kapacitások mértéke. A legiparosodottabb megyék Észak-Magyarországon helyezkednek el, mint például Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, illetve nyugaton Komárom-Esztergom, Fejér, Veszprém és Győr-Sopron. Dél-Nyugat Magyarországon a legnagyobb ipari központ Pécs volt. Ezek közül Észak-Nyugat Magyarországot a legfejlettebb, míg északkeletet a fejletlen régióként ismerjük, de a szocialista időszakban, a beruházáspolitikának köszönhetően relatív nyertesnek tűnnek. Ezek közül Nógrád és Baranya megyében volt

² Az ábrán látható átlag a fenti átlagok egyszerű számtani átlaga. Ezzel az említett országok, mint külön entitások sajátosságait és ágazati viszonyait igyekszem ábrázolni, nem pedig a teljes blokk átlagát. Emiatt külön súlyozást nem alkalmaztam.

leginkább tapasztalható az ipar stagnálása 1970-től, ami főképp a bányászatban végbemenő folyamatoknak az eredménye. (Nemes és Lőcsei, 2015)

A nyolcvanas évek folyamán az ipari termelés növekedését a klasszikusan nem ipari régióként ismert Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok, Fejér és Pest megyében látunk. Tolna megyei adatok esetében érdemes megemlíteni a paksi atomerőművet, ami a korszak egyik nagyberuházása volt, és mai napig igen jelentős hatása van a megyére. A Dél-Dunántúlon a balatoni turizmus is érzékeltette hatását. (Nemes és Lőcsei, 2015) Kiskereskedelem és lakosság részére végzett fogyasztási szolgáltatások tekintetében Budapest tekinthető a legfejlettebb területnek. Itt mindkét mutatószám meghaladja az összes megyét és utóbbi esetében az egy főre jutó árbevétel kétszerese az országos átlagnak. (Statisztikai Szemle, 1989)

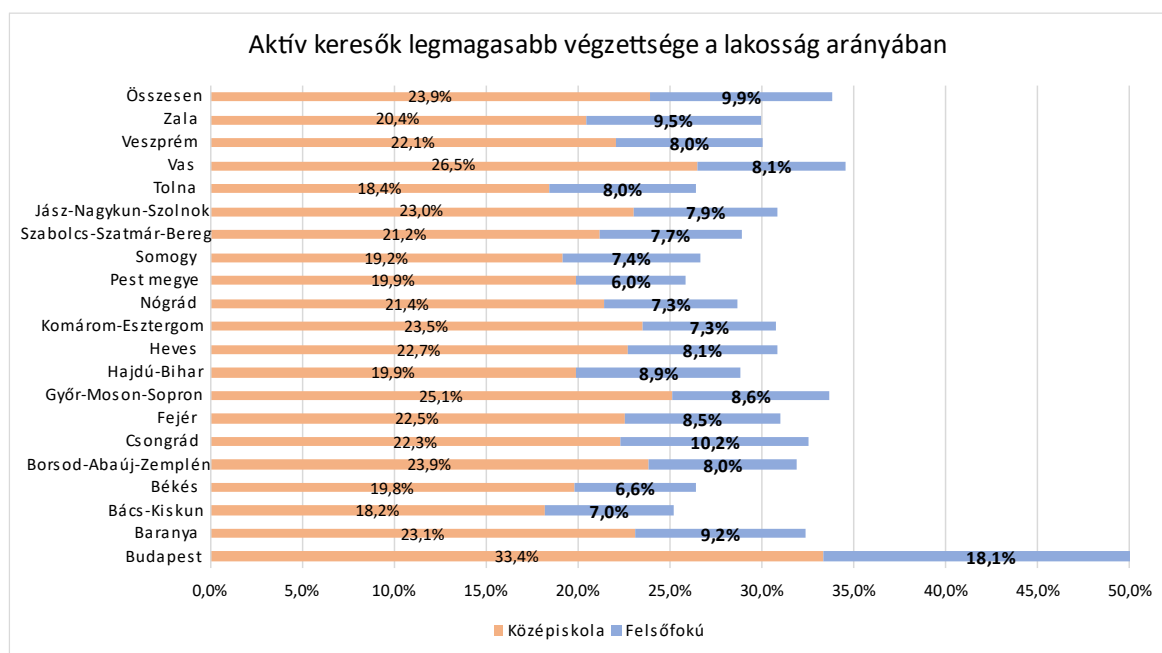

9. ábra: Iparban foglalkoztatottak a lakosság arányában, 1989-ben

Forrás: Saját szerkesztés, Statisztikai évkönyv 1989 (1990): Budapest: KSH 32.10. táblázata alapján

A területi egyenlőtlenségeket jól mutatja a képzettség szintje is. Az 1984. évi mikrocenzus alapján, azt láthatjuk, hogy felsőoktatási és középfokú végzettség tekintetében is kiemelkedett Budapest és Veszprém megye, míg Békés, Bács-Kiskun és Somogy megyében kedvezőtlenebb adatokat láthatunk. Észak-Nyugaton, Csongrád és Baranya megyében az átlagnál jobb volt a helyzet, azonban a két kiemelkedő megyén kívül nagy eltéréseket nem tapasztalunk. Ez azért

fontos, mert ugyan az ipar nagy szerepet játszott a gazdaság fejlődésében, mégis egyre inkább szükségessé vált a magasan képzett munka, különösen a termelékenység, precíz munkavégzés és K+F feladatok elvégzésében. A humántőkének egyre inkább kiemelt jelentősége van a fejlett ipar kiépítésében. Ebből a szempontból fontos volt a szakmunkások képzése is, mivel nagyobb hozzáadott értékű feladatkörök igénylik a szaktudást.

10. ábra: Aktív keresők legmagasabb végzettsége a lakosság arányában, megyei bontásban
 Forrás: Saját szerkesztés, Az 1984. évi mikrocenzus adatai (1985): Budapest: KSH adatai alapján

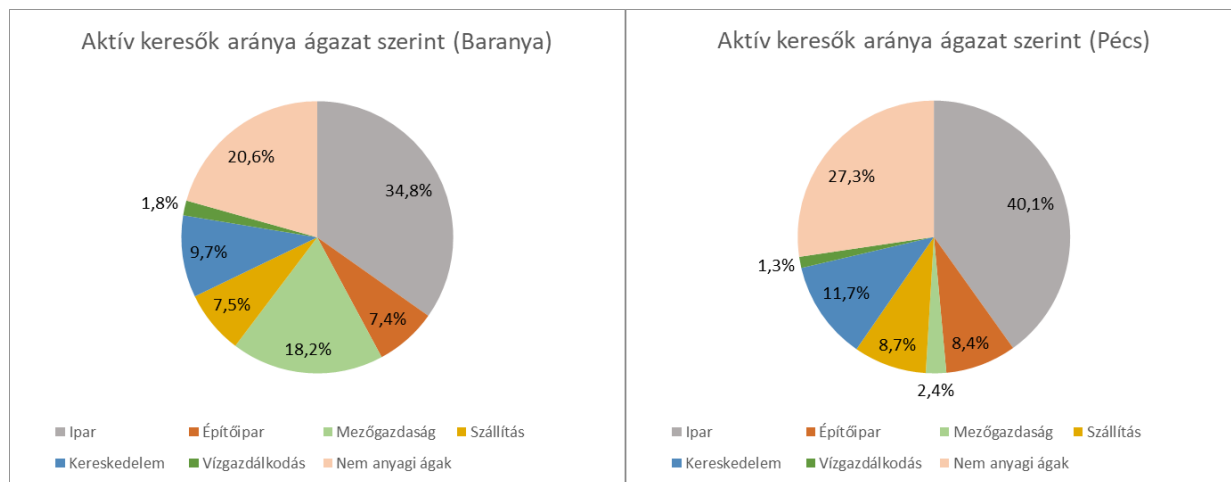
3. Pécs gazdasági rendszere a rendszerváltás előtt

Kutatásunk elengedhetetlen része elemezni a pécsi gazdaság működését a rendszerváltás előtt. Mielőtt megvizsgáljuk a fontosabb változásokat szükséges felmérni és összefoglalni azokat a gazdasági körülményeket, ahonnan a ezek elindultak. Ennek a legfőbb szempontjai között megemlítendő Pécs szerepe a nagyobb gazdasági rendszerben, Pécs demográfiai és szociális helyzete nagyvonalakban, de a legfontosabb az iparági foglalkoztatás és termelésbeli viszonyok elemzése. Ezek a szempontok azok, melyek leginkább meghatározzák a gazdaság működését, és itt várjuk a legnagyobb változásokat a rendszerváltást követően. Ahhoz tehát, hogy megértsük ezeket, ismernünk kell, hogy pontosan mi is jellemezte a várost, avagy mi változhatott meg egyáltalán. Ez támaszt fog nyújtani ahhoz is, hogy megértsük ezek főbb irányait és annak okait, hogy miért pont ilyen irányba történt átalakulás.

3.1. A város gazdasági helyzete 1989-ben

Pécs az ország dél-nyugati részén helyezkedik el és annak legnagyobb városa. Baranya gazdasági és ipari központja Pécs. A megye lakosságának 40%-a él a megyeközpontban, ami így kétszer akkora súllyal van jelen Baranyában, mint Budapest az országban. (Hajdú, 1994) A Dél-Dunántúl más megyéiben kevésbé jellemző ez a fajta erős centrum, Tolnában és Somogyban a megyeszékhely súlya ennél kisebb. A város ezáltal teljesen kiemelkedik környezetéből, amely jellemzően kisvárosokból vagy szegény falvakból áll. A városrégióban található települések jellemzően bányászathoz kapcsolódó tevékenységet folytatnak. A mezőgazdasági tevékenység a Mecsektől távolodva válik egyre jelentősebbé. Ez azt jelentette, hogy Baranya ipara is Pécsre koncentrálódott, országos szinten is jelentős súllyal. Ezt jól mutatja, hogy a megyében az összes iparban foglalkoztatottak 46%-a Pécsre, további 13%-a Komlóhoz volt köthető, 1980-ban. (KHS, 1981) Ebből a szempontból 1989-ben még inkább kiemelkedett Pécs. A városi népesség az 1980-as években stagnált, az országos trendekhez hasonlóan megállt a növekedés és azóta is a természetes fogyás jellemző. Pécs lakossága ekkor 170 ezer fő, melyből 74 ezer fő számított aktív keresőnek 1990-ben. (KSH, 1992) Ez tízezerrel kevesebb, mint 1980-ban volt, ami egybe esik az inaktív keresők számának növekedésével. Az

1990-es adatokban már megjelenik a munkanélküliség és a szabad munkaáramlás hatása, így a továbbiakban időközi adatokra érdemes támaszkodni.

11. ábra: Aktív keresők aránya Baranya megyében és Pécsen

Forrás: Saját szerkesztés, 1980. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. Baranya megye adatai (1981):

Budapest: KSH 1.2.8-as táblázata alapján

A gazdaságszerkezetet vizsgálva, azt láthatjuk, hogy a környező megyéknél nagyobb iparosodottság jellemzi. Bányászat szempontjából Nógrád megyéhez lehet például hasonlítani, hasonló folyamatok mentek végbe, és különösen ebben a régióban volt még jellemző a bányászat, mint domináns ágazat, habár kohászati tevékenység nem volt jellemző Baranyára. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy az észak-keleti megyékben a baranyainál nagyobb az ipar súlya. A magánjellegű kisvállalkozások nagy arányban jelentek meg a Dél-Dunántúlon, főleg a balatoni környéken, ugyanakkor Baranyában a kisvállalkozások mozgástere kisebb volt az olyan megyékben, ahol a bányászat és a kohászat uralkodó ágazat volt. (Barta, 2002) Pécs foglalkoztatási szerkezetét vizsgálva azt láthatjuk, hogy egyértelműen az ipar volt domináns ágazat. Mint az az ábrán látható, a pécsiek közel fele az ipar valamelyik ágazatában dolgozott, amely azt is jelentette, hogy a lakosság jóléte is ezeknek az iparágaknak a viszontagságaitól függött.

3.2. A pécsi gazdaság szerkezete a rendszerváltás kezdetén

A pécsi gazdaság egyes ágazatainak és nagyobb üzemeinek részletes, hosszútávon átívelő elemzésével későbbi fejezetekben fogunk részletesebben foglalkozni, azonban érdemes egy pillantást vetni arra, hogy mi jellemezte a város iparát a rendszerváltás előtti pillanatokban. Baranya megye a szocializmus évtizedei alatt egy ipari jellegű gazdaságszerkezetet vett fel. Az

1980-as adatok azt mutatják, hogy az aktív foglalkoztatottak legnagyobb része az iparban dolgozott, ami 1989-ben is megfigyelhető némi csökkenéssel. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 1990) Érdemes azt is észrevenni, hogy az iparban foglalkoztatottak túlnyomó többsége fizikai munkát végzett. Ezen belül a legnagyobb ágazatok, foglalkoztatottság szerint, a bányászat, gépipar, könnyűipar és élelmiszeripar voltak, habár különböző kilátásokkal a jövőre nézve.

Pécs ipari ágazatai	Foglalkoztatottak száma	Foglalkoztatás aránya az iparban	Fizikai foglalkozásúak nettó átlaglagkereset	Fizikai munkásság aránya
Bányászat	11 180	33,60%	10 846 Ft	80,62%
Villamosenergia	1 941	5,83%	8 599 Ft	66,20%
Kohászat	218	0,66%	6 373 Ft	80,28%
Gépipar	3 592	10,80%	7 194 Ft	73,52%
Építőanyag	1 834	5,51%	6 964 Ft	79,17%
Vegyipar	1 111	3,34%	7 117 Ft	68,77%
Könnyűipar	7 074	21,26%	6 395 Ft	82,70%
Egyéb ipar	343	1,03%	7 256 Ft	75,51%
Élelmiszeripar	5 977	17,97%	7 896 Ft	77,41%
Összesen	33 270	100,00%	8 558 Ft	78,35%

12. ábra: Pécs ipari ágazatának foglalkoztatási jellemzői 1989-ben

Forrás: Saját szerkesztés, Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1989 (1990): Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága alapján

A legnagyobb ipari foglalkoztatás a bányászathoz, azt követően a könnyűiparhoz kapcsolódik, amint az az ábrán is látható. Ekkor a bányászat a pécsi ipari foglalkoztatottság harmadát adta, ezzel a legjelentősebb szektora volt, egyben a legveszteségesebb is volt a megyei iparbak. Emiatt annak fejlesztése nem volt prioritás. Ez jól látszik a beruházások és termelés mértékének alakulásából, amely 1989-re jelentősen visszaesett, különösen a Liász-program sikertelenségét követően. Az is megfigyelhető, hogy a szénbányászatban volt a legnagyobb a nettó átlagkereset a fizikai munkásság körében, ami a városi és környező lakosság nagy részének jelentette a megélhetését. Ezek a munkahelyek kerültek veszélybe 1989-re amikor az uránbányászat bezárásáról döntött a kormány, habár a kitermelés fokozatosan csökkenő mértékben 1997-ig folytatódott. Ekkorra az uránérc-kitermelés vesztesége 2300 millió forintba nőtt, termelése 500 tonna volt, 6000 főt foglalkoztatott. (Berta, 2013) A bányászat veszteségessége összefüggésben állhat azzal, hogy a termelés jellemzően KGST piacokra történt, amelyek nem voltak hosszútávon stabilak.

Az 1970-es évektől zajló folyamatok a könnyűiparnak kedveztek. Az 1980-as VI. ötéves terv előirányozta, hogy az iparfejlesztést a meglévő bázison kellett végezni, illetve a közép és kisvárososok ellátásának fejlesztését és Pécsét is érintő környezetvédelmi szempontokat említette. (1980. évi III. törvény a népgazdaság hatodik ötéves tervéről) 1989-re az ipari foglalkoztatás 21 százaléka a könnyűiparhoz, 10 százaléka pedig a nehéziparhoz kötődött. A 80-as évek során jellemzően ezek a nyereségesebb ágazatok voltak, magasabb exportarányokkal, mégis visszaesés következett be az évtized végére. A termelés jellemzően nem növekedett semekkora mértékben, inkább visszaesés, legjobb esetben is stagnálás következett be. A pécsi könnyűipar legfontosabb termékei a bőr és bőrruházati termékek és porcelántermékek voltak. Az ország porcelán szigetelőinek 55 százalékát, bőrkesztyűk 77 százalékát, krómos felsőbőrök 40 százalékát és a cigaretták 30 százalékát a Baranya megyei, ez esetben a pécsi ipar adta. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 1990) Fontos megemlíteni, hogy ezek a termékek gyakran kerültek értékesítésre exportpiacokon, ami jelentősen befolyásolhatta a vállalatok anyagi helyzetét

A megyei adatok azt mutatják, hogy a könnyűipar volt a legexportorientáltabb iparága a megyei székhelyű gazdaságnak, amelyben jelentős szerepe volt a pécsi vállalatoknak. A Zsolnay gyár nem rubel elszámolású exportja 1988-ban 2 millió dollár volt. (Dunántúli Napló, 1988. július, 188. szám) Nyugati piacokra betörni nehéz volt, a szovjet piac beszűkülése azonban problémát vetített elő. A Hunor Kesztyűgyár például termelésének egyharmadát utóbbi piacra szállította 1989-ben. (Új Dunántúli Napló, 1991. október 293. szám) Ugyanitt megfigyelhető a tőkés export növekedésének aránya is, amely egy alkalmazkodási lehetőség volt a megváltozó gazdasági körülményekhez. Egy korabeli újságcikk szerint a nem rubel elszámolású exporttemelkedése 17,6 százalék volt 1989-ben, amelyből a Pécsi Kesztyű érte el a legnagyobb tőkés exportot. (Dunántúli Napló, 1989. április, 94. szám) A többi ágazat közül az élelmiszer és az építőanyagiparban figyelhető meg jelentősebb nem rubel alapú exporttevékenység azonban ezek csupán a 10%-ot érik el. A legnagyobb értékesítés belföldön vagy KGST piacokon történt. Utóbbira találunk példát bányászat és gépipar esetében. Gondolhatunk például a Sopiana gépgyár csomagológépeire, melynek jelentős része az 1990-ben megszűnő NDK-ban lett értékesítve. Mindeközben a már említett könnyűipar is jelentős szovjet kitéttiséggel rendelkezett.

Baranya megye ipari ágazatai 1989-ben	Beruházások mértéke (előző év = 100)	Termelés (előző év = 100)	Értékesítés összesen	Eredmény a nettó árbevétel %-ban	Külkereskedelem az értékesítés arányában	
					Rubel	Nem rubel
Bányászat	55,8	89	6 231 mFt	-4,3%	16,0%	0,0%
Villamosenergia	177,2	97,6	12 706 mFt	5,3%	0,0%	0,0%
Kohászat	85,9	81,5	299 mFt	3,6%	11,6%	0,2%
Gépipar	184,9	100,4	3 124 Ft	5,9%	13,8%	6,5%
Építőanyag	217,7	95,5	3 612 Ft	7,3%	0,7%	11,1%
Vegyipar	100,5	101	3 308 Ft	1,7%	0,6%	2,0%
Könnyűipar	73,3	91	9 364 Ft	3,1%	11,5%	28,6%
Egyéb ipar	87,1	69	82 Ft	-51,5%	-	-
Élelmiszeripar	68,4	100	14 427 Ft	4,9%	8,5%	12,2%
Összesen	101,7	93,1	53 153 Ft	3,4%	7,2%	9,6%

13. ábra: Baranya megye ágazatainak jellemzői beruházások, termelés és értékesítés alapján

Forrás: Saját szerkesztés, Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1989 (1990): Pécs: KSH
Baranya Megyei Igazgatósága alapján

A kisiparosok száma az 1980-as években 70 százalékkal növekedett. Baranya megyében összesen 7438 kisiparos volt 1989-ben, amely több, mint 10 ezer embert foglalkoztatott. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 1990). A kisiparosok munkája a városi lakosság iparcikk-szükségletének jelentős részét biztosította. A kisiparban foglalkoztatottak 40 százaléka az ipari termeléshez, 30 százaléka az építőiparhoz kötődött, a lakossági szolgáltatások körében 1,9 millió forint árbevétellel rendelkezett. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 1990) Utóbbira jellemző példa a személyszállítás, a kőműves vagy lakatos tevékenysége. A kisiparosok jelentősége kisebb volt, mint az állami és termelőszövetkezeti gazdálkodásnak, azonban jelentőségük abban is rejlik, hogy a kapitalista gazdálkodásra emlékeztető tevékenységet folytattak. A fejezetet összegezve azt látjuk, hogy Pécs kulturális és szolgáltató funkciói ebben az időben még alig voltak jelen, mindeközben komoly hiányosságok jelentkeztek a hírközlés és számítástechnika terén. A város a rendszerváltás előtt tipikus bányászati és nehézipari tevékenységre alapozódó gazdasággal rendelkezett, amelynek ebben semmilyen fejlesztési lehetősége nem mutatkozott, nem is beszélve arról, hogy ezen ágazatokban jelentős piacvesztés ment végbe.

A szolgáltatási szektort, az országos állapotokhoz hasonlóan, elmaradottság jellemezte. Ezen belül találhatunk olyan ágazatokat, amelyek helyileg sajátos fejlődési pályát futottak be, és találunk olyanokat, amelyek országos tendenciának megfelelően alakultak. A terciér ágazatok körében a kereskedelem, a közművek és az oktatás volt a leginkább meghatározó. A belkereskedelemben foglalkoztatottak száma 1989-ben 16790 fő volt a megyében. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 1990) A legnagyobb áruházláncok és bevásárlóközpontok csupán a 90-es évek

második felében jelentek meg. A legnagyobb pécsi kiskereskedelmi egységek között a megemlítendő az uránvárosi Mecsek Áruház, a Konzum és a Domus, melyek a város belső részein vannak. Jellemzően különböző ruházati, élelmiszeripari vagy egyéb háztartási cikkeket lehetett vásárolni. Forgalmuk ugyan elmaradt a nyugaton egyre népszerűbb szupermarketektől, az mégsem volt elhanyagolható. A Mecsek áruház például 1988-as évet 421 milliós árbevétellel zárta, amely nagyságrendileg az ipari egységes szintjén van, habár azok összességében sokkal fontosabbak voltak. (Dunántúli Napló, 1989. július 46. évfolyam, 196. szám)

Jelentős elmaradottság jellemezte a telekommunikáció és számítástechnikai szektort. A magyar gazdaságpolitika elhanyagolta az információáramlás fontosságát, így sem a telekommunikációban, sem pedig a számítástechnika terén nem volt korszerű infrastruktúra korszakban. (Kaposi, 2006)

4. Rendszerváltás Közép-Európában és Magyarországon

A kelet-európai szocializmus bukása a magyar gazdaságot is alapjaiban megváltoztatta. Az 1989-től kezdve egy egészen más politikai, társadalmi és gazdasági rend kezdett kialakulni. Nem csak a gazdasági működés jogi háttérében történt változás, az új rendszer az azt üzemeltető emberektől is más gondolkodást követelt meg. Ebben a fejezetben azt fogom összefoglalni, hogy melyek voltak a rendszerváltás legfontosabb változásai, amelyek a helyi gazdaságokat is alakították. Elengedhetetlen összegezni a piacosodás, privatizáció és liberalizáció legfontosabb elemeit és eme logikai mentén kialakuló jogi rendszert. Szükséges kielemezni, hogy a második fejezetben említettekhez képest hogyan változott meg az uralkodó gazdaságpolitika, milyen irányzatok jellemezték a rendszerváltó kormányokat nagyvonalakban. Ennek egyik fontos része volt a NATO és Európai Unióhoz való közeledés majd csatlakozás. Érdeemes megemlíteni, hogy milyen tényezők vezettek a térség gazdaságainak nyugatra való újraorientálódásában és hogyan alakult ki az európai integráció. Végül pedig elengedhetetlen a külgazdasági helyzet összefoglalása, annak reményében, hogy ez segít megérteni a helyi szereplők helyzetét is.

4.1. A kelet-közép-európai országok átalakulása

Az első fejezetben említett kétpólusú világrend az 1989-es év végére teljesen megváltozott. Ekkor a szovjet érdekszféra magában is hasonló változásokon ment keresztül. A hosszan tartó gazdasági stagnálás következtében szükségessé vált a gazdaság megreformálása. A korábbi kelet-közép-európai elitek átadták hatalmukat, amit demokratikus választások, majd Jugoszláviát és Romániát leszámítva, erőszakmentes politikai átmenet követett. Az újonnan megalakult kormányok a demokratikus intézményrendszerek és piacgazdaság megteremtésére törekedtek. Lengyelországban a társadalmi átalakulásnál a Szolidaritás szakszervezet játszott jelentős szerepet. A lengyel kormány 1988 őszétől érdemi párbeszédet kezdett az ellenzékkel, majd 1989 áprilisában a vértelen hatalomátadás mellett döntött. (Csaba, 2018) Kelet-Németország 1990-ben egyesült újra az NSZK-val. Az egyesülés valutaunióval kezdődött, ami 1990 júliusában lépett érvénybe, majd október 3-án következett be a politikai egyesülés. (Csaba, 2018)

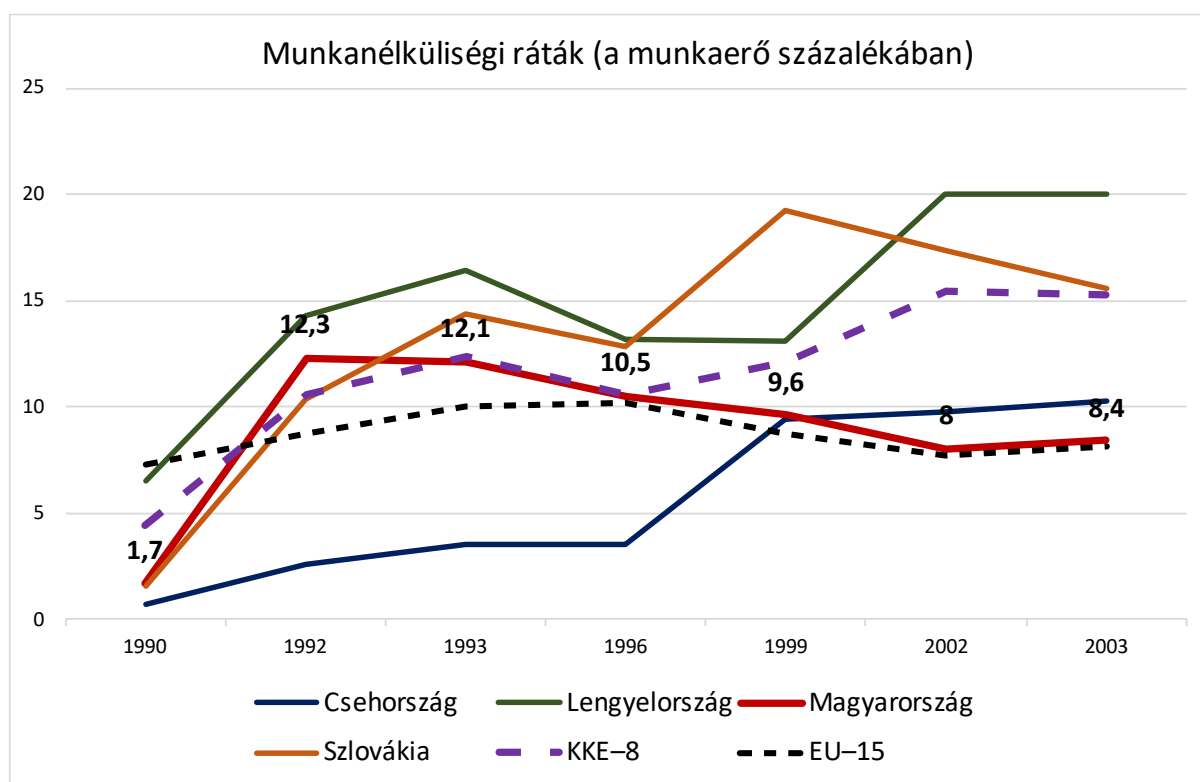
A társadalom és gazdaság valamennyi rétegében párhuzamosan zajlott totális átalakulás. (Kornai, 2005) Az átmenethez elengedhetetlenek voltak a reformintézkedések, melyek közül a legfontosabbak a kiadások racionalizálása, az árak és munkaerőáramlás liberalizálása, majd a

piacosítás volt. (Roaf et al, 2014) Az átalakulás relatíve gyorsan végbement a térség országaiban. Egyes országokban már szocialista időszakban is vezettek be reformokat. Jugoszláviában, Magyarországon és Lengyelországban reform-orientált gazdaságokról beszélhetünk, míg a többi országban megmaradt az erősen központosított gazdaság. (Berend, 2009) A piaci árak és szabadkereskedelem bevezetése elengedhetetlen volt az új rendszer kiépítéséhez, és hamar megtörtént a rendszerváltást követően. A szabadkereskedelem korlátai folyamatosan épültek le. Magyarországon 70-es és 80-as évek során 36-ról 16 százalékra, majd 1991-ben 13%-ra és később 8%-ra csökkentek a vámok. (Berend, 2009) Hasonló intézkedéseket látunk más posztoszocialista nemzeteknél is. Ezek nem csak a nyugati import előtt nyitották meg az utat, de úgy gondolom, hogy fontos szerepet játszottak a politikai integrációban is.

Az átalakulás sebessége különbözött az egyes országok között, például Lengyelországban, vagy a kelet-európai Oroszországban sokkterápiaszerűen ment végbe a piacok liberalizálása, míg Magyarországon inkább graduális változás történt. Megszűntek az ár és valutaárfolyam korlátozásai, az állami vállalatok adminisztratív kontrollja és liberalizálták a külkereskedelmet, elsőként Lengyelországban, majd Oroszországban és Csehszlovákiában is hasonló reformok mentek végbe. (Roaf et al, 2014) A szocialista piacok ezzel egyidőben felbomlottak, a KGST 1991-ben megszűnt, a posztoszocialista régió vállalatai ezzel fontos piacokat veszítettek el, különösen azok, amelyek többségében erre a piacra exportáltak.

Emiatt fontos megemlíteni a nemzetközi kapcsolatok változását is, amelyben a KGST felbomlása után az Európai Unióhoz történő közeledés vált általánossá, ami a 2004-es terjeszkedésben kulminált. Az Európai Unió a Maastrichti szerződés 1993-ban történő hatályba lépésével született meg. A keleti terjeszkedés komoly szakmai vitákat váltott ki az érintett országokban, azonban a posztoszocialista országok jellemzően komoly erőfeszítéseket tettek a csatlakozás elérése érdekében. Ez abból is látszik, hogy azokban az országokban, ahol kilátásba került a csatlakozás, ott a reformok lendülete is nagyobb volt. (Csaba, 2018) Ezekben az országokban az atlantista külpolitika is erősebb volt, mindamellett a közös piacok és az uniós támogatások sok pozitívummal kecsegtettek. A csatlakozási folyamat már a rendszerváltás követően elkezdődött, Magyarországgal és Lengyelországgal elsőként, 1994-ben lépett életbe társulási szerződés. (Balázs, 2001) A társult országok száma hamarosan kibővült további posztoszocialista országokkal. Az 1998-as Luxemburgi csúcsot követően, 1998. március 30-ával megkezdődött a tárgyalási a folyamat, miután döntés született a keleti bővítésről. (Balázs, 2001)

Érdeemes megjegyezni, hogy 1997-re a csatlakozó országok gazdasága és demokratikus berendezkedése stabilizálódni látszott, ami szükséges feltétele az tagságnak. Mint azt később látni fogjuk, a magyar gazdaság az évtized második felében dinamikusan növekedő pályára állt, emellett a NATO-csatlakozás is kilátásban volt. Ez utóbbit az EU csatlakozás előszobájának tekinthetjük, miután ez garantálta a térség stabilitását. „*A NATO pecsétje nélkül sem a békés szomszédságpolitika, sem a demokratikus intézményrendszer stabilitása nem számított az adottságok közé*” (Csaba, 2018) Az integrációs törekvések tehát nagyban hozzájárultak a piaczgazdasági intézmények megszilárdulásához, mindamellett fontos megemlíteni, hogy az Európai Unió fejlett, nyitott, emellett nagyobb tőke- és felvásárlóerővel rendelkező piacot jelentett. Ezzel szemben a KGST alapelve az autarkia volt. (Köves, 2003)

14. ábra: Munkanélküliségi ráták (a munkaerő százalékában), magyar adatok számokkal
 Forrás: Saját szerkesztés, Kornai János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása: siker és csalódás. Közgazdasági Szemle, 52. évf. 12. szám, 925. old. alapján

Az első posztoszocialista kormányoknak jelentős gazdasági recesszióban kellett kormányozniuk. Az említett országokban a korábbi teljes foglalkoztatás helyett, igen magas, gyakran kétszámjegyű munkanélküliségi ráta lett jellemző, ami összefüggött a dezindustrializációs folyamatokkal is. A munkanélküliség esetében megfigyelhetjük, hogy Magyarországon ugyan

magas értéket látunk a rendszerváltást követően, 1992-től folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. 2003-ra ez szinte megegyezett az Európai Unió átlagával, amiből levonhatjuk a következtetést, hogy munkaerőpiaci szempontból fokozatosan stabilizálódott a helyzet. Ugyanekkor egyre nagyobbra nőttek a társadalmi egyenlőtlenségek. A termelés visszaesésének mélypontja Magyarországon 1993-ban volt, a háztartások fogyasztási kiadásai még 1996-ban is csökkentek, csak 2001-ben haladták meg az 1989. évi színvonalat. (Köves, 2003) Ezzel egyidőben az áremelkedés több országban hiperinflációba csapott át, mint például Oroszországban vagy Szlovéniában, ahol 1989-ben 1200% feletti inflációt tapasztaltak. (Worldbank) Magyarországon ennél mérsékeltebb 34% volt az infláció csúcsa 1991-ben, azonban ez hosszadalmasan elhúzódott. Itt 1988 és 1999 között volt kétszámjegyű infláció a Worldbank adatai szerint, ami egy évtizeden át tartó jelentős értékromlást jelentett. A kormánynak stabilizálnia kellett az áremelkedést, elkerülve ezzel a fogyasztás és beruházások még nagyobb visszaesését. A társadalmi feszültségeket csak tetézte az egyre növekvő társadalmi egyenlőtlenség. A Gini-koefficiensek alapján láthatjuk, hogy minden posztoszocialista országban jelentősen megnőtt a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége, sok esetben meghaladva az Európai Unió átlagát.

Ország	Átalakulás előtt	Átalakulás közben	Átalakulás után	Százalékos változás*
	1987–1989	1996–1997	2001–2002	
Csehország	19,8	23,9	23,4	18
Észtország	28,0	36,1	39,3	40
Lengyelország	27,5	33,4	35,3	28
Lettország	26,0	32,6	35,8	38
Litvánia	26,3	30,9	35,7	36
Magyarország	22,5	25,4	26,7	19
Szlovákia	19,4	24,9	26,7	38
Szlovénia	21,0	24,0	24,4	16
KKE-8	23,8	28,9	30,9	29
EU-15	26,9	27,8	28,6	7

15. ábra: Jövedelemeloszlás – Gini-koefficiens alapján

Forrás: Kornai János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása: siker és csalódás. Közgazdasági Szemle 52. évf. 12. sz. 907–936. o.

A posztoszocialista országok dezindusztrializációja nyomán a gazdaságok szerkezete is átalakult a szolgáltatási szektor irányába. „1989 után a belső felhasználásra és/ vagy szocialista viszonylatú exportra fejlesztett „szocialista” nagyipar döntő része mindenütt leépült vagy

vegetálásra lett kárhozthatva.” (Köves, 2003) Ez a jelenség a magyar gazdaságban is erőteljesen megfigyelhető és visszavezethető az elavult gazdaságszerkezet transzformációjára. A Lux (2009) által készített táblázat alapján az látható, hogy a magyar ipar foglalkoztatása a rendszerváltás előtti szint kétharmadára esett vissza 2004-re, míg Csehországon és Szlovákián kívül, mindenhol számottevően esett vissza. A dezindusztrializáció nagymértékben hozzájárult a munkanélküliség növekedéséhez is, mivel a recesszió folytán az elbocsátott munkások gyakran nehezen találtak új munkahelyet. Ezzel a fizikai ipari munka is leértékelődött. Ezt a folyamatot azonban tekinthetjük a gazdaságszerkezet korrekciójának és modernizációnak is. (Lux, 2009)

Ország	Iparban foglalkoztatottak 1991	Iparban foglalkoztatottak 2004	Iparban foglalkoztatottak 2004 (1991=100)
Albánia	242.489	127.000	52
Bulgária	1.785.000	967.900	54
Csehország	1.958.876	1.844.400	94
Horvátország	694.700	469.000	68
Lengyelország	5.483.100	3.509.917	64
Magyarország	1.349.369	906.299	67
Makedónia	260.000	190.355	73
Románia	4.512.000	2.173.671	48
Szerbia és Montenegró	1.307.100	650.518	50
Szlovákia	848.859	846.000	100
Szlovénia	429.300	342.700	80

16. ábra: Dezindusztrializáció Európában

Forrás: Lux Gábor (2012): Reindusztrializáció Közép-Európában. Baranyi Béla – Fodor István (szerk.): Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Pécs– Debrecen, 21–34. o.

4.2. Új gazdasági körülmények Magyarországon

A magyar belpolitika átalakulása már az 1980-as évek második felében megkezdődött. Az eddigre kialakult gazdasági problémákat a második fejezetben tárgyaltam, ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy Kádár János rendszere politikailag is válságba került, miután a pártfőtitkár nem tudta kézben tartani a kialakult válságot. Vezetése alatt erősen központosított irányítást alkalmazott, ritkán delegált, és eddigre a lokális pártkáderek is gyakran figyelmen kívül hagyták a központi javaslatokat és saját útjukat járták. (Tőkés, 1998) Tőkés Rudolftól azt is megtudjuk, hogy a forgalmi és nyereségadó 20 százalékát tarthatták meg a tanácsok, így az infrastruktúra

és a közigazgatás fenntartására kisebb összeg maradt, mint amennyi szükséges lett volna. Kádár Jánost Grósz Károly váltotta a miniszterelnöki, majd 1988 májusi pártkonferenciát követően a pártfőtitkári tisztségen. A párt vezetése előtt nyilvánvaló volt, hogy cselekedni kell. Már ekkor megfogalmazódott, hogy a gazdaságot új alapokon kell megszervezni, a párt a liberalizálás mellett döntött. (Tőkés, 1998, 293.o)

A Magyar Szocialista Munkáspárt hatalma, majd a párt maga is 1989 őszén megszűnt. Az átmenet békés volt, a korábbi állampárt tulajdonképpen elengedte a régi hatalmát. A távozóban lévő parlament elfogadta az átmenethez szükséges sarkalatos törvényeket, ezzel az új alkotmánymódosításokat is. (Tőkés, 1998) Ugyan ebben az évben, október 23-án Szűrös Mátyás hivatalosan is bejelentette a Magyar Köztársaság megalakulását. Az elkövetkező választásokat a Magyar Demokrata Fórum nyerte meg, melynek eredményeképp egy hárompárti koalíciós kormány jött létre az MDF, a KDNP és az FKgP között, Antall József miniszterelnökségével. A rendszerváltozást követő hatalomgyakorlást mérsékeltség jellemezte. Kialakult a hatalmi ágak elválasztása. Az alkotmánybíróság már az első kormány idején a kormányzás harmadik ága lett és konstruktívan belefolyt számos problémába. (Tőkés, 1998, 415.o.) Kutatásunk szempontjából nem elhanyagolható tényező a regionális irányítás átalakítása, ami egy önkormányzati rendszer megjelenését jelentette. Ezt követően a városok és községek vezetője a polgármester lett, akit demokratikus úton választottak meg a település lakói. Megemlítsre érdemes, hogy a név szerinti szavazással megválasztott polgármesterek 55%-a, és a nagyobb települések közvetve választott polgármestereinek 18%-a volt korábban tanácstag (Romsics, 2016) A magyar rendszerváltás esetében megfigyelhető, hogy a korábbi elit egyes tagjai az új rendszerben is szerepet vállaltak, a gazdasági társaságok vezetői között is, ahogy később is látni fogjuk.

Az újonnan alakult demokratikus kormánynak meg kellett küzdenie a korábbi rendszer hagyatékával. Korábban kifejtettem, hogy az 1980-as évek végére jelentős külföldi adósságállomány, technológiai elmaradottság, strukturális problémák és a romló külpiaci adottságok jellemezték a magyar gazdaságot. A kormánynak így igen komoly hiányosságokat kellett orvosolnia. A második fejezetben már láthattuk, hogy már az 1980-as években fontos reformintézkedésekre került sor. Változások történtek a gazdasági társaságok vezetőinek kinevezésében, kialakult a kétszintű bankrendszer és új adórendszer került bevezetésre. Ahogy azt is megállapítottuk, hogy ezek az intézkedések nem oldották meg a gazdaság válságos helyzetét.

A privatizációban fontos szerepet játszott az 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról, amelyre a későbbiekben gazdasági törvényként fogok hivatkozni. Az 1988-as gazdasági törvény még nem említette a privatizáció kifejezést, hivatalosan a külföldi tőke becsalogatása, illetve az újonnan induló magánvállalkozások segítése volt cél, azonban nyilvánvaló volt a közös tulajdontól való távolodás. (Mihályi, 2010) A törvény legfőképpen a gazdasági társaságok alapításának, vezetésének és felügyeletének, vagyonának és megszüntetésének viszonyait szabályozta. Fontos újítás volt, hogy minden korábbi mennyiségi korlátozást megszüntetett a magánvagyonok felhalmozása tekintetében, a létszám felső határát pedig 500 főben határozta meg. (Mihályi, 2010) Magyarán az 1988-as gazdasági törvény lehetővé tette a magángazdálkodás valamennyi formáját, ezzel elősegítve a profitorientált gazdálkodás megjelenését is. A külföldi tőke is védelem alá került. „*Külföldiek gazdasági társaságban lévő érdekeltsége teljes védelmet és biztonságot élvez*” (1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról) Az idegen források bevonása ugyan nem volt teljesen ismeretlen a késői szocialista rendszertől, elég csak a hatalmas adósságállományra gondolni. Itt azonban már a lehetőség volt tulajdonrészt szerezni magyar társaságban, habár az állami vagyonok eladásáról természetesen nem volt szó. Az 1989-es átalakulási törvény értelmében az átalakulással létrejött gazdasági társaság az állami vállalat általános jogutóda, vagyis az új társaságot mindaz a jog és kötelezettség megilleti, mint jogelődjét. (Mihályi, 2010) Ennek ismerete hasznos lesz számunkra, amikor megvizsgáljuk egyes pécsi vállalatok átalakulását, mivel ez kontinuitást fog eredményezni. Az átalakulási törvény miatt a vállalatok kötelezettségei is fennmaradtak, amelyek jelentős terhet is jelentettek.

A politika, társadalom és szakma berkein belül a rendszerváltás legvitatottabb kérdése a privatizáció volt. Az állami vagyon újraosztásának szükségességében a parlamenti pártok egyetértettek, annak módja és mértéke azonban nem volt konszenzus tárgya. Európában a privatizációnak több módját is érdemes kiemelni. Az egyik leggyorsabb módja a voucher rendszeren keresztül való elosztás volt, amelynek következtében minden felnőtt tulajdonjogot szerezhettek az állami tulajdonú szervezetekben. (Berend, 2009) Ezzel viszonylag gyorsan lehetett magántulajdont kialakítani. Egy másik módja a reprivatizálás volt, ami azt jelentette, hogy a vagyon eredeti tulajdonosai, vagy azok leszármazottjai tehettek szert vagyonna. Magyarországon ez a rendszer csak a földtulajdon esetében volt ez alkalmazva és ott is korlátozottan. Az első kárpótlási törvényt 1991-ben fogadták el. Ennek értelmében 200 forintig teljes, onnan regresszív mértékben, egészen 5 millió forintig részesülhettek kárpótlásban a

jogosultak, értékpapírok formájában. (Romsics, 2016) Ez a folyamat 1992-től 1996-ig tartott. Az állami vagyon legnagyobb részét azonban eladással privatizálták.

Az 1988-1990-es években már a szocialista kormányok alatt megkezdődött a spontán privatizáció. Ezen időszakban, még valódi magántulajdonról nem volt szó, azonban jelentős vagyonok alakultak át, és cseréltek gazdát. (Mihályi, 2010) Ennek eredményeképp a korábbi pártelithez közeli szereplők jelentős gazdasági befolyásra, majd vagyonra tettek szert. Ez leginkább abban különbözött a későbbi privatizációtól, hogy nem központilag szervezett keretek között zajlott le, hanem alacsonyabb szinteken. Jellemzően az állami vállalatok vagyonát egy újonnan létrehozott részvénytársaságba, vagy Kft.-be apportálták, de megemlíthető a korábban csak névleg Rt. formában működő vállalatok „feléléde”, vagy azok az esetek, amikor a vállalat teljes vagyonával részvénytársaságot hoz létre, majd külső befektető bevonását követően eladja a részvényeit. (Mihályi, 2010)

Vagyon	Mrd Ft	%	Megjegyzés
Termőföld	1 200	8,9	Részben mindig magántulajdonban volt. További privatizáció a tsz-ek átalakításával és az állami gazdaságok privatizációjával lehetséges. Külföldiek termőföld vásárlását a törvény tiltja.
Erdővagyon (föld + ültetvény)	400	3,0	Az állami és közösségi (önkormányzati) tulajdon kívánatos.
Közutak	1 000	7,4	Nem privatizálható.
Önkormányzati vagyon	3 000	22,2	A legnagyobb értékű vagyonelemek (víz, gáz, csatorna, közlekedés) privatizálhatók.
Hadsereg fegyverzete és eszközállománya	1 000	7,4	Nem privatizálható.
Lakásállomány (telek nélkül)*	2 200	16,3	70%-ban 1989 előtt is magántulajdonban volt.
Háztartások tartós fogyasztási-cikk állománya	600	4,4	Definíció szerint magántulajdonban van.
Minisztériumi vállalatok	1 500	11,1	Csak kismértékű privatizáció van tervbe véve (vízművek stb.) (pl. melléktevékenységek leválasztása)
Ipari szövetkezetek vagyona	80	0,0	Vagyonnevesítés után felosztásra került közel 300 ezer szövetkezeti tag, illetve örököseik között.
Állami vagyonkezelők tulajdonában álló vállalati vagyon	2 600	19,3	A tartós állami tulajdon kivételével privatizálható.
Összesen	13 500	100,0	

17. ábra: A reáleszközökben megtestesülő nemzeti vagyon könyv szerinti értéke 1990-ben

Forrás: Mihályi Péter (2010) A magyar privatizáció enciklopédiája. Vol. 1-2. Pannon Egyetemi Kiadó, MTA Közgazdasági Intézet, 2010.

A privatizáció 1990-től szervezettebb keretek között zajlott. Ebben az évben elfogadták az Állami Vagyonügynökségre vonatkozó törvényt, amellyel létrehozták a szervezetet, majd az átalakulási törvényt is. Ez utóbbival a vállalati tanácsok jogköre beszűkült és a spontán privatizáció tulajdonképpen véget ért. (Romsics, 2016) Az Állami Vagyonügynökségnek célja volt, hogy a privatizáció, és az állami vállalatok átalakulása szervezett keretek között, állami

irányítással történjen meg. 1992-ben az országgyűlés elfogadta a Munkavállalói Résztulajdonosi Program törvényt, és a második ÁVÜ törvényt. Előbbi lehetővé tette az állami vállalatok munkavállalóinak, hogy befektetőként vegyenek részt a privatizációban, míg utóbbi kötelezővé tette a társasággá való átalakulást. (Mihályi, 2010) Az Állami Vagyonügynökség irányítása alatt korábbi állami vállalatok átalakultak valamilyen társasággá, azonban ezzel még nem zajlott le a privatizáció. Az ÁVÜ irányítása alá tartozó társaságok továbbra is köztulajdonban voltak, mivel az költségvetési szervként működött.

A privatizáció szempontjából mérőföldkőnek számított az 1995. évi privatizációs törvény, amely szabályozta az állami vagyon magánkézre juttatását, ami annak deklarált célja volt. Erre a célra létrejött az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt., amely átvette az ÁVÜ és az ÁV rt. jogköreit, és továbbra is a kormány irányítása alá tartozott. (1995. évi XXXIX. tv. az állam tulajdonában lévő vállalkozói vagyon értékesítéséről) Az évtized során ezen vagyon nagy része magánkézre került, megannyiszor külföldi tulajdonosok részére. A magyar gazdaságot meghatározta, és a pécsi folyamatok szempontjából is fontos megjegyezni, hogy a nagy cégek és a nagy bankok kétharmada-háromnegyede külföldi tulajdonba került. (Csaba, 2018)

A privatizációnak fontos szerepe volt abban, hogy jelentős külföldi működőtőke áramlott az országba. A 90-es évek második felétől ennek az állománya folyamatosan növekedett. Míg 1995-ben nagyjából 1700 milliárd forint, addig 2004-re már 10 ezer milliárd forint volt a működőtőke állománya, közel 600 milliárdos éves forgalom mellett, melyből Dél-Nyugat Magyarország is részesült. (KSH, 2012) Ez egyfelől azt jelentette, hogy a magyar gazdaság egyre jobban bekapcsolódott a világgazdasági folyamatokba. Másfelől pedig előnyös volt, hogy új termelési formák jelenhettek meg. Ez alatt értem a technológia, menedzsment és marketing fejlődését egyaránt.

5. A pécsi gazdaság átalakulása a rendszerváltást követő időszakban

Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, hogy a fentebb leírt pécsi gazdasági helyzet hogyan alakult a rendszerváltás következtében. A pécsi gazdaságban végbemenő változásokat ebben az időszakban a dezindusztrializáció és terciarizáció jellemezte, jelentős ipari visszaeséssel. A gazdaság szerkezeti átalakulásának vizsgálatához szükséges átfogóan megvizsgálni, hogy milyen folyamatok mentek végbe az 1980-as évek elejétől, egészen az 1990-es évek végéig. Majd azt is, hogy ezek milyen gazdaságszerkezetet eredményeztek a 2004-es EU csatlakozás évére. Ebből nem csak a helyi viszonyokat tudjuk megérteni, de megfigyelhetjük a mikro szintű változásokat is. Ez utóbbi elemzésünk egyik alappillére képezi. Különös figyelmet kell szentelni a rendszerváltást követő válság alatt átalakuló, felbomló, leépülő vagy éppen betelepülő vállalatokra. Ennek apropóján a pécsi átalakulás sajátosságait mikrogazdasági szinten tudjuk megvizsgálni és beilleszteni a makroszintű folyamatokba.

5.1. A mecseki bányászat megszűnése

A pécsi gazdaság életében meghatározó szerepet játszott a mecseki szén- és uránbányászat, amelyek megszűnése rányomta a bélyegét a város életére. A szénbányászatnak már a tizenkilencedik században is fontos szerepe volt, majd a szocialista rendszerben igen jelentős beruházásokat vonzott. Ezekhez köthető többek között a meszesi bányászlakások felépítése, vagy Komló térségének iparosítása. Ahogy azt a harmadik fejezetben már láttuk, a pécsi ipar aktív keresőinek egyharmadát a bányászat adta 1989-ben, azonban ez a következő évtizedben fokozatosan megszűnt. A bányászat jelentősége már az 1980-as években csökkent, azonban az évtized elején igyekeztek fejleszteni az ágazat képességeit. Az 1981-ben indított Liász-program előirányozta a bányászati termelés növekedését. Az 1980-as évek derekán ennek keretében vette kezdetét bányászlakásépítés is a Meszes környékén. (Mendly, 2002) Mindezt gépesítési program mellett tervezték végrehajtani, amely a termelés hatékonyságát és ezáltal gazdaságosságát is javította volna. (Kaposi, 2006) A szénbányászat viszont ennek ellenére küszködött. 1980 és a 1987 között 1200 fővel csökkent a létszám, és 25%-kal esett vissza a termelés. (Mendly, 2002) Ezek a problémák nem kizárólag Pécssett figyelhetők meg, ugyanis országszerte csökkent a szénbányászati termelés a bizonytalan szénpiaci környezetben. A Liász-program sikertelennek tekinthető, mivel a szénbányászat a fejlesztések ellenére sem lett

gazdaságos, és emiatt 1988-ban be is fejeződött. Ezt követően a bányászat korszerűsítésére nem történt ilyen nagyszabású törekvés. Gazdasági jelentősége és az ágazatból élő munkások miatt nem lehetett egyik napról a másikra megszüntetni a kitermelést. A 90-es évek során elképzelés szinten ugyan fennmaradt a bányászat megtartása, de 1988-tól valódi jövője nem volt.

A mecseki szénbányák egyik fontos felvásárlója a pécsi hőerőmű volt, melynek 1983-ban megkezdődött a rekonstrukciója. A rekonstrukció során a két 50 megawattos Láng-Ganz turbógenerátort 60 megawattosra cserélték le, majd négy 160 tonnás kazánt építettek a korábbi 8 helyére. (Cserta, 2000) A hőerőmű fontos szerepet játszott az egyre növekvő távfűtéses lakások ellátásában is. 1970 és 1983 között hétezerrel több, mint 24 ezerre nőtt a távfűtéssel rendelkező lakások száma. (Kaposi, 2006) Ennek ellenére a szénbányászatban zajló negatív tendencia nem sokat változott. A bányászat továbbra is a kevésbé jövedelmező, munkaerőpiaci szempontból kevésbé vonzó ágazat volt. Ezt jól mutatja, hogy 1984-től vállalati szinten 400-650 lengyel vájárt kellett foglalkoztatni. (Mendly, 2002)

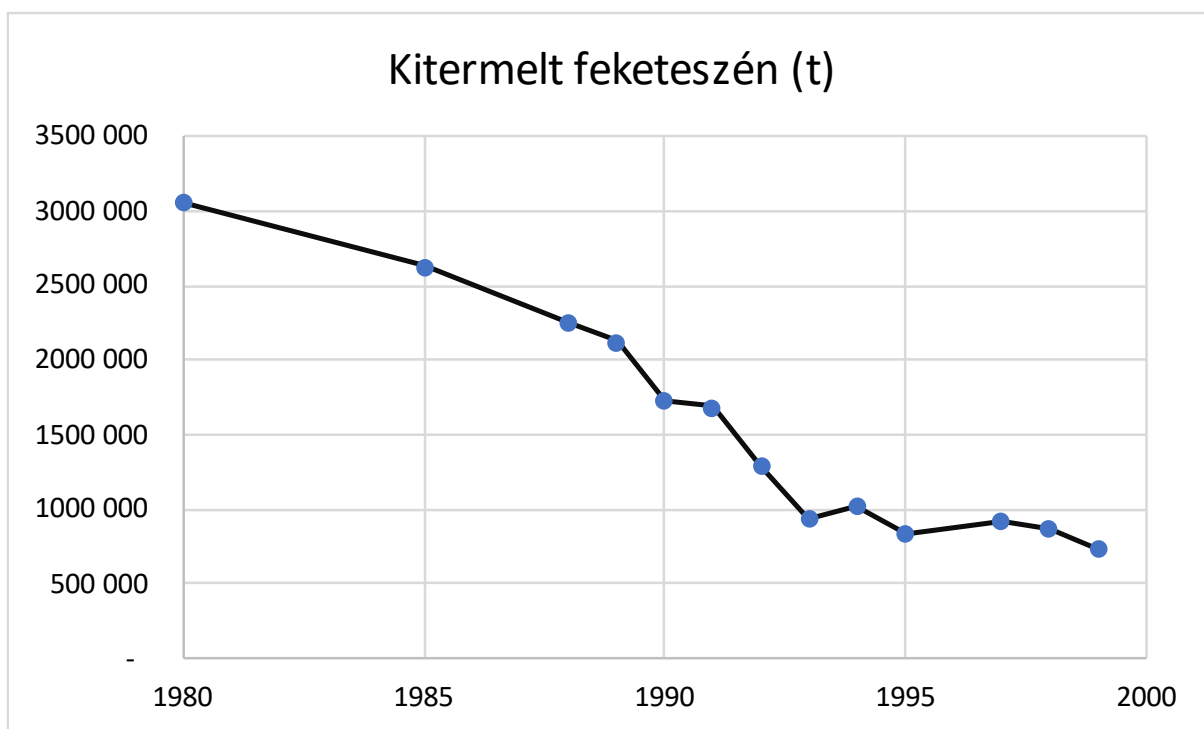
Év	Foglalkoztatottak száma (Baranya)	Foglalkoztatottak száma (Pécs)	Bányászat aránya az ipari foglalkoztatottság arányában	Termelés (Ft)	Termelés értéke az előző év %-ban
1990	13042	4260	16,9%	7 704 000	74,3%
1993	3509	1226	6,90%	4 897 000	74,5%
1995	1626	-	-	3 328 000	62,7%
1999	489	-	-	1 668 000	90,2%
2004	168	-	-	3 294 000	54,4%

18. ábra: A mecseki bányászat fontosabb adatai 1990-től, 2004-ig

Forrás: Saját szerkesztés, Baranya Megye Statisztikai évkönyvei: Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága alapján

A rendszerváltást követően elkezdődött a mecseki szénbányászat szanálása, melynek célja a kitermelés gazdaságosabbá tétele volt, azonban nyereségessé már nem lehetett tenni, csak kevésbé veszteségessé. A recessziót a szénpiacokon is lehetett érezni. A feketekőszén korábbi nagyobb felvásárlói, a hőerőmű, a Dunai Vasmű és a lakosság kisebb keresletet nyújtott. Utóbbi kettő esetében helyettesítő termékre való átállás történt. A Dunai Vasmű a mecseki kőszénről importált szénre állt át, míg a lakosság körében a földgáztüzelés kezdett elterjedni. (Pilkhoffer, 2008) A 90-es évek elején el is kezdődött a pécsi aknák bezárása. Pécsbányán 1992-ben bezárták és eltömedékelték az aknákat, ezzel megszűnt a szén kitermelése. (Krisztián, 1996) A bányák bezárása megosztó, de megalapozott döntés volt. A városban jelentős infrastruktúra épült ki a bányászat köré, és 1990-ben még 4260 főt foglalkoztattak Pécssett. A nem értékesített

vagyon hasznosítására az állam 1994-ben létrehozta a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt.-t. (Mendly, 2002) Ezt követően a széntermelés és foglalkoztatás folyamatosan csökkent. A mélyművelésű széntermelés 2000-ben, majd a teljes mecseki szénbányászat 2004-ben megszűnt. (Pilkhoffer, 2008) Eddigre mindösszesen 168 főt foglalkoztatott az iparág teljes állásban, míg meg nem szűnt. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 2005) A szénbányászat utolsó évtizedeiben azt láthattuk, hogy habár az iparág jelentős múlttal és gazdasági beágyazottsággal rendelkezett, már az 1980-as években sem volt gazdaságok a fenntartása, a rendszerváltást követően pedig végképp értelmét veszítette a fejlesztése és üzemeltése. Nem utolsósorban az importszén jelentette alternatíva okozta ennek felismerését.

19. ábra: A Baranya megyében kitermelt feketekőszén mennyisége tonnában (1980-2000)

Forrás: Saját szerkesztés, Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1999 (2000): Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága alapján

A bányászat másik jelentős ága az uránércbányászat volt. Az urán egyaránt felhasználható hadiipari és civil célokra is, mint amilyen a nukleáris fegyverkezés vagy Paksi Atomerőmű volt, habár a mecseki uránt nem a hazai piacra termeltük. A kitermelése jelentős szerepet játszott Pécs huszadik századi fejlődésében. Ahogy a szénbányászat esetében, úgy itt is jelentős infrastrukturális beruházások történtek. Ilyen például a Pécs nyugati felében található uránvárosi lakótelep felépítése, amely igen korszerű lakótelepnek számított a szocializmus

évtizedeiben. A nyolcvanas évek során még több, mint hétezren dolgoztak az ágazatban, miközben a kitermelt mennyiség 600 tonnáról 500 tonnára esett. (Barta, 2013). Az 1984-es mikrocenzus adatai szerint, a baranyai iparban foglalkoztatottak száma 54 ezer aktív keresőt tett ki, így az uránbányászat önmagában az ipari foglalkoztatás 13%-át adta. (Az 1984. évi mikrocenzus adatai, 1985) Ebből következik, hogy a város lakosságának egy jelentős része is függött az iparág jövedelmezőségétől. Ennek ellenére az uránércbányászat az évtized végére teljesen deficitessé vált. 1989-re 2300 millió forintba nőtt a veszteség, és emiatt kormánydöntés született a bányák bezárásáról. (Barta, 2013) A veszteségességről tanúskodik az uránbányászat állami támogatásának mértéke is. Jól látható, hogy az 1980-as évek második felében nagyobb támogatásokat kapott az uránbányászat, mint amennyit megtermelt, magyarul a kormányzati támogatások nélkül fenntarthatatlan volt a kitermelés. A költségek növekedésében nem kis szerepet játszott, hogy a nagymélységű bányászat miatt a hűtés, a szellőztetés és a szállítás egyre nagyobb forrásokat igényelt. (Pilkhoffer, 2008) Az uránérc kitermelés csak megfelelő piaci körülmények között lehetett gazdaságos, amely nem volt adott. Összehasonlításképpen a MÉV energiafelhasználása 1960-ban 243 ezer GJ volt, ami 1970-re 909 ezer GJ-ra, majd 1980-ban 1.324 ezer GJ-ra nőtt, míg 1990-ben az kitermelés visszaesésével összefüggésben ez az energiaigény meg nem feleződött. (Szomolányi és Németh, 1996)

Év	Az árbevétel %-ban	Ezer forintban
1982	61%	669 660 Ft
1983	85%	890 792 Ft
1984	108%	1 037 399 Ft
1985	136%	1 340 182 Ft
1986	154%	1 610 344 Ft
1987	162%	1 655 897 Ft
1988	242%	2 321 513 Ft
1989	242%	2 381 000 Ft
1990	96%	812 000 Ft

20. ábra: Az uránbányászat állami támogatása (1982-1990)

Forrás: Sallay Árpád (2001): Az uránércbányászat szerepe Pécs 20. századi fejlődésében. Pécsi Szemle 4. évf. 3.sz. 94-103. o.

A mecseki uránbányászat öt bányüzemben zajlott, amelyből az utolsót 1983-ban nyitották meg. A kitermelés csúcsa 1980-ban volt, ekkor 833 fémtonna uránércet termeltek ki. (Szomolányi és Németh, 1996) Ezt követően a kitermelés folyamatosan csökkent, habár egészen a megszűnésig jelentős mennyiséget termeltek ki, 1994-ben még 379 tonnát. A Mecseki Ércbányászati Vállalat létszáma az 1980-as években 7-8000-ről 1990-re mindössze 4571 főre csökkent. (Kaposi, 2006) Az uránércbányászat megszüntetéséről 1994-ben született döntés, majd 1997-ben végleg felszámolták a tevékenységet. Itt hasonló folyamatokat figyelhetünk meg, mint a szénbányászat esetében. A fém kitermelése a szocialista időszakban stratégiai jelentőségű volt és rendszer támogatta az ágazat fenntartását, miközben gazdaságossága már a 80-as évektől kérdéses volt. Itt is szerepet játszik az olcsó helyettesítő termék behozatala. Míg a mecseki urán kitermelése 65-70 dollár körül járt, addig az urán kilogrammonkénti ára 23-25 dollárra leértékelődött. (Kaposi, 2006) A külkereskedelem liberalizációja tehát fontos szerepet játszott a szénbányászat megszűnésében. Az importtermék beáramlása rámutatott a mecseki szén és urán versenyképtelenségére, amit korábban említett műszaki okok miatt nem nagyon lehetett javítani.

A rendszerváltást követően a gazdaságpolitika teljesen megváltozott, a stabilizáció miatt pedig a központi költségvetésben, ami korábban a beruházási forrásokat biztosította, vissza kellett fogni a kiadásokat. A mecseki bányászat megszűnése szükségszerű volt, de a bányászok tisztességes módon való elbocsátása, illetve a rekultiváció komoly kihívást jelentett. Az adatok alapján körülbelül 1500 pécsi munkás veszítette el állását a bányazárást követően, ezzel növelve a városi munkanélküliséget. (Kaposi, 2006) Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a bányazárások nem a pécsi rendszerváltás sajátosságai. Az észak-magyarországi régió hasonló folyamatokon ment keresztül, azzal a különbséggel, hogy ott jelentős kohászati tevékenység is zajlott.

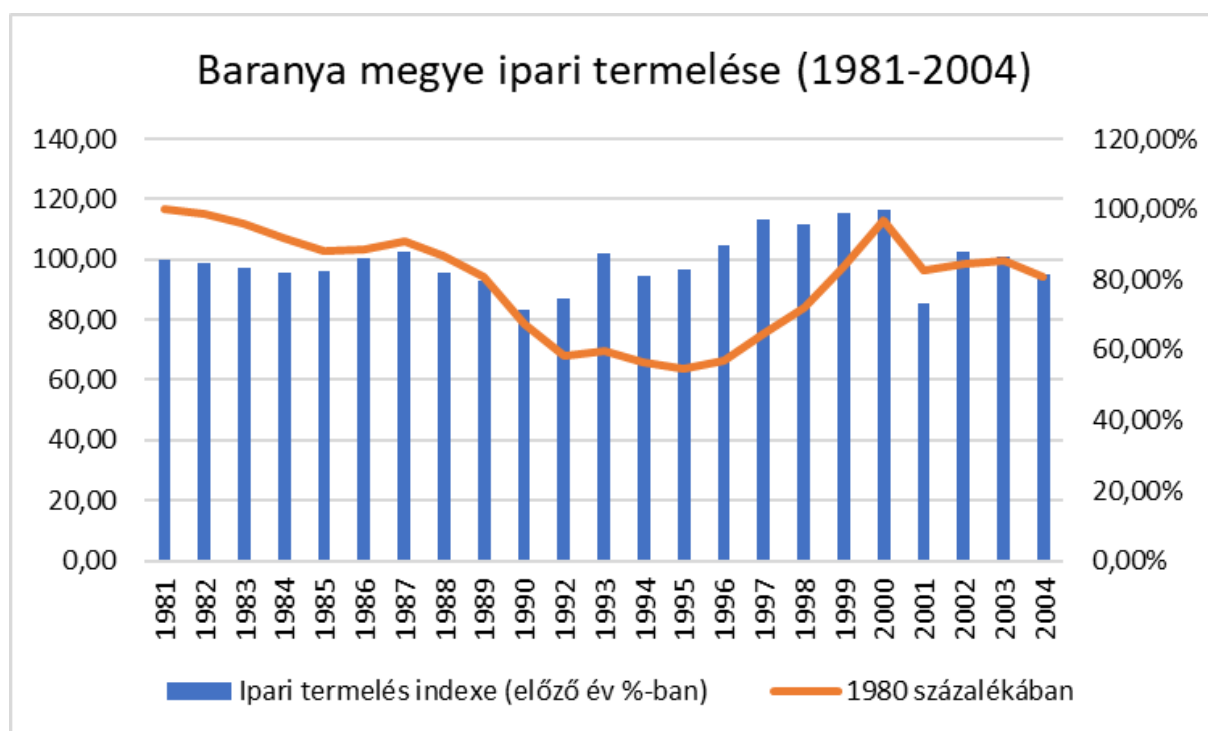
5.2. A pécsi ipar zsugorodása és átalakulása

A legnagyobb súlya a pécsi gazdaságban, megannyi másik korabeli városhoz hasonlóan az iparnak volt. A baranyai iparban a magyar átlag alatti hatékonyságot tapasztalhattunk. Egy korabeli cikk szerint az egy főre vetített nettó termelési érték és az egy ipari foglalkoztatottra vetített nettó termelés az országos átlag kétharmada volt. (Dunántúli Napló, 1989. június 46. évfolyam, 165. szám) Az elmaradottság azonban legfőképp a bányászatra volt jellemző, amint már korábban is láthattunk. Regionálisan jellemző volt a gyengébb ipari hatékonyság, ahol nagy volt a szénbányászat és kohászat súlya, így például Baranyában, Nógrádban vagy Borsodban.

(Barta, 2002) A gépiparban és könnyűiparban ennél jobb volt a helyzet. Pécsett a könnyűipar volt a legnagyobb foglalkoztató, jelentős kesztyű, bőr, porcelán és élelmiszeripari feldolgozóiparral. Az ipari foglalkoztatottságon belül 1989-re 43%-lett a könnyűipari foglalkoztatottság aránya, és az exportértékesítés elérte is a 30%-ot (Dunántúli Napló, 1989. június 46. évfolyam, 165. szám) Ez utóbbi mindenképpen pozitív tendenciát mutat, azonban érdemes megjegyezni, hogy ennek jelentős része volt a KGST irányába történő export, ami ekkora egy stagnáló piac volt. Az ipar fejlesztésének jellege Pécsett is intenzív volt. A fejlesztések fő céljai között gyakran találjuk a termelés hatékonyságának növelését, az exportképesség növelését és egyre inkább előtérbe kerültek minőségi kritériumok termelésben.

Ilyen vállalat volt a Sopiana Gépgyár, amely a nyolcvanas évek elején jelentős külkereskedelmet bonyolított. A gépgyárat az 1980-as évek második felében csökkenő létszám, de növekvő bevétel és profit jellemezte. 1986-ban jelentős volt a csomagológépek gyártása, aminek a nagyobb részét a KGST piacon exportálták. Ekkoriban a vállalat termelése 540 millió forint volt, amelyből 400 millió az exportban realizálódott, miközben a létszám 700 körülire csökkent. (Dunántúli Napló, 1986. január, 43. évfolyam 299. szám) A gyár ezzel az országos átlag feletti nyereséghányadot ért el. 1987-ben már 600 millió forintos termelésről számolt be a Dunántúli Napló, amiből nagyjából 123 millió forint nyereségük volt. (Dunántúli Napló, 1987. december 44. évfolyam, 354. szám) Ez meglehetősen jónak mondható a korszak viszonyai között. A gyár működése a 80-as évek folyamán nem tűnt különösebben veszélyeztetettnak.

A KGST komoly piacot jelentett a vállalat termékeinek, azonban a korszak szocialista gazdaságainak stagnálását és későbbi visszaesését ismerve, ez nem volt a legoptimálisabb. Az összeomlás követően a vállalat is válságos helyzetbe került, emiatt az 1990-as évek elején a csődöt jelentett. (Rácz, Kovács, Horeczki, 2021) 1988-ban már csupán 39 millió forintos nyereséget tudtak elérni, de eközben a vállalat növelte a szocialista gazdaságokba történő exportját. (Dunántúli Napló, 1989. április 46. évfolyam, 116. szám) Ezáltal nőtt az ezekhez a piacokhoz köthető kockázat és kitettség. A forintleértékelés és a szovjet fél fizetési késedelmei tovább rontották a pénzügyi helyzetét, miután ezek a tényezők súlyos bevételkiesést eredményeztek.

21. ábra: Baranya megye ipari termelésének alakulása 1981 és 2004 között

Forrás: Saját szerkesztés, Baranya Megye Statisztikai Évkönyvei: Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága alapján

Az 1990-es évek elején ezek a hiányosságok további pénzügyi problémákat okoztak. A szocialista piacok összeomlását követően a gépgyár bevétele csökkent, miután megszűnt a csomagológépek iránti kereslet. Emellett többszázmilliós adósságállomány halmozódott fel, többek között a Magyar Hitelbank és az APEH felé. A helyzet súlyosságát az is jól mutatja, hogy a sajtóhírek szerint, már a fűtés és a bérek kifizetése is gondot okozott. A cég egyik vezetője 1994-ben úgy nyilatkozott, hogy „*Tavaly októberben 9, most januárra visszamenőleg 6%-os bérfejlesztést hajtottunk végre. Tudom, hogy ez kevés, (...) Egyelőre örülünk, ha bért tudunk fizetni.*” (Új Dunántúli Napló, 1994. április, 97. szám) A csődhelyzet következtében leépítésekre került sor, a korábban százmilliós nyereséget termelő cég már nem tudott teljes kapacitáson működni, a korábbi 320-as létszámhoz 100 fős leépítést terveztek. A vállalatnak új megrendelések után kellett néznie, különösen tőkés piacok irányába. 1990-től a holland Triolit cég mezőgazdasági gépeket, 1992-től a Körber AG komplett dohánygyártó berendezéseket rendelt. (Új Dunántúli Napló, 1994. április, 97. szám) Az új megrendelések nem sokat javítottak az 1992-ben csődöt jelentő cég helyzetén. 1994 szeptember 12-én a felszámolás jogerőssé vált, ezt követően a Budapest Invest Magyar Befektetési és Tanácsadó Rt. vette át az irányítást. (Új Dunántúli Napló, 1994. október, 275. szám)

A Sopian csődje jól mutatja, milyen hatásai voltak a szovjet piacok felbomlásának. A korábban jól működő vállalat szinte egyik napról a másikra vesztette el megrendeléseit, miközben a költségvetése megkeményedett. Ugyanakkor ez egy példája a Pécssett megtelepülő nyugati tőkebefektetésnek. A csődöt követően a Hauni Maschinenbau GmbH vásárolta meg gyárcsarnokokat, majd ezt követően Hauni Hungária Gépgyártó Kft-ként működött, kezdetben 210 fővel. (Rácz, Kovács, Horeczki, 2021) A 90-es évek során folyamatos növekedést tapasztalhatunk. A cég rendszeresen vett fel új dolgozókat. 1999-ben már 260, 2001-ben 470, 2004-ben már 600 főt foglalkoztattak. (Új Dunántúli Napló, 1999. szeptember, 263. szám) (Új Dunántúli Napló, 2001. augusztus 217. szám) (Új Dunántúli Napló, 2003. március, 68. szám) Ez egy sikeres beruházásnak tekinthető, ha azt vesszük figyelembe, hogy a Hauni gépgyár (ma Körber néven) azóta is működik Pécssett, már több, mint ezer fővel. A kontinuitást figyelembe véve ez a privatizáció szempontjából is sikeresnek mondható. 2004-ben már 600 főt foglalkoztató vállalatról beszélhetünk, ami nem jelentéktelen. (Új Dunántúli Napló, 2004. augusztus 15. évfolyam, 227. szám)

A nyugat-európai működő tőke beáramlásának egy másik fontos példája a Hantarex, Nokia, majd Elcoteq megjelenése. Először a Hantarex, egy számítástechnikával foglalkozó cég telepedett le 1991-ben. A firenzei központú cég az 1990-es évek elején megszűnt Mechanikai Laboratórium nevű elektronikát gyártó pécsi üzemet vette meg. (Rácz, Kovács, Horeczki, 2021) A Mechlaborként is ismert üzem a szocialista időszakban hadiipari javak mellett civil piacokra rádióberendezéseket gyártott, 1990-ben 800 embert foglalkoztatott. A gépgyárral analóg módon itt is jelentős volt a szovjet piacra történő export. 1989-ben például hatmillió rubel értékben rendelt stúdiómagnetofonokat a Szovjet Állami Rádió és jelentős mennyiségre kötöttek szerződést az NDK-val, Kubával és Vietnámmal. (Dunántúli Napló, 1989. március, 77. szám) A keleti függést jól mutatja, hogy a gyár termékeinek 50%-a szovjet piacra készült. (Új Dunántúli Napló, 1990. július, 112. szám) A KGST piacok összeomlásával a bevételek is jelentősen visszaestek. A polgári piacokon a dollárelszámolásra való áttérés tönkre tette a fizetőképes keresletet, míg a hadiiparban az Öbölháború okozta bizonytalanság okozott visszaesést. (Török, 1996)

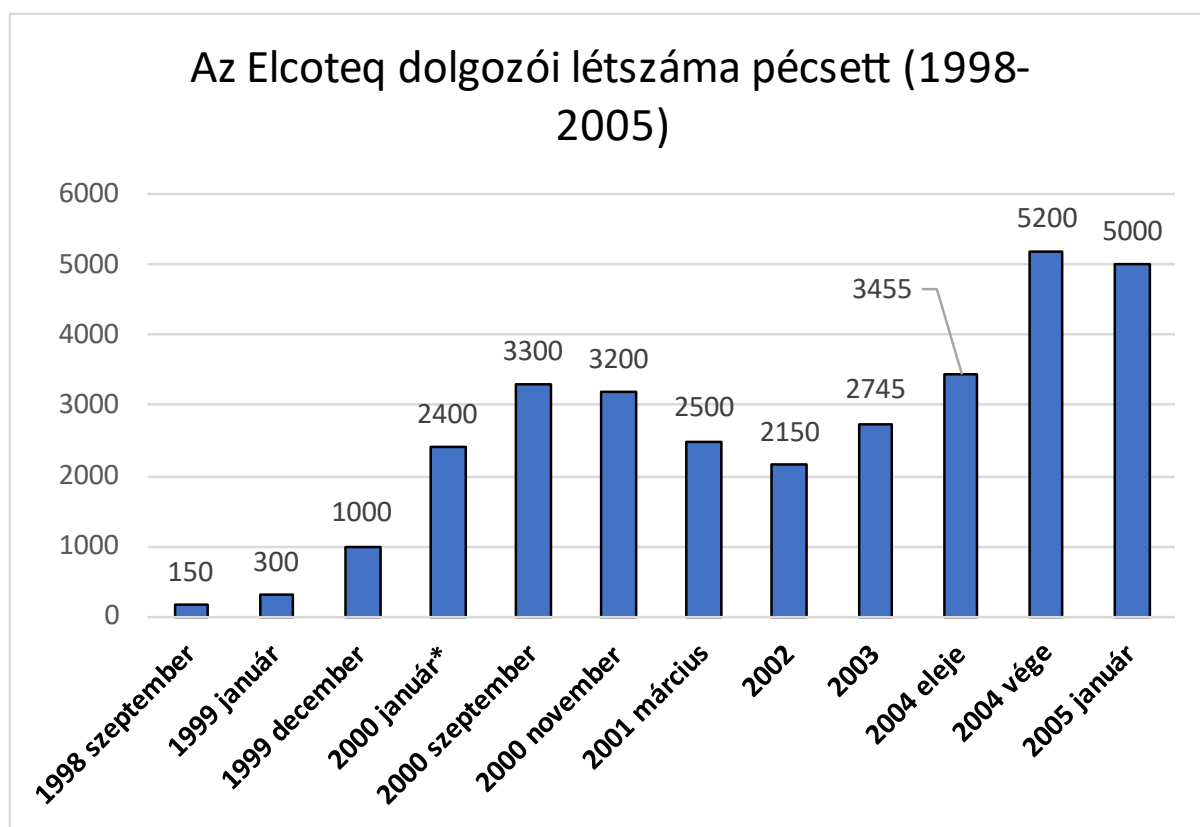
A Hantarex Hungária Kft 1991-ben kezdte meg működését Pécssett. A termelési palettán immár szovjet piacra szánt magnóberendezések helyett számítógépes berendezéseket gyártottak olyan számítástechnikai cégekkel üzletelve, mint a Compaq vagy az Olivetti. A vállalat megtelepedését jelentős banki finanszírozás kísérte. A Magyar Külkereskedelmi Bank, a Credit Lyonnais és az Inter-Európa közel 15 millió dollár értékben nyújtott hiteleket a beruházásra.

(Kaposi, 2006) A gyár jövője eleinte fejlődéssel kecsegtetett. 1993-ig csak a firenzei központ pénzéből 1,5 milliárd forintos beruházás valósult meg, miközben 800 embert foglalkoztattak és 2200 számítógépes képernyő került le a gyártósorról. (Új Dunántúli Napló, 1993. március, 61. szám) A pécsi üzem ugyan jól működött, de 1994-ben az olaszországi anyacég csődjét követően el kellett adni, melyet végül a 90-es években gyorsan terjeszkedő Nokia vásárolt meg.

A finn vállalat pécsi jelenléte hasonló pályát futott be, mint iparági elődei. A Nokia pécsi üzeme 1995-ben kezdte működését, és elődjéhez hasonlóan komoly fejlesztési terveik voltak. A gyárat ugyan a Hantarextől vásárolták meg, de valójában alig többet, mint egy üres épületet szereztek meg, emiatt jelentős beruházásokra volt szükség. A gyár egy nemzetközi szabadkereskedelmi zónában épült ki, 1996-ban nagyjából 20 millió dollár értékű beruházások keretében. (Antalóczy et al. 2001) Eleinte 120 fővel kezdték meg a 15 colos monitorok gyártását, amelyből 500 ezer darabot gyártottak le 1995-ben. (Kaposi, 2006) A Nokia a korszak egyik óriáscége volt, amely ekkoriban jelentős üzleti kapcsolatokkal rendelkezett a világ minden táján. Emellett a legmodernebb ipari technológiát alkalmazta és építette fel beruházásain keresztül. A szocialista korszakban azt láttuk, hogy a fejlett számítástechnika és a precíz gyártás általánosságban hiányzott az ipari termelésből. Ehhez képest a Nokia gyártását teljes mértékben számítógépek vezérelték. (Kaposi, 2006) A betelepülés hatására nem csak a technológiát, hanem beszállítói körét is magával hozta a vállalat. 1997-ben például két finn vállalat, a Segelström & Svensson és a Trafocomp is érdeklődött a pécsi lehetőségek iránt. (Új Dunántúli Napló, 1997. július 186. szám, 6.o) A két vállalat további közel 100 munkahelyet teremtett az ezerfordulóra, és magas technológiát képviselő alkatrészeket gyártott. A Nokia gyár eközben az egyik legjelentősebb pécsi foglalkoztatóvá nőtte ki magát. Az ezredforduló környékére új raktár épült ki, modern technológiákat honosítottak meg, és a foglalkoztatottak létszáma az 1200-at is elérte. (Antalóczy et al. 2001) Ezzel a Nokia az egyetlen pécsi cég volt 1999-ben, ami legnagyobb 25 magyarországi iparvállalat között szerepelt. Kivonulása előtti évben, 52 ezer millió forint nettó árbevétele keletkezett. (Barta, 2002)

A Nokia 2000-ben, a Dotcom buborék okozta tőzsdekrach évében, eladta a pécsi gyárat a szintén skandináv eredetű Elcoteqnek, miközben Komáromban saját mobiltelefongyár építését vitte végbe. Az Elcoteq mobiltelefon gyártását tervezte Pécsen, a korábbi üzemet munkavállalókkal együtt vette meg. Korabeli sajtóhírek szerint, még a gyár vezetőit is át kívántak igazolni. (Új Dunántúli Napló, 2000. január 10. szám) Az új vásárló már 1998-ban betelepült Pécs városába, egy zöldmezős beruházáson keresztül. Ez egy 30 millió dollár értékű beruházás volt, melynek keretében egy 11 ezer négyzetméteres csarnok épült. (Kaposi, 2006)

Kezdetben 150 főt foglalkoztattak, de létszámuk gyorsan növekedett. A Nokia gyárának felvásárlásakor már 1100-et, de ez a szám hamar elérte 3300-at is, ezzel a legnagyobb pécsi foglalkoztatóvá nőtte ki magát, amint az az ábrán is látható. Az pécsi üzemnek egy időben fontos megrendelője volt az Ericson, amely ekkor az egyik legjelentősebb mobiltelefongyártó volt. Az ő megrendeléseik hiánya magyarázza a 2002-es létszámcsökkenést. 2005 januárjában egy nagy toborzást követően már 5000 fővel, 37 ezer négyzetméteren folyt a termelés. (Új Dunántúli Napló, 2005. január 24. szám) Ezzel országos szinten is jelentős vállalatról beszélhetünk.

22. ábra: Az Elcoteq dolgozói létszáma Pécsen (1998-2005)

Forrás: Saját szerkesztés, Új Dunántúli Napló, 2001. május 142. szám; 2004. október. 289. szám; 2005. január 24. szám adatai alapján

Az előbbieken említett külföldi vállalatok sok szempontból pozitív változást hoztak a város iparába. A szocialista korszakból fennmaradó üzemekkel való összevetésük ugyan nem teljesen mérvadó, mivel mind a finn cégek, mind a Hauni már a konjunkturális időszakban kezdték meg működésüket, mégis néhány ponton egyértelmű fejlődés figyelhető meg. Fontos eredménye az átrendeződésnek, hogy ezek a multinacionális cégek képesek voltak versenyképes termékeket előállítani magas színvonalon. Természetesen nem szabad lebecsülni a Sopiana

csomagológépeit és a Mechlabor hadiipari rádióit sem, amelyek képesek voltak modern harcok megvívására. Mégis azt lehet mondani, hogy ennél magasabb technológiai színvonalat jelentettek például a Nokia monitorkészülékei. Nyugati tulajdonosaik nem csak technológiát hanem üzleti kapcsolatokat is hoztak. Az új gazdasági ökoszisztémában ez igen fontos volt, különösen ha szovjet piac kiesésének hatásait is mellé tesszük.

A pécsi ipar legnagyobb ágazata az 1980-as években a könnyűipar volt. A Zsolnay Porcelángyár a korszak egyik legnagyobb porcelángyára, Pécs egyik legnagyobb foglalkoztatója volt. A gyár szintén érdekes pályát futott be, melynek során magyar kézben magyar, de végül a cég több részre bomlott. Az 1980-as évekre újra használhatta a Zsolnay nevet, 1982-től önálló állami vállalként működött egészen 1991-es privatizációjáig. (Haffner, 2014) Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a porcelángyár nem csak Pécs nagymúltú vállalkozása, hanem ekkoriban Magyarország legnagyobb porcelántermelő vállalata. A termelés célja jó minőségű, értékes termékek előállítása volt, amelyeket így el lehetett adni tőkés piacokon is. 1980-ban felülvizsgálták a vállalat költségeit. Ebben az évben a Zsolnay gyár a termékeinek 13-15%-át exportálta, ami egymillió dollár és egymillió rubel értékű exportbevételt jelentett. (Dunántúli napló, 1980. június 37. évfolyam 156. szám). Az exporttevékenységét már ekkor igyekezett növelni a vállalat új piacok után kutatva.

A Zsolnay termékek prémium minőségű és kelendő termékek voltak. 1984-ben a 450 milliós termelés 25-30%-át az export tette ki, melyből közvetlenül 35-40 millió forint értékben szállítottak tőkés országokba és 40-50 millió értékben szocialista országokban. (Dunántúli Napló, 1984. május 41. évfolyam, 136. szám) A vállalat önállósodását követően elkezdett áttérni az ipari porcelánokról a háztartási termékekre. Az említett export is főleg ilyen porcelántermékekből állt, közülük egyes darabokat jelentős összegekért árultak. Ez idő alatt a munkáslétszám csökkent. Az 1980-as években 1400 és 1600 közötti létszámról beszélhetünk, miközben csökkent a termelés volumen. (Hárs, 1996) Ezek a folyamatok beleillenek abba, amit más jelentős pécsi vállalatnál is láthatunk. Ebben az esetben sajátosság, hogy az évtized vége fele egyre kisebb szerepet kaptak a tömegtermékek a klasszikus Zsolnay termékekkel szemben, habár a termékpaletta egészen az ezredforduló környékéig fennmaradt. A porcelángyár 1982-től önálló vállalként működött egészen 1991-ig, amikor részvénytársasággá alakult.

A rendszerváltást követően a vállalat válságos pénzügyi helyzetbe került, amelyből sikerült kilábalnia. A Zsolnay jó hírnevének és korábbi kereskedelmi kapcsolatainak köszönhetően megtartotta piacainak nagy részét. A rendszerváltást követően a külföldi megrendeléseket is

fenntartották. (Hárs, 1996) A piacok megtartása azonban nem volt egyértelmű. Magyarországon Hollóháza, Herend és az Alföldi Porcelángyár gyártott hasonló termékeket. A piacok liberalizálását követően megjelentek a külföldi porcelántermékek is, amelyek újabb konkurenciát jelentettek. A gyár akkori vezetése szerint főleg olcsóbb spanyol és francia porcelánok jelentettek problémát, melyekkel fizetőképes kereslet hiányában nem lehetett felvenni a versenyt. (Új Dunántúli Napló, 1994. május, 122. szám) Az új körülményekhez mindenképpen igazodni kellett. Az 1990-es évek elején növelték a marketingtevékenységet, és a nagyobb többlettel kecsegtető műszaki porcelánok értékesítésével sikerült külföldön terjeszkedni. (Hárs, 1996) A 90-es évek során a marketingtevékenység mellett a gazdaságosabb gyártási folyamatok, munkakultúra, vezetési kultúra és korszerű gépek meghonosítása sem maradhatott el. Ehhez az Európai Unió 370 ezer ECU vissza nem térítendő támogatást biztosított, majd HYFERP társaságként további 700 ECU kedvezményes hitelt vett igénybe. (Haffner, 2014) Ezekhez kapcsolódnak a technikai tanácsadásra, minőségjavításra és termelésbővítésre vonatkozó források, melyek elengedhetetlenek voltak az új piacgazdaságban való fennmaradáshoz. Ennek hiányában a vállalat nehezen tudott volna versenyezni az olcsóbb, de jó minőségű importporcelánokkal. Nagy előny volt a fennmaradásban a márkanév is. Marketing szempontjából megállapítható, hogy a Zsolnay termékek egyedi jellegűek, ami így hozzájárult a piaci pozícionálás sikeréhez.

A korábbi példától eltérően a Zsolnay üzemek nem kerültek külföldi tulajdonba 2004 előtt. Az 1991-es részvénytársasággá alakuláskor 94%-ban állami, 6%-ban a környéki önkormányzatok tulajdonába került. (Haffner, 2014) A vállalat privatizálásának a gondolata már 1989-ben felmerült. A privatizációtól többek között tőke bevonását lehetett remélni, amely igen hasznos lett volna a vállalatnak, ahogy az jellemző volt a korszakban. A világhírű márkanévvel rendelkező társaság iránt már ekkor több amerikai vállalat is érdeklődött. Először a Riverside érdeklődését keltette fel a Zsolnay. Itt érdemes megemlíteni, hogy a márkanév miatt hamar botrány alakult ki. Az örökösök bíróságon követelték a név- és embléma használatának megszüntetését, amikor felmerült a cég privatizálása. A hét éves pereskedés végén a bíróság úgy ítélte, hogy a Zsolnay név a gyárhoz és termékekhez tartozik, így engedélyezte a további használatát. (Haffner, 2014) A Riverside után újabb amerikai vállalatok jelentkeztek a cég privatizálására. 1992-93 során a CP holding, a Midlands Electricity Plc, valamint az Investors Rt. alkotta konzorcium előszerződést kötött az AVÜ-vel a felvásárlásról. (Haffner, 2014) Az amerikai befektetők felvásárlási szándéka végül megghiúsult, miután a konzorcium vállalhatatlan elvárásokkal élt. Többek között a termékpaletta megváltoztatása és a 20%-os

leépítés jelentett problémát. A létszámleépítés ugyan megkezdődött, de újabb javaslatok megfogalmazását követően az ÁVÜ új felvásárlók keresésébe kezdett. (Új Dunántúli Napló, 1993. október, 280. szám)

Az újabb privatizációs kísérletek eleinte kudarcba fulladtak, végül magyar nagyvállalat szerzett többségi tulajdont. A Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank 1995-ben 51%-os tulajdonrészt szerzett a Zsolnay vállalatban, további négy magánszemély 23,3%-on osztozott. (Haffner, 2014) Az MBFB Rt. nem csak magyar, de szinte 100%-ban állami tulajdonú vállalat volt, így valódi privatizációról, különösen külföldi tőkebevonásról nem-igen beszélhetünk. A korábban említett minőségi és hatékonyságbeli fejlesztések az új tulajdonos céljait is reprezentálták. Többek között a versenyképesség, exportképesség és piaci pozíciók erősítése mellett célkitűzés volt a befektetői körök bevonása is. (Új Dunántúli Napló, 1995. október, 272. szám) Mindeközben a gyár termelési palettája nem változott. A termelés 40%-át a 90-es évek elején a porcelán szigetelők adták. (Hárs, 1996) Emellett a progranit, eozin és Zsolnay díszművek gyártása zajlott. A tulajdonos Magyar Fejlesztési Bank³ 1999-ben ezen üzleti egységek mentén felosztotta a vállalatot. Ekkor vált ki a Zsolnay Porcelánmanufaktúra Rt., amely a díszművek, eozin és pyrogranit gyártását vitte tovább, illetve a Zsolnay Örökségkezelő Kht. A műszaki porcelánok gyártását a Zsolnay Porcelángyár Rt. folytatta. A három cég továbbra is az MFB, ekkorra 99%-os tulajdonában maradt, a porcelánmanufaktúra 350, az örökségkezelő 150 millió forintos kezdőtőkével vált ki. (Haffner, 2014) A cég felbontása szerkezeti átalakítás miatt történt. Ennek következtében különvált a műemlékkezelés és leváltak a nyereséges ágazatok, melyek a mai napig fennmaradtak. A műszaki porcelánokat gyártó Zsolnay Porcelángyár Rt.-t jelentős adósság terhelte, és a 2000-es évek elején leépítések történtek.

Az MFB 2003-ban az ÁPV Rt.-nek adta el a tulajdonrészét, ezzel újra felhozva a privatizáció lehetőségét. Az 1990-es évek során többször felmerült, hogy újra az örökösökhöz kerülhet a cég, ám ez sosem történt meg. Az ekkor három cégből álló csoport vegyes eredményeket hozott. A leválasztott Manufaktúra Rt. nyereséges volt és új piacok után kutatott. Mindeközben a Porcelángyár 505 milliós árbevétele, 58 milliós veszteséget hozott 2001-ben, és adósságát ingatlaneladásokkal kívánta fedezni. (Új Dunántúli Napló, 2002. február, 58. szám) A foglalkoztatási adatokból az is látszik, hogy a pécsi porcelángyártás a 90-es évek során jelentősen visszaesett. Jogosan feltételezhetjük a Zsolnay gyár múltját és korábbi pozícióit

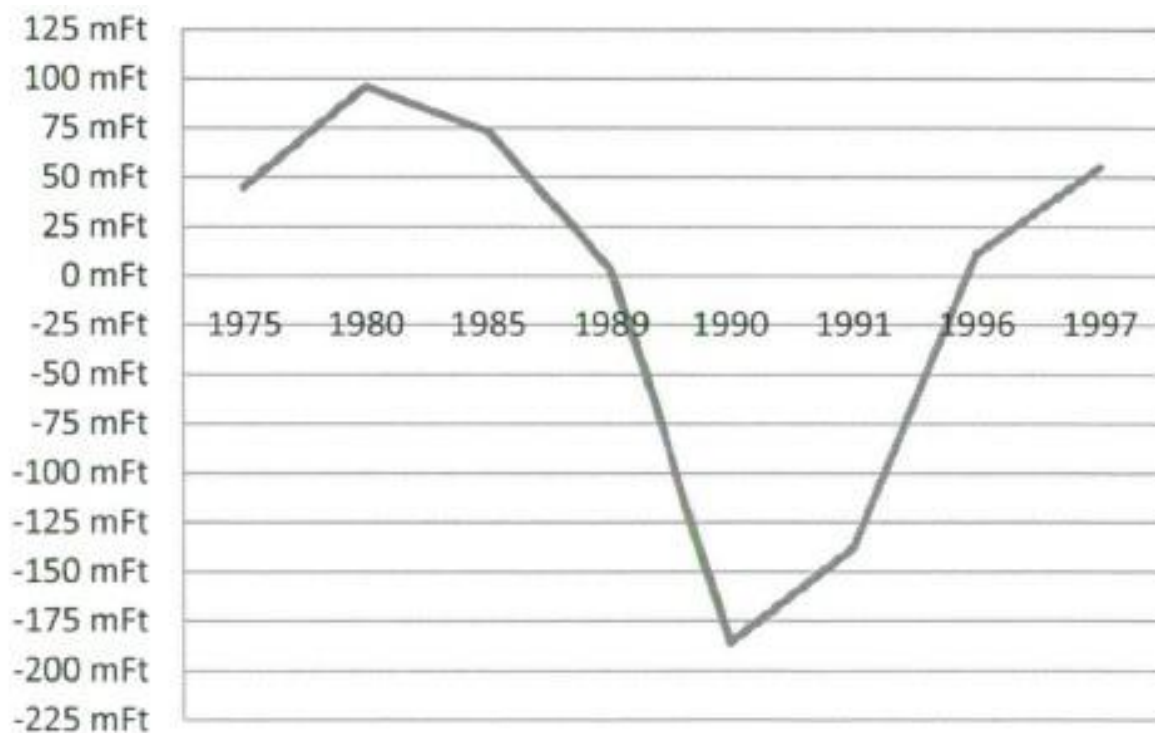
³ Korábban MBFB Rt.

elnézve, hogy a zsugorodása nem volt szükségszerű. Ehhez azonban szükség lett volna a gyár piacainak visszaszerzésére és valamelyest marketinget érintő innovációra is.

A pécsi kesztyűiparban hasonló folyamatok zajlottak le az 1980-as években. A Hunor Kesztyűgyár a magyar kesztyűipar legfontosabb szereplője volt. Az 1980-as évek közepe felé a hazai kesztyűtermelés 60%-át adta. (Kaposi, 2006) Az 1980-as években több üzemben készültek a vállalat termékei. Többek között Pécsen, Siklóson és Dombóváron voltak gyárai, összesen több, mint 4000 foglalkoztatottal. (Déri, 1996) Itt nem csak kesztyű, de egyéb ruházati termékek is készültek. A vállalat termelése nem mutatott jelentős visszaesést, sőt 1989-ig képes volt növelni a termelését. Árbevétele 1986 és 1989 között, 293 millió forintról 458 millió forintra nőtt, miközben 305 millió forint többlet exportot vállalt. Mindeközben a mérleg szerinti eredménye jelentősen lecsökkent az évtized végére. (Déri, 1996) A vállalat jelentős exporttevékenységet produkált. Már 1983-ban exportálta termékeinek 70 százalékát, köztük EGK országokba is. (Dunántúli Napló, 1983. július 40. évfolyam 194. szám) A vállalat termékei piacképesek voltak, ahogy azt látjuk a nyugati felvásárlásból is. A ruházati termékek közül kifejezetten népszerűek voltak például a divatos női ruhák. (Déri, 1996). A cég képes volt lekövetni a divat változásait is, ami jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az 1980-as években az egyik legjövedelmezőbb vállalkozása volt a pécsi iparnak. A válság azonban itt sem maradt el. A rubel alapú elszámolások, makrogazdaság és piac változásainak következtében kialakult helyzet egyre csökkenő jövedelemhez vezetett. 1989-ben már szinte semmilyen nyereségről nem beszélhetünk. A bőrgyár termelése eközben szintén jelentősen csökkent. A bőr és kesztyűipar esetében hasonló képet kapunk, mint a porcelángyárnál. Adott volt egy-egy nagymúltú, jó minőségű és exportképes vállalat, amelyek a külgazdasági körülmények hatására az ágazattal együtt kényszerpályára kerültek.

A pécsi kesztyűgyár a város egyik legnagyobb ipari egysége volt az 1980-as években több, mint 4000 foglalkoztatottal a Dél-Dunántúlon, a 90-es évek végére mégis szinte teljesen felbomlott. A Hunor Kesztyűgyár helyzete 1989-től hasonló képet mutat, mint amit a többi iparvállalatnál láttunk. Az árcsökkenés, a gazdasági recesszió és importtermékek megjelenése miatt az évtized első éveiben veszteséges volt és jelentős adósságállomány halmozódott fel. Ez nem lett volna olyan nagy probléma hosszú távon, de a vállalat működtetéséhez jelentős banki hitelek igénybe. 1991-től 1992 tavaszáig például 180 millió forint kamatot fizettek a hitelek után. (Új Dunántúli Napló, 1992. május, 125. szám) A legnagyobb adósság a Magyar Hitelbank és a Magyar Külkereskedelmi Bank volt tartozása. A mélypont 1992-93-ban következett el, amikor az MHB kezdeményezte a csődeljárást. (Déri, 1996) A csődöt átalakulás

követte. 1993-ban megalakult a részvénytársaság, melynek többségi tulajdonosa az MHB lett. Emellett jelentős tulajdont szerzett a Hunor Manager Befektetési Kft., amely a vállalat vezetőségének érdekeltségébe tartozott. A csődeljárás során sikerült elkerülni a felszámolást, melyben szerepet játszhatott a pécsi kesztyű márkaértéke is. Az adósságuk fedezésére azonban több épületet, többek között a Vince utcai épületet megkapta az MHB Rt. (Déri, 1996) 1995-ben a bank eladta részvényeit a Hunor Managernek, amely így közel 100%-os tulajdonos lett.

23. ábra: A Hunor Kesztyűgyár mérleg szerinti eredménye (1975-1997)

Forrás: Haffner Tamás (2014): A pécsi kesztyűgyártás múltja és jövője. Köztes-Európa 6.évf. 2-3.sz. 115-123.o.

Eközben a megrendelőkkel folyamatosan kellett tartani a kapcsolatot. 1992-ben már közel teljes kapacitáson lehetett a gyárat működtetni, hogy kiszolgálja a megrendelők igényeit. Ebben az évben a kereslet 95%-a nyugatról jött. (Új Dunántúli Napló, 1992. január 17. szám) Itt nem csak az európai, de az amerikai piac is jelentős volt. 1994-ben már javulni látszott a helyzet miután a piaci helyzetük stabilizálódott és a termelés közel teljes kapacitáson folyt. A javuló körülmények után már nyereségre is számítottak. A 90-es évek második felében az egyik legfontosabb nyugati partnere lett az amerikai Coach vállalat. Az együttműködés hosszú időre nyúlik vissza, és fontos szerepet játszott a nyugati kapcsolatok fenntartásában. A Coach Amerikában értékesítette a Hunor által gyártott termékeket. 1995-ben az ő megrendelésükre

kezdődött meg a divattáskák gyártása, bér munka keretében. 1996-ban 100 ezer ilyen táskák készült, 97-re 200 ezres megrendelést vártak. (Déri, 1996) Ez jelentős bevételt hozott a cégnek. 1996-97-ben az 1,4 milliárdos forgalomból 400 millió forintot biztosított a bér munka, 200 milliót a cipőfelsőrész és 700 milliót a divatkesztyű. (Új Dunántúli Napló, 1997. július, 178. szám) A 90-es évek vége fele a cég kilátásai pozitívak voltak, az üzlet nyereséget hozott és az adósságállomány nagy részét visszafizették. 1998-ban újabb kihívást jelentett az Oroszországban kialakuló válság, amely veszélyeztette a Hunor piaci helyzetét. Ebben az évben a megrendelések 10%-át kapták a keleti országból. (Új Dunántúli Napló, 1998. szeptember, 245. szám) A kialakult helyzet következtében az orosz megrendelők nem fizették ki a legyártott kesztyűket, ezzel az orosz partner 100 millió forintos bevételkiesést okozott, ami jelentős anyagi gondokat jelentett. (Haffner, 2014). A kieső árbevételt a nyugati vevők tudták valamennyire ellensúlyozni. Ekkor az amerikai Samsonite cég adott le megrendelést különböző bőrtermékekre. A Hunor Rt. felbomlása 1999-ben történt meg. Egy olasz beszállító kezdeményezte a felszámolást, melynek következtében újabb cégrészek váltak ki, melyek felszámolása szintén megkezdődött. (Haffner, 2014)

Hunor Rt. Tulajdonosai	Részarány	Tulajdonosi részösszeg (eFt)
MHB Rt.	63,51	41000
Hunor Manager Befektetési Kft.	30,04	19390
Hunor dolgozói tulajdon	3,35	2160
COATS Kft	3,1	2000
Összesen	100	64550

24. ábra: A Hunor Rt. tulajdonosi köre 1993-ban

Forrás: Déri János, 1996: Pécsi Kesztyűgyár. In: Baranya megye 100 éve a műszaki- és természettudományos folyamatok tükrében 1896-1996.

A Kesztyűgyár privatizációja során a fő gyáregysége hazai kézben maradt, a Zsolnayhoz hasonló módon, azonban az évtized végére a vállalat teljesen feldarabolódott. Ekkoriban a vállalat termékportfóliója még igencsak összetett volt, a kesztyű mellett többek között bőrruházati és cipőfelsőrész gyártásával foglalkoztak. A Zsolnay vállalathoz hasonlóan ez itt is szerepet játszott a gyár felaprózódásában, többek között szerkezeti okok miatt.

Az első nagy veszteség 1991-ben érte a Hunort, amikor a termelés 40%-át adó, 1200m²-es 2.számú gyára kivált és megalakult belőle a Penta Kesztyűgyár. (Déri, 1996) Ez a vállalat a kesztyűgyártás folytatására törekedett. A kiváláskor 550 főt foglalkoztatott és félmillió pár

kesztyűt gyártott ez a részleg, egy évvel később már csak 470-en dolgoztak és 300 ezer párt gyártottak. (Új Dunántúli Napló, 1992. július, 197. szám) 1992-ben megtörtént a privatizáció, ami eredetileg is célja volt a vezetőségnek. A cég megvásárlására végül svájci és magyar érdeklődés volt elsősorban. A privatizációt követően a budapesti Váltó Kft. 78,7%-os, az önkormányzat 6,3, a dolgozók 15%-os részesedéshez jutottak. (Új Dunántúli Napló, 1992. július, 197. szám) Az újonnan alakult vállalat számára előnyös volt, hogy maga mögött hagyta a Hunor kötelezettségeinek egy részét, emellett megtartotta legnagyobb üzemét, azonban a privatizáció sikertelenül alakult. A cég nem rendelkezett megfelelő kereskedelmi szervezettel és tőkehiányban szenvedett, emiatt veszteségei folyamatosan növekedtek, a termelést pedig fokozatosan leépítették. (Déri, 1996) A Penta ezt követően 1993-ban felszámolásra került, helyébe megalakult a Szom-Hor Kft., amely folytatta a kesztyűgyártást, immár hosszabb távon.

Egy másik üzemi egység kiválásánál skandináv befektetők megjelenését figyelhetjük meg. A svéd Per Widbom cég 1991-ben létrehozta a Hunor-Skandinávia Kft.-t, 50%-os tulajdonrészrel. (Kaposi, 2006) Ez a vállalat elsősorban skandináv piacokra termelt, kapacitása jóval kisebb volt a többi kesztyűgyárnál, azonban privatizációja sikeresebbnek mondható. Termelési kapacitásuk nagyjából 50 ezer pár kesztyűre tehető a kiválást követően, létszámuk 40-50 fő volt. (Déri, 1996)

A pécsi kesztyűgyártás felbomlása a helyi könnyűipar leépülésének egy fajsúlyos példája. A korábban négyezer főt foglalkoztató vállalatból az ezredfordulóra már csak jóval kisebbek maradtak. Ugyan ez igaz a Zsolnay gyárra is, amely napjainkban alig 100 főt foglalkoztató közép vállalatként működik. Elmondható, hogy a legnagyobb veszteség közvetlenül a rendszerváltás után érte a pécsi ipart. Ez az időszak nem csak makrogazdasági recesszióval esett egybe, de ekkor több hatás is érte a helyi gazdaságot. Megemlítendő az árfolyamváltozások és piacok liberalizálása okozta sokk, amely jelentős bevételkiesést jelentett a nagyvállalatoknak. Ekkor az alkalmazkodáshoz új módszerekhez kellett folyamodni, azonban az átalakulás sok ideig tartott, ami alatt jelentős adósságok halmozódhattak fel. Ezzel egyidőben megtörtént egy eltolódás a szolgáltatási szektor irányába, amely egyfajta gazdaságszerkezeti kiigazításként is értelmezhető. A terciér szektor bővülését és a pécsi gazdaság 2004-re kialakult pillanatnyi helyzetét a következő fejezetekben átfogóan taglalom.

Az átalakulás és privatizáció természetesen nem járt minden esetben leépüléssel. A Pannónia Sörgyár jelentősebb megrázkódtatás nélkül vészelt át a 90-es évek gazdasági válságait. A gyár 1982-ben vált önálló vállalattá, termelési kapacitása ekkoriban a csúcsra volt járva.

(Garadnainé Donát, 1996) A 80-as évek során a gyár kapacitása folyamatosan növekedett. 1987-ben egy 526 millió forintos beruházás keretében igyekeztek, termelésüket az akkori 720 ezer hektoliterről egymillióra növelni. (Dunántúli Napló, 1987. szeptember 261. szám) Ez a helyi piacok kielégítését szolgálta. A sörgyárról elmondható, hogy a korábban taglalt iparágakhoz képest kevésbé érzékeny a külpiacon ingadozására, a helyi keresletet elsősorban a fogyasztói szokások és fizetőképes kereslet befolyásolja. A pécsi sörfőzésben minőségi változások is történtek ebben az időszakban. 1989-ben megkezdődött a német Gilde sörgyár licensze alapján a minőségi pilseni típusú sörök gyártása. (Dunántúli Napló, 1989. július, 46. évfolyam, 191. szám) Ez a korábbi Szalon sör mellett került forgalomba, Pécsi sör néven.

A gyár privatizálása és részvénytársasággá alakulása 1993-ban történt meg, többségi magyar kötődésű tulajdonnal. A cég új tulajdonosa, Wenckheim Rezső Engelbert az adásvételt megelőző napokban szerezte vissza magyar állampolgárságát. (Új Dunántúli Napló, 1993. október, 292. szám) A részvények 51 százalékát szerezte meg a hozzá kötődő bécsi Ottakringer vállalat. (Új Dunántúli Napló, 1994. január, 28. szám) A tulajdonváltás sikeresnek mondható. A tőke bevonását követően újabb fejlesztések történtek a termelésben és a termékportfólión egyaránt. Megkezdődött a Gold Fassl típusú sörök gyártása, amelyhez az Ottakringer biztosította a licenszét. (Garadnainé Donát, 1996) A minőségi irányba való elmozdulás szükséges volt a piacon maradáshoz. A magyar söripar privatizációját követően a verseny is kiéleződött, a legjelentősebb hazai szereplők szintén külföldi tulajdonba kerültek és ott hasonló minőségi elmozdulást láthatunk. Az 1990-es évek elején a termelés visszaesett a korábbi egymillió hektoliterről, közel az kétharmadára csökkent a termelés 1994-re, az évtized közepén még veszteséges volt. (Kaposi, 2006) A nyereségesség az ezredforduló közeledtével javulni kezdett. 1998-ban a forgalom már elérte az 5 milliárd forintot, ezzel 150 milliós nyeresége keletkezett. (Új Dunántúli Napló, 1999. május, 130. szám) Ez a korszak a cég egyik legsikeresebb korszakának mondható. A különböző beruházásoknak és fejlesztéseknek köszönhetően képesek voltak nyereségesen működni és elmondható, hogy pécsi sör megtalálta piacait, habár érdemes megemlíteni, hogy a 2004-es EU csatlakozás évére a termelés veszteségessé vált. Az éves beszámolók alapján az üzemi eredmény 2000-ben még 231 millió forint volt, ez 2004-re negatív 460 millió lett, melynek hátterében az értékesítés csökkenése áll. (Éves beszámoló, 2001 és 2004)

5.3. A szolgáltató szektor bővülése

A tárgyalt időszakban megfigyelhettük az ipar legjelentősebb ágazatainak leépülését, ezzel egyidőben érzékelhettük a tercier szektor gazdasági súlyának növekedését. Ez egy komplex átrendeződési folyamat volt. A felszabaduló erőforrások, például munkaerő, jelentős része itt kötött ki a 90-es évek végére. Ez azonban nem csupán mennyiségi átrendeződés volt. A korábban elmaradott szolgáltatási szektor, nem utolsósorban a külföldi beruházásoknak és kisebb magángazdaságoknak köszönhetően kiszélesedett. Éppen emiatt nehéz is lenne kitérni az ágazat minden szegletére, így ebben az alfejezetben azokat próbálom kifejteni, ahol legszembetűnőbb a változás, vagy a legnagyobb jelentőséggel bír város életében. Érdeemes megfigyelni, hogy itt milyen hatást gyakorolt a külpiacok liberalizálása és nyugatra való újraorientálása.

A nyugati piacgazdaság egyik közismert jellemzője a fogyasztói társadalom és ahhoz kapcsolódó nagyáruházak megjelenése. A városszéli nagyáruházak elterjedése a 80-as évek közepére tehető. Ekkor a hipermarketek és bevásárlóközpontok fontos pozíciót foglalnak el a lakossági tömegtermékek kielégítésében. (László – Orosdy, 1999) Pécsen ez a folyamat a 90-es évek közepén kezdődött el. Az első jelentős nagyáruház betelepülése 1995-ben történt, amikor a Metro felépítette 6000m²-es áruházát. (Kaposi, 2006) A szocialista időszakban jellemző hiánygazdasági körülményekhez képest hatalmas lépés volt az itteni kínálat. Az említett áruház forgalma a nyitás napján meghaladta a 80 millió forintot. (Új Dunántúli Napló, 1995. november, 327. szám) A 90-es évek végén még több jelentős nagyáruház is megjelent Pécsen, többek között hipermarketek és bevásárlóközpontok.

Ezekben közös pont, hogy mindegyik igen nagy kínálattal rendelkezett, és sok kisebb üzlet is megnyitott. Utóbbira példa az 1999-ben megnyíló Pécs Plaza, ahol a Cinema City várta a szórakozni vágyókat. (Új Dunántúli Napló, 1999. október, 269-298. szám) A kialakult piaci versenyben a nagy külföldi áruházaknak versenyelőnye volt a korábbi áruházakkal szemben. A korábban jelentős Szliven Áruház és a Mecsek Áruház forgalma és bevétele a 90-es évek végén lecsökkent, miután hátrányba kerültek a nagy áruházakkal való versenyben. (Kaposi, 2006) A belvárosban hasonlóan működő kereskedelmi egységek jöttek létre. Ezek közül a legnagyobb a 2004-ben megnyíló Árkád lett. A 35 ezer négyzetméteres bevásárlóközpont 130 üzletnek adott helyet, nem utolsósorban a második pécsi Interspar üzletnek. Mindez munkalehetőségek mellett, nagy fogyasztási lehetőségeket is kínált a pécsiek számára, ami jóléti szempontból vizsgálva kedvezőnek mondható. Ezt azonban erősen korlátozza a fizetőképes kereslet hiánya.

A Pécsen kívüli Baranya, ahonnan még jöhetnének vásárlók, egyértelműen elmaradottnak tekinthető fejlettségben. Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete az országos átlag 88%-a volt 2004-ben, míg a munkanélküliség 7,2% volt, ami meghaladta országos átlag 5,8%-ot. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 2005) Ez negatív irányba befolyásolta a helyi keresletet. Habár a nagy- és kiskereskedelmi áruházláncok megjelenése fejlődést jelentett a város életében, nem tudta ellensúlyozni az ipar, elsősorban a bányászat leépülését.

Megnyitás éve	Kereskedelmi egység	Megjegyzés
1999	Plaza Pécs	Bevásárlóközpont
1999	Interspar	Hipermarket
1999	Tesco	Hipermarket
2004	Interspar	Hipermarket
2004	Árkád Pécs	Bevásárlóközpont

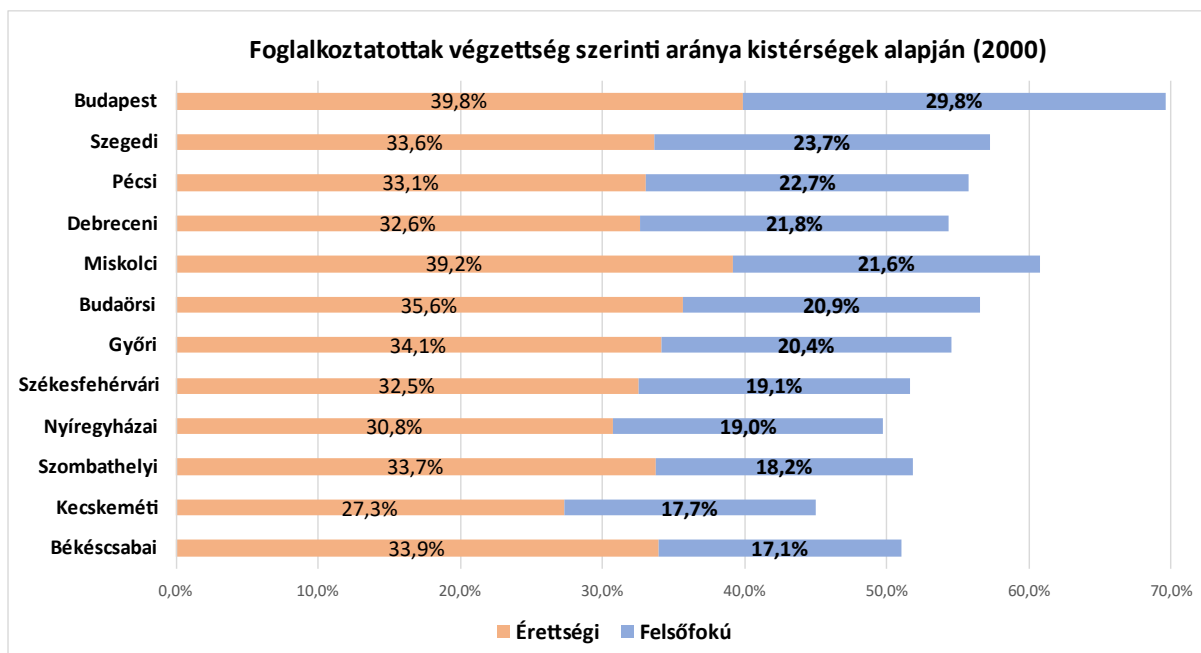
25. ábra: A Pécsen 2004-ig megnyíló hipermarketek és bevásárlóközpontok

Forrás: Saját szerkesztés, (KSH, 2006) alapján

A kereskedelem mellett nem elhanyagolható változás az egyetem és oktatás bővülése. A rendszerváltást követően a terciarizációval egyidőben megkezdődött a szellemi munka felértékelődése és elterjedése, ami az oktatás kiszélesedését is eredményezte. Országos szinten a felsőoktatás hallgatói létszámának felfutása 1990 és 2005 közé tehető. (Temesi, 2006) A képzési szerkezet ezekben az években szintén átalakult. Eleinte kétszintű képzésről beszélünk, főiskolai és egyetemi diplomával, amely 1993-ban kibővült a doktori képzéssel. Magyarország 1999-ben írta alá a Bolognai nyilatkozatot, majd 2005-ben került bevezetésre a háromszintű rendszer. (Temesi, 2006)

A pécsi egyetem az 1980-as évek elején még több önálló egységből állt (jogi, közgazdasági, orvosi stb.) 1982-ben egyetemi rangot kapott az addigi Tanárképző Főiskola, ennek során külön természettudományi és bölcsészettudományi kar szerveződött (egyesülve a jogi és közgazdasági karral = JPTE). A 90-es évek során az egyetem gyorsan fejlődött, 2000-ben a POTE és a JPTE egyesülésével létrejött a Pécsi Tudományegyetem. 2005-ben az egyetemnem már 10 karán 35 ezer hallgató tanult, az 1990-es 25 ezer helyett, és négyezer fölött volt a foglalkoztatotti létszám. (Kaposi, 2006) Az felsőoktatási infrastruktúra fejlettsége az adatokon is meglátszik. A 2001. évi népszámlálás alapján megfigyelhetjük, hogy azokban a kistérségekben volt a legnagyobb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, ahol a

legnagyobb vidéki egyetemek működnek. Szeged, Pécs és Debrecen tipikusan ilyen települések, de Miskolc is előkelő helyen van. Az egyetem szerepe fontos a város számára, mivel az itt végzők szellemi tőkéje sokféleképpen hasznosítható a gazdaságban, azonban gyakran kihívást jelenthet megtartani a végzett hallgatókat.

26. ábra: Foglalkoztatottak végzettség szerinti aránya kistérségek alapján (2000)

Forrás: Saját szerkesztés, 2001. Évi Népszámlálás (2001): Budapest: KSH alapján

A legnagyobb fejlődést a korábban legelmaradottabb ágazatokban figyelhetjük meg, melyek közül kiemelendő a távközlés és a pénzügyi rendszer. A pénzügyi rendszer átalakulása 1987-ben kezdődött, amikor létrejött a kétszintű bankrendszer. Az 1990-es évek során pénzügyi ökoszisztéma az egész országban hatalmas fejlődésen ment keresztül, melyre szükség is volt a hatékony működéshez. Ekkoriban állami tulajdonban lévő bankok uralták a piacot, melyek valamilyen formában, a nemzeti bank kötelékében, a korábbi rendszerben is működtek. A privatizáció során a szektor jelentős része külföldi tulajdonba került, említésre méltó kivétel az OTP. Az ezredfordulóra a 42 hitelintézetből, 33 külföldi befektetőt tulajdonában volt. (Botos, 2019) A pénzügyi ágazat gyors növekedését egyértelműen meg lehet figyelni az országos statisztikák alapján. A magyar bankszektor vállalkozói hitelállománya a 1987 és 1996 között több infláció feletti vagy azt megközelítő mértékben növekedett, annak ellenére, hogy az igen magas volt. Ebben a környezetben megfigyelhető a pénzügyi intézmények terjedése Pécsen is. Ezen szolgáltatások terén a megyében 1992 és 1995 között 2000-ről 2300-ra nőtt a foglalkoztatottak száma, utóbbiból 1578 Pécshez köthető. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága,

1996) Ezek túlnyomó többsége jól fizető, szellemi munkakör volt. Fontos azonban megemlíteni, hogy a magyar bankrendszert erős polarizáltság jellemezte, jelentős fővárosi központiséggel. Ezzel szemben a helyileg beágyazottabb takarékszövetkezetek csak a mérlegfőösszeg 5%-val rendelkeznek. (Gál, 1998)

Év	nominális GDP (Mrd Ft)	Bankszektor adózás előtti nyeresége (Mrd Ft)	vállalkozói szféra hitelállománya (Mrd Ft)	Vállalkozói hitelállomány növekedése (előző év)	infláció
1987	1226,4	28,3	383	-	8,7%
1988	1440,7	35	395,8	3,3%	15,7%
1989	1722,8	49,7	492,6	24,5%	17,1%
1990	2089,3	63,3	636,1	29,1%	28,4%
1991	2498,3	35,5	765,3	20,3%	34,8%
1992	2942,6	-	768	0,4%	23,7%
1993	3548,3	149,1	761,9	-0,8%	22,5%
1994	4364,8	25,57	869,7	14,1%	18,9%
1995	5499,9	53,91	982,6	13,0%	28,3%
1996	6627,95	84,539	1265,2	28,8%	23,5%

27. ábra: A magyar bankszektor fontosabb adatai

Forrás: Saját szerkesztés: Ábel István, és Szakadát László. (1997): A bankrendszer átalakulása Magyarországon 1987-1996 között. Közgazdasági Szemle 44. évf. 7.sz 635-652. o. és Worldbank.org adatai alapján

Távközlési szolgáltatások tekintetében szintén óriási minőségi ugrást figyelhetünk meg, amely egyaránt jelenti a szolgáltatások bővülését és a hálózat minőségi fejlesztését. Az 1990-es évek első felében a hálózatbővítéseknek köszönhetően nem csak Pécs, hanem igen hamar a teljes megyében kiépült a telefonhálózat. A belföldi távhívásba bekapcsolt települések aránya 1990-ben még 55%-os volt, 1995-re azonban teljessé vált, miközben megszűnt a telefonra várakozás és a kézi kapcsolású fővonalak is. (Erdősi, 1996) Ez elsősorban a kistelepüléseket érintette mivel a városokban mindig is jobb volt az ellátottság. A szolgáltatásokat értékesítő vállalatok üzletközpontjai is jellemzően a nagyobb városokban voltak.

Év	Távbeszélő fővonal	Lakásfővonal	ISDN hálózat
1990	39880	28984	-
1995	86559	72187	-
2000	141907	113456	13264
2004	134470	99104	22218
Növekedés (1990-2004)	337%	342%	-

28. ábra: Telefonhálózat Baranya megyében 1990 és 2004 között.

Forrás: Saját szerkesztés, Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1995 (1996): Pécs: KSH
Baranya Megyei Igazgatósága és Baranya Megye Statisztikai évkönyve 2004 (2005): Pécs:
KSH Baranya Megyei Igazgatósága 2004 alapján

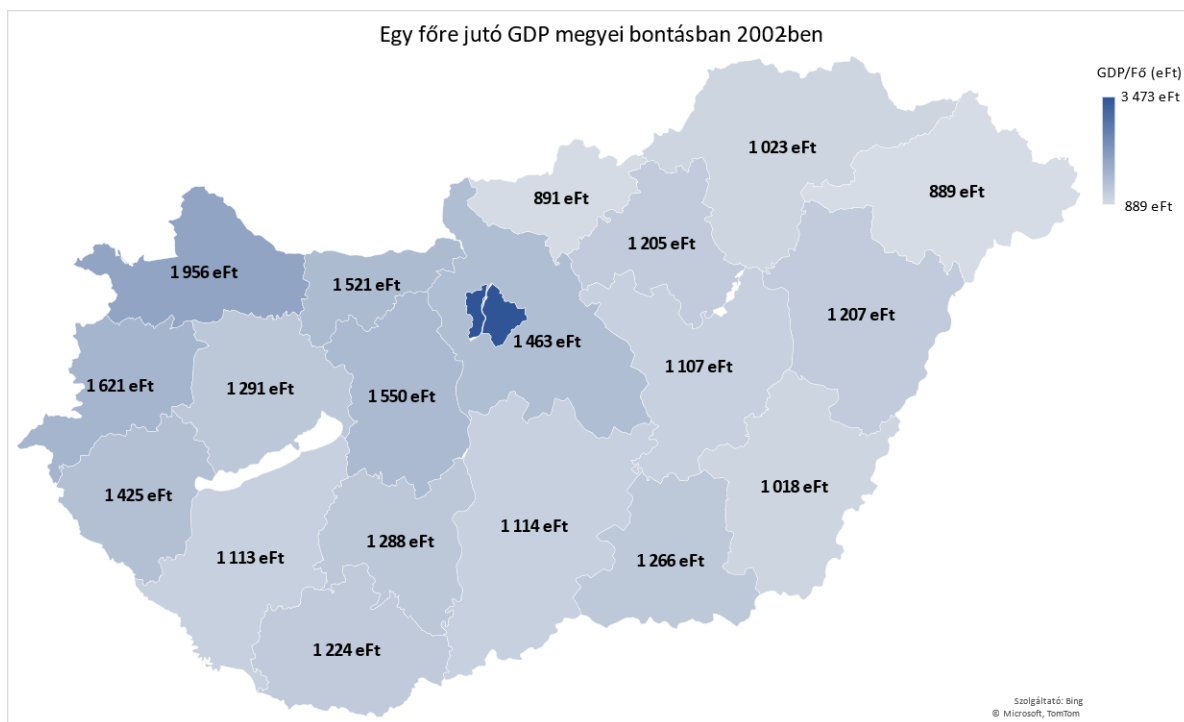
A fejlődés a teljes infokommunikációs ágazatban megfigyelhető. A szektor nettó árbevétele 1995 és 1998 között több, mint háromszorosára nőtt (Dőry és Ponácz, 2003). Ebben ugyan a legnagyobb fejlődést gyártó cégeknél látjuk, a szolgáltatások terén is több, mint 2,5-szeres a növekedés. Ez a város szempontjából több szempontból is érdekes. Egyfelől mai napig egyértelműen érzékelhető, hogy mindez hogyan alakította át az emberek mindennapjait. Másfelől pedig az IKT infrastruktúra befolyásolja a lokális gazdaság versenyképességét is. A többi városhoz képest Pécsen igen nagy arányban jelentek meg infokommunikációs cégek. Az összes céghez viszonyítva ezeknek 7,15% volt a részesedése az összes cég közül, az egyik legmagasabb az országban. (Dőry és Ponácz, 2003). Azt láthatjuk, hogy az ágazat nagyvárosi koncentrálódása igen jelentős. Vidéki nagyvárosok közül Debrecen, Pécs és Szeged emelhető ki, mint legfontosabb központok az IKT ágazatban. (Rechnitzer, Grosz és Csizmadia, 2003). Ezek alapján el lehet mondani, hogy a rendszerváltást követően egy igen jelentős szolgáltatási ágazat nőtt ki magát.

6. Az átalakulás mérlege

A rendszerváltást követő változások számottevően átalakították a város gazdasági és demográfia szerkezetét. Ez a fejezet a már részletesebben taglalt változások következtében kialakult helyzetek összegzi. Ezzel együtt megválaszolásra kerülnek a kutatás feltevései. Megnézzük, hogy a várt eredmények úgy alakultak-e, ahogy azt előzetesen feltételeztük, majd összegezzük a legfontosabb konklúziókat, amelyek megmagyarázzák a változások lehetséges okait, az esetlegesen felmerülő problémákat.

A 2004-es Európai uniós csatlakozás évére Pécs gazdasága jelentős mértékben átalakult. Továbbra is a Dél-Dunántúl legnagyobb gazdasági központjáról beszélünk, azonban ezúttal, nem csak ipari, hanem szolgáltatási téren is. A megye gazdasági fejlettsége GDP/fő alapján a 90-es végére elmaradt az országos átlagtól és egyben korábbi pozíciójához képest is visszaesett.

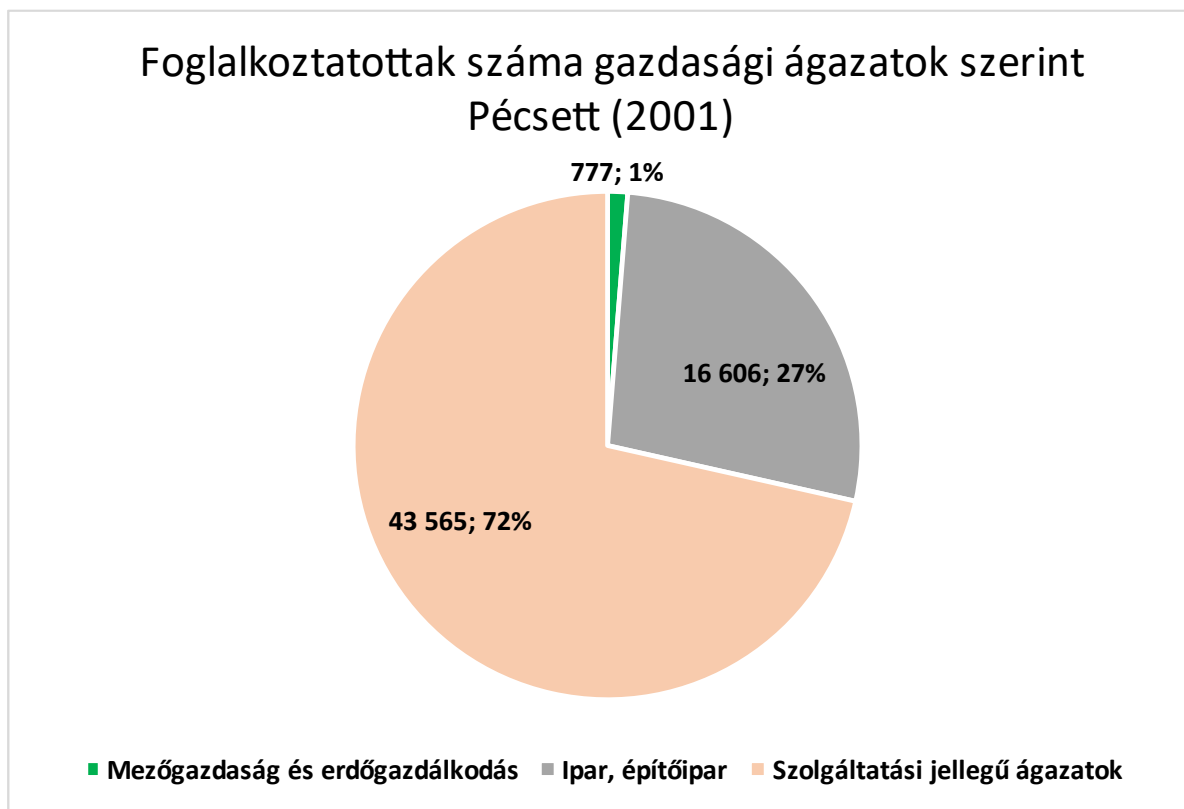
Komoly problémát jelentett az infrastruktúra elhanyagolása is. A régió kiesett a nagy kereskedelmi infrastruktúrából, ami jól láthatóan összefügg a tőkebeáramlás mértékével. (Barta, 2002) A KSH adatai szerint 2003-ban az ország GDP/fő 75%-át érte el Baranya megye. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 2005) Ezzel egyidőben megfigyelhetők demográfiai változások is a térségben. Baranya és Pécs lakossága a tárgyalt időszakban csökkent. Pécs lakossága a korábbi 170 ezer főről, mindössze 156 ezerre csökkent 2004-re. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 2005) Ennek oka az adatok alapján a természetes fogyásban és elvándorlásban is kereshető.

29. ábra: Egy főre jutó GDP megyei bontásban 2002-ben

Forrás: Saját szerkesztés, Bartke István (2006): A területi egyensúlyok változása 1997 és 2002 között. Tér és Társadalom 20. évf. 2.sz. 23-45. o. alapján

Makrogazdasági tekintetben a régió veszített pozíciójából. A GDP-mutatók alapján egyértelműen az észak-kelet magyarországi megyék veszítették a legtöbbet, nem utolsósorban a bányászat összeomlása miatt. Baranya ekkor a régió legfejlettebb megyéje, azonban az észak-nyugati megyékhez képest romlott a versenyképessége. 2004-re munkanélküliség is az országos átlag 6,5% feletti 8% volt a megyében. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 2005) Ez nagy részben a bányászat leépülésének köszönhető, hiszen ez az ágazat nem csak, hogy megszűnt, de túlnyomó többségében fizikai munkát végző személyzet számára kihívást jelentett munkát találni az újonnan kialakult gazdasági helyzetben. Ez igaz akár a recesszióra, akár a fizikai munka leértékelődésére gondolunk.

30. ábra: Pécs foglalkoztatási szerkezete gazdasági ágazatok szerinti bontásban
 Forrás: Saját szerkesztés, 2001. Évi Népszámlálás (2001): Budapest: KSH adatai alapján

A korábban 33 ezer főt foglalkoztató, ezzel a munkahelyek 40%-át adó ipar immár csak 16 ezer főt számlál az építőiparral együtt. Ezt az átalakulást nagymértékben a bányászat megszűnése okozta. A korábban 13 ezer főt foglalkoztató ágazat megszűnése jól magyarázza a foglalkoztatási adatokat. A korábban jelentős szekunder szektorból megmaradt néhány fontosabb vállalat, habár komoly visszaeséssel. Ekkor az ipari termelés értéke 257,1 milliárd forintot ért el. (KSH Baranya Megyei Igazgatósága, 2005) A város legnagyobb foglalkoztatója az Elcoteq volt, amely 5000 főt foglalkoztatott, és 2003-tól saját fejlesztőrészzel is rendelkezett. (Új Dunántúli Napló, 2005. szeptember, 267. szám) Ez utóbbi a termelési lánc egyik legnagyobb hozzáadott értéket előállító része, ezzel a gazdaság fejlődésének egy erős támasza.

A szolgáltatási szektor immár igen jelentős szereplőnek mondható, 43 ezer fős foglalkoztatotti létszámmal. Ez az ágazat igen széles spektrumot fedett le. Az egyik legfontosabb pécsi szereplő az eddigre 10 káros egyetem, amely 35 ezres hallgatói létszámot volt képes elérni. Mindenképpen pozitív hozadéka a rendszerváltásnak a szellemi munka felértékelődése és az oktatás kiszélesedése, azonban ez a gyakorlatban nem volt és nincsen teljesen kihasználva. A

bankrendszer kiépülése és a távközlési hálózat fejlődése ugyan nem specifikusan pécsi jelenség, itt is megfigyelhető a hatás. Ezekben a szektorokban igen magasak az átlagbérek, emellett jelentős szellemi munkát igénylő tevékenységről van szó. Ezek a vállalatoknak és magánszemélyeknek nyújtott szolgáltatásokban egyaránt óriási előrelépést jelentettek a korábbi struktúrához képest. Az informatikai infrastruktúrának például az ipar is hasznát vette.

7. Összegzés

A kutatásom elején felvetett három kutatási kérdésre, ezek alapján a következőket tudom válaszolni.

Pécs gazdasági szerkezete a foglalkoztatás és termelés szempontjából egyaránt a szolgáltatási szektor irányába tolódott. A tárgyalt évtized végére a terciér szektor a város foglalkoztatásának 70%-át adta, miközben megszűnt a bányászat és zsugorodott a gépipar és a könnyűipar foglalkoztatási és termelési jelentősége, habár nem radikális mértékben. A kutatás eredményeként elmondható, hogy a feltevés, miszerint Pécs a rendszerváltozás során megfigyelhetjük a város dezindusztrializációját igazolható.

A szerkezeti változások jelentős része az 1990-es évek első felében történt. Pécsen a privatizáció valamennyi formáját megfigyelhetjük a tárgyalt időszakban. Ekkor történt a legnagyobb üzemek csődje, privatizációja és esetleg felszámolása. A város legnagyobb és legjelentősebb könnyűipari üzemei 2004-re relatíve jelentéktelenné váltak, privatizációjuk sokáig elhúzódott. A Zsolnay Porcelángyár és Hunor Kesztyűgyár ugyan válságos helyzetbe került az évtized elején, felbomlásuk csupán az ezredforduló környékén történt meg. A korábban több, mint ezer főt foglalkoztató és a nyugati világban is jelentős exporttal rendelkező cégek helyén, KKV-k folytatták a termelés. A privatizáció egy sikeresebb formáját figyelhetjük meg a technológiai és gépgyártási egységeknél. A korábban is jelentős gyárak hamar külföldi befektetők kezébe került, akik átalakították a termelést és fontos technológiai újításokat honosítottak meg. Pécs legnagyobb ipari termelője és foglalkoztatója 2004-re az Elqotec lett. Mindezt azonban megelőzte a Mechlabor csődje és Hantarex csődje, majd a Nokia kivonulása, így kimagaslóan sikeres privatizációról itt sem beszélhetünk. Ez sokkal simábban zajlott például Sörgyár, Dohánygyár és Sopiana gépgyár esetében, amelyek igen hamar nyugati (osztrák, brit és német) tulajdonba kerültek, majd stabilan folytatták a működésüket.

A Pécssett megfigyelhető változásokat alakító, legfontosabb makrogazdasági tényezők közül kiemelendő a KGST piacok összeomlása. Mindegyik vizsgált nagyipari üzemben megfigyelhető, hogy komoly problémát jelentett a korábbi piacaik elvesztése, ami így ahhoz vezetett, hogy az ágazat jelentős recesszióba került az évtized elején. A másik legfontosabb tényező a piacok liberalizálása volt. Ez egyfelől hozzájárult az helyettesítő importtermék behozatalához, ami megpecsételte a veszteséges bányászat sorsát, illetve nehéz helyzetbe hozta az könnyűipari létesítményeket is. Nem szabad megfeledkezni a privatizáció hatásairól sem. Ez nem tisztán makrogazdasági folyamat, hiszen vállalati szinten különbözően zajlott. Mégsem mehetünk el amellett, hogy a legfontosabb könnyűipari egységeket a nyugati piacaik és hírnevük ellenére sem tudtak visszakapaszkodni a régi pozíciójukba. Ebben úgy gondolom, hogy fontos szerepet játszott a tulajdonosi háttérük is.

Az adatok és különböző üzemek vagy ágazatok vizsgálata azt mutatja, hogy a város ipara a rendszerváltozás időszakában jelentősen zsugorodott és elvesztette korábbi szerepét. Ezzel együtt a megye és azon belül Pécs veszített országos pozíciójából fejlettség szempontjából, emiatt a korszak történéseit negatívan lehet értékelni. Az 1989-es és 2004-es adatok összehasonlítása egyértelműen azt mutatja, hogy a Pécsi foglalkoztatás és termelés jóval kisebb része keletkezett ebben az ágazatban. Ez azonban nem a teljes ipar nagymértékű leépülését jelenti, hanem elsősorban a bányászat megszűnését, illetve a korábbi könnyűipari nagyvállalatok zsugorodását. Habár a gépipar hiánya megfigyelhető, 2004-ben még beszélhetünk pécsi iparról, a Hauni és az Elcoteq ekkor jelentős szerepét kiemelve.

A bányászat leépülése egy hosszú folyamat eredménye volt. Az 1980-as évek folyamán már látható a termelés és foglalkoztatás csökkenése az ágazatban, amit csak veszteségesen, jelentős kormányzati támogatások árán lehetett fenntartani. Ugyan történtek kísérletek a bányák nyereségessé tételére ez sikertelennek bizonyult. A rendszerváltást követően a piacok liberalizálása következtében beáramló importtermék egyértelműen rámutatott arra, hogy a mecseki feketeszén és urán egyaránt kiváltható importtal. Nem csak Magyarországon, hanem azokban az országokban is ahova az uránércet termeltük. A gazdasági válság és az államháztartás eladósodottsága pedig egyértelműen arra készítette a döntéshozókat, hogy szüntesse meg az állami költségvetésből elő ágazatot, ami így fokozatosan megszűnt a 90-es évek folyamán. Ez önmagában egy dezindusztrializációnak tekinthető, mivel 1989-ben az ipari foglalkoztatás egyharmadát adta az ágazat. A bányászok elbocsátása hozzájárult a munkanélküliség növekedéséhez is.

Megfigyelhetjük a nagyipari létesítmények csődjét és privatizálását is az évtized elején, ami szerkezeti átalakulást eredményezett. A legnagyobb könnyűipari vállalatok csődjüket követően magyar tulajdonba kerültek, azonban nem kerülte el őket a nyugati tőke érdeklődése sem. Erre volt példa a Zsolnay Porcelángyár iránti amerikai érdeklődés, vagy a Hunor-Skandinávia kiválása. Ezek a vállalatok vesztek korábbi súlyukból, a 90-es évekre felbomlottak, amiben nagy szerepet játszott a korábbi adósságaik terhe és a piacvesztés, de annál is inkább az új tulajdonosok által végrehajtott restruktúrázás. A feldolgozóipar, a gépipar és a technológiai ipar teljesen átalakult, de még 2004-ben is jelen volt a város gazdaságában. Itt erőteljesen megfigyelhető a nyugati tőkebeáramlás hatása, és új tulajdonosi rétegek megjelenése. A Hauni, a Nokia majd az Elcoteq egyaránt korábbi pécsi üzemek helyét töltötték be és jellemzően külső tényezők alakították a folyamatokat. A rendszerváltást követő években nagy hatást gyakorolt az egész ágazatban a KGST piacok összeomlása és nyugati piacok megnyílása. Ez szinte szabályszerűen tette tönkre azokat a vállalatokat, amelyek erősen függtek ezektől a piacoktól. Később a multinacionális vállalatok külső tényezői, mint például az anyacég csődje, jelenthettek kihívásokat. A külföldi tőke nagy szerepet játszott a szolgáltatási szektor kiépülésében is. Így jöhettek létre a kül- és belvárosi nagyáruházak, de a technológiai, pénzügyi és telekommunikációs szolgáltatások fejlődései is elképzelhetetlen lett volna nélkül. A régió földrajzi helyzete sem elhanyagolható. Pécs az ország egyik szegényebb megyéje veszi körül, a tárgyalt időszakban a nagyobb kereskedelmi hálózati infrastruktúra elkerülte. Autópálya csupán 2006-ban épült, úthálózata és vasúthálózata a mai napig nem nevezhető különösebben fejlettnek. A rendszerváltás komoly kihívást jelentett a város gazdaságának, és elmondhatjuk, hogy következképpen annak országos pozíciója romlott. Mindenképpen nagy kihívást jelent a humántőke megtartása és a felhasználása a város számára, amely nem csak az ipari teljesítményt tudja javítani, hanem a szolgáltatások bővülését is segít kihasználni. Ennek a fejlesztése a mai napig jelentősen tudná növelni a városiak életszínvonalát és Pécs gazdasági szerepét.

A gazdasági fejlődés természetesen ezt követően sem állt meg, azonban a 2004-es EU csatlakozással lezárult egy korszak, amely alapjaiban változtatta meg a társadalmat. Reményeim szerint mindennek megismerése hasznos lesz a jövő szakemberei számára.

8. Irodalomjegyzék

1980. évi III. törvény a népgazdaság hatodik ötéves tervéről. Magyar közlöny, 1980-09-25 / 96. szám

1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról

1995. évi XXXIX. tv. az állam tulajdonában lévő vállalkozói vagyontárgyak értékesítéséről

Antal Zoltán (1999): A magyar mezőgazdaság átalakulása, 1990-1997 Agrártörténeti Szemle 40-41.évf (1998-1999) 1-4. sz. 287-302.

Ábel István, és Szakadát László. (1997): A bankrendszer átalakulása Magyarországon 1987-1996 között. Közgazdasági Szemle 44. évf. 7.sz 635-652. o.

Antalóczy Katalin és Magdolna Sass (2001): "Greenfield investments in Hungary: are they different from privatization FDI?" Transnational Corporations 10.3 39-60.

Balázs Péter (2001): Európai egyesülés és modernizáció. Budapest, Osiris Kiadó

Barta Györgyi (1991): Az ipar szerepe a „szocialista” gazdaság-és területfejlesztési politikában. Tér és Társadalom 5. évf. 4. sz. 437-50.

Bartke István (2006): A területi egyensúlyok változása 1997 és 2002 között. Tér és Társadalom 20. évf. 2.sz. 23-45.

Berend T Iván, (2009). Radical transformation and policy mistakes: dramatic economic decline in the early 1990s. In: From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973. Cambridge University Press:50-78.

Berend T. Iván (1999): Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944-1990. Budapest, Vince Kiadó.

Berta Zsolt (2013): Uránércbányászat a Mecsekben. Magyar Tudomány 2013. 10. szám

Botos Katalin (2019): More than 30 years of the Hungarian banking system. Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat 15. évf. (2019): 116-129.

Csaba László (2018): Válság, gazdaság, Világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó

Cserta Péter (2000): A pécsi erőművek története (II. rész). Pécsi Szemle, 3. évf. 1. sz. 1. 64-77.

Déri János, 1996: Pécsi Kesztyűgyár. In: Baranya megye 100 éve a műszaki- és természettudományos folyamatok tükrében 1896-1996 [Szerk. Kassai Miklós]. Pécs, 322-345.

Dőry Tibor, és Ponácz György Márk. (2003): Az infokommunikációs ágazatok szerepe és súlya a magyar városhálózatban. Tér és Társadalom 17. 3. 165-181.

Ehrlich Éva – Révész Gábor – Tamási Peter (1994): Kelet-Közép-Európa: honnan-hová? Budapest, Akadémiai Kiadó

Erdősi Ferenc (1996): Távközlés. In: Baranya megye 100 éve a műszaki- és természettudományos folyamatok tükrében 1896-1996 [Szerk. Kassai Miklós]. 459-465.

Gács Endre (1998). A lakossági fogyasztás szerkezete Magyarországon. Statisztikai Szemle 76. évf. 1.sz. (1998) 50-70.

Gál Zoltán (1998): A pénzügyi szektor területfejlesztési kérdései Magyarországon. Tér és Társadalom 12.évf. 4.sz. 43-67.

Garadnainé Donát Ágnes (1996): Pécsi sörgyár. Baranya megye 100 éve a műszaki- és természettudományos folyamatok tükrében 1896-1996 [Szerk. Kassai Miklós]. Pécs 274-284.

Hajdú Zoltán (1994): A Dél-Dunántúl középfokú vonzaskörzeteinek területi rendje (Egy felmérés eredményei és tanulságai a vonzaskörzet-kutatások szempontjából). Tér és Társadalom 8. 1-2. 5-23.

Haffner Tamás (2014): A pécsi kesztyűgyártás múltja és jövője. Köztes-Európa 6.évf. 2-3.sz. 115-123.

Haffner Tamás. (2014): A Zsolnay-gyár tündöklése és viszonyai. Köztes-Európa 6.évf. 2-3.sz. 73-81.

Hárs Éva (1996): Zsolnay Porcelángyár. In: Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok tükrében 1896-1996. [Szerk. Kassai Miklós]. Pécs 261-268.

Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000. Pécs, Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara

Kornai János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása: siker és csalódás. Közgazdasági Szemle 52. évf. 12. sz. 907–936.

Kornai János (2014): A hiány újratermelése. Közgazdasági Szemle 61. évf. 10.sz. 1139-1157.o.

Köves András (2003). A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig. Közgazdasági Szemle 50. évf. 10. sz. 635–653.

Központi Statisztikai Hivatal (2006): Bevásárlóközpontok és hipermarketek, 2005. Budapest

KSH (2012): Külföldi tőke a régiókban. Budapest

Krisztián Béla, (1996): Feketekőszén-bányászat. In: Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok tükrében [Szerk. Kassai Miklós]. Pécs 211-249.

László Gyula, és Orosdy Béla (2000): A kereskedelmi hálózat fejlesztésének új korszaka-Pécs, 1999 (I. rész). Új fejlődési fázis-új szereplők a kereskedelemben. Marketing & Menedzsment 34. évf. 5.sz. 29-37.

Lux Gábor (2012): Reindusztrializáció Közép-Európában. Baranyi Béla – Fodor István (szerk.): Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Pécs– Debrecen, 21–34.

Jan Maciejewicz, and Jan Monkiewicz. (1989): Changing role of services in the socialist countries of Eastern Europe. The Service Industries Journal, 9. évf. 6. sz. 384-390. <https://doi.org/10.1080/02642068900000042>

Mendly Lajos (2002): A pécsi szénbányászat szerepe a város XX. századi fejlődésében. Iparosok és bányászok a Mecsekalján. (Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső). Pécs-Baranyai Kereskedelmi-és Iparkamara, Pécs. 297-328.

Mihályi Péter (2010): A magyar privatizáció enciklopédiája. Vol. 1-2. Pannon Egyetemi Kiadó, MTA Közgazdasági Intézet

MNB (2018): Magyarország pénzügyi számlái 1970–1989. Budapest

Nemes Nagy József és Lőcsei Hajnalka (2015): Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák, 1964-2013. Területi Statisztika 55. 2. 100-121.

Pilkhoffer Mónika (2008): Bányászat és építészet: Pécs a 19-20. században. Pécsi Bányástörténeti Alapítvány, Pécs.

Plunkert, Lois M. (2015): The 1980s: a decade of job growth and industry shifts. History of US Economy Since World War II. Routledge. 168-172.

Rácz Szilárd, Kovács, Sándor Zsolt, & Horeczki, R. (2021), Pécs. In Rechnitzer, J., & Berkes, J. (eds.). Nagyvárosok Magyarországon. 207-218.o. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó

Rechnitzer János – Grosz András – Csizmadia Zoltán (2003): A magyar városhálózat tagozódása az infokommunikációs infrastruktúra alapján az ezredfordulón. Tér és társadalom 17. évf. 3.sz. 145-163.

Roaf, Mr James, et al. (2014): Regional Economic Issues--Special Report 25 Years of Transition: Post-Communist Europe and the IMF. International Monetary Fund,

Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest

Romsics Ignác (2016): Rendszerváltás Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó <https://doi.org/10.1556/9789630596978>

Romváry Ferenc (2001): A Zsolnay gyár 1945-től napjainkig. Pécsi Szemle 4. évf. 4.sz. 68-93.

Sallay Árpád (2001): Az uránércbányászat szerepe Pécs 20. századi fejlődésében. Pécsi Szemle 4. évf. 3.sz. 94-103.

Somogyi János – Anthony R. Boote (1991): Economic Reform in Hungary since 1968. Economic Reform in Hungary Since 1968. International Monetary Fund,

Szomolányi Gyula – Németh János (1996): Uránércbányászat. In: Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok tükrében [Szerk. Kassai Miklós]. Pécs 188-210.

Temesi József (2016): A magyar felsőoktatás változásai 1988 és 2014 között: trendelemzések előkészítése a szakirodalom alapján. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet

Tőkés Rudolf (1998): A kialakult forradalom. Budapest, Kossuth Kiadó

Török László (1996): Mechanikai Laboratórium. In: Baranya megye 100 éve a műszaki- és természettudományos folyamatok tükrében 1896-1996 [Szerk. Kassai Miklós] Pécs 316-317.

Ungvárszki Ágnes (1989): Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon 1948-1988. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Az 1984. évi mikrocenzus adatai (1985): Budapest: KSH

1980. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. Baranya megye adatai (1981): Budapest: KSH

1990. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 4. Baranya megye adatai (1992): Budapest: KSH

2001. Évi Népszámlálás (2001): Budapest: KSH

Statisztikai Évkönyv 1982 (1983): Budapest: KSH

Statisztikai Évkönyv 1988 (1989): Budapest: KSH

Statisztikai évkönyv 1989 (1990): Budapest: KSH

Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1989 (1990): Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága

Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1990 (1991): Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága

Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1995 (1996): Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága

Baranya Megye Statisztikai évkönyve 1999 (2000): Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága

Baranya Megye Statisztikai évkönyve 2004 (2005): Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága

Dunántúli napló, 1980. június 37. évfolyam 156. szám

Dunántúli Napló, 1983. július (40. évfolyam, 188. szám)

Dunántúli Napló, 1983. július (40. évfolyam 194. szám)

Dunántúli Napló, 1984. május (41. évfolyam, 136. szám)

Dunántúli Napló, 1984. május (41. évfolyam, 122. szám)

Dunántúli Napló, 1986. január, (43. évfolyam 299. szám)

Dunántúli Napló, 1986. augusztus (43. évfolyam, 234. szám)

Dunántúli Napló, 1987. szeptember 261. szám

Dunántúli Napló, 1987. december (44. évfolyam, 354. szám)

Dunántúli Napló, 1988. július, 188. szám

Dunántúli Napló, 1989. június (46. évfolyam, 165. szám)

Dunántúli Napló, 1989. április (46. évfolyam, 116. szám)

Dunántúli Napló, 1989. április, 94. szám

Dunántúli Napló, 1989. március, 77. szám

Dunántúli Napló, 1989. június 46. évfolyam, 165. szám

(Dunántúli Napló, 1989. július, 46. évfolyam, 191. szám)

Dunántúli Napló, 1989. július 46. évfolyam, 196. szám

Új Dunántúli Napló, 1990. július, 112. szám

Új Dunántúli Napló, 1991. október 293. szám

Új Dunántúli Napló, 1992. május, 125. szám

Új Dunántúli Napló, 1992. január 17. szám

Új Dunántúli Napló, 1992. július, 197. szám

Új Dunántúli Napló, 1993. március, 61. szám

Új Dunántúli Napló, 1993. október, 280. szám

Új Dunántúli Napló, 1993. október, 292. szám

Új Dunántúli Napló, 1994. január, 28. szám

Új Dunántúli Napló, 1994. május, 122. szám

Új Dunántúli Napló, 1994. április, 97. szám

Új Dunántúli Napló, 1994. október, 275. szám

Új Dunántúli Napló, 1995. október, 272. szám

Új Dunántúli Napló, 1995. november, 327. szám

Új Dunántúli Napló, 1997. július 186. szám

Új Dunántúli Napló, 1997. július, 178. szám

Új Dunántúli Napló, 1998. szeptember, 245. szám

Új Dunántúli Napló, 1999. október, 269-298. szám

Új Dunántúli Napló, 1999. szeptember, 263. szám

Új Dunántúli Napló, 2000. január 10. szám

Új Dunántúli Napló, 2001. augusztus 217. szám,

Új Dunántúli Napló, 2001. május 142. szám

Új Dunántúli Napló, 2002. február, 58. szám

Új Dunántúli Napló, 2003. március, 68. szám

Új Dunántúli Napló, 2004. augusztus 15. évfolyam, 227. szám

Új Dunántúli Napló, 2004. október. 289. szám

Új Dunántúli Napló, 2005. január 24. szám

Új Dunántúli Napló, 2005. szeptember, 267. szám

Magyar Nemzet, 1985. szeptember (48. évfolyam, 210. szám)

<https://data.worldbank.org/>

<https://pte.hu/hu/egyetemunk/egyetemunk-tortenete>